

UNIVERSITETSREFORM!

Så kan vi rädda och lyfta den högre utbildningen

Anders Björnsson, Patrik Engellau, Inger Enkvist,
Magnus Henrekson, Jonas Nycander och Gösta Walin

UNIVERSITETSREFORM!

Universitetsreform!

Så kan vi rädda och lyfta den högre utbildningen

Anders Björnsson, Patrik Engellau, Inger Enkvist,
Magnus Henrekson, Jonas Nycander och Gösta Walin

Med särskilda yttranden
av Anders Björnsson och Inger Enkvist

Omslagsfoto: Syda Productions, Mostphotos.com

Form: Marina Wiking

Tryck: Tallinna Raamatutrükikoja OU, Tallinn Bookprinters, 2015

ISBN 978-91-88033-01-7

Samhällsförlaget

Universitetsreform!

*Så kan vi rädda och lyfta
den högre utbildningen*

Anders Björnsson, Patrik Engellau, Inger Enkvist,
Magnus Henrekson, Jonas Nycander och Gösta Walin

Med särskilda yttranden
av Anders Björnsson och Inger Enkvist

Januari 2015

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	9
Ansaret	10
Makt till professionen	11
Ny, enhetlig och begriplig betygsättning	11
Lärosätena får konkurrera	12
Kapitel 1. Problemet	14
Två anledningar att tro att svenska universitet presterar allt sämre	14
Kort om forskningen	19
Lärosätena presterar inte efter sin potentiella förmåga	20
Studenterna	20
Kunskapssynen	23
Politiken griper in och professionen trängs tillbaka	24
Betyg och incitament	30
Om kunskap och om vem som ska styra över och bedöma den	34
Kort om den reform vi föreslår	39
Kapitel 2. Reformen	41
Ett troligen korrekt, fruktbart och därför inspirerande synsätt	43
Verklig autonomi	45
Vad professionsstyrda lärosäten skulle kunna göra	49
Om jämförbarhet	53
Kvalitetskontroll	59
Hur det går till idag	61
Bristfälliga tankar bakom nytt statligt kvalitetssäkringssystem	63
Hur det borde gå till – extern, inomprofessionell betygsättning	66
Rangordning av lärosäten och institutioner	69
Återupprättad professionell kollegialitet	73
Vad staten bör göra (i sammanfattning)	77

Kapitel 3. Vad reformen troligen skulle leda till	83
Två särskilda yttranden av Anders Björnsson	88
I. Betygens sjunkande värde	88
II. Obligatoriet och makten	91
Särskilt yttrande av Inger Enkvist	94
Kompletterande synpunkter från humanioras horisont	94
Referenser	96
Författarpresentationer	100
Register	102

Allt fler genomskådar troligen högskolans utförsbacke. Den är en del i en utbildning i förfall. Högskolans legitimitets- och statuskris väntar om hörnet. Förhoppningsvis är det fortfarande tid att vända utvecklingen.

Mats Alvesson

Pudelns kärna: Institutioner, som förmår förstärka sin egen legitimitet, är vad vi behöver.

Sverker Gustavsson

Förord

Det kommer allt fler tecken som tyder på att resurserna vid svenska akademiska lärosäten i många fall är för små, men också att de resurser som finns inte används på bästa sätt. Övergången från ett universitet där en mindre del av varje årskull studerade, till dagens massuniversitet som tar emot över hälften av varje årskull, har varit allt annat än problemfri. Kvaliteten på många utbildningar är låg. Studenterna lägger i en del fall inte mer än tio timmar i veckan för att klara av vad som definieras som heltidsstudier, men trots de låga kraven är det många som inte klarar studierna. För att säkra ekonomin har lärare och institutioner tvingats sänka sina krav. Resultatet har blivit det förväntade – allt för många examineras med svaga kunskaper.

Fröet till denna skrift sattes när Patrik Engellau och Gösta Walin konstaterade att det i Sverige inte tycks finnas någon – ej heller de själva – som har en bra plan för vad som borde göras för att vitalisera det svenska systemet för högre utbildning. Om ingen annan gör en sådan plan får vi väl göra en själva tillsammans med några kloka personer, sa de till sig själva.

På den vägen är det. Det här är ett förslag till en universitetsreform, som vi med varm hand överlämnar till en utbildningsminister för implementering. Vi inser givetvis att sannolikheten för att så sker knappast är hundra procent, men om det inte blir så hoppas vi i alla fall att vår skrift ska bidra till att initiera en bred diskussion bland dem den berör.

Egentligen borde skriften kanske heta *Universitetsutbildningsreform!* eftersom den handlar om utbildningen, inte om forskningen. Vi menar dock att de förslag som här lämnas bör vara fullt förenliga med den universitetsforskningsreform som landet sannolikt också behöver.

För att undvika missförstånd vill vi också betona att det material vi arbetat fram inte är underbyggt med fullständiga referenser. Ambitionen har inte varit att sätta oss in i allt som andra tänkt och skrivit i frågan på senare år. I stället handlar det om att vi – en grupp personer med lång erfarenhet av akademisk verksamhet – i första hand på basis av våra egna erfarenheter både

vill ge en bild av situationen och föreslå ett antal mekanismer som kan vända den negativa utvecklingen och få igång en process som leder åt rätt håll.

Vi är inte ensamma om att larma och komma med förslag till förändringar. Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) lade efter en omfattande intern process fram sitt förslag för ett drygt år sedan. Detta förslag pekar, enligt vår analys, i fel riktning. Detsamma ser ut att gälla det förslag universitetskanslern Harriet Wallberg arbetat fram. Hon har på regeringens uppdrag utrett och kommit med förslag om hur kvalitetssäkringssystemet för högre utbildning ska organiseras. Hennes utredning överlämnades till Utbildningsdepartementet i december förra året och var ännu inte offentlig när denna bok gick i tryck. Vi hoppas därför att vårt förslag ska ses som ett konstruktivt bidrag till den pågående diskussionen och det förestående reformarbetet.

Patrik Engellau har varit initiativtagare, huvudsekreterare och den som hållit i pennan. Anders Björnsson har lagt ned mycket arbete på att finslipa texten och bidragit med ett antal textavsnitt. Magnus Henrekson har, förutom att han bidragit med ett antal egna textavsnitt, tagit stort ansvar i slutfasen av projektet när argumentationen finslipats och hållit i de iterationer som gjort att vi kunnat konvergera och samfällt ställa oss bakom en gemensam text. Avslutningsvis har hela texten granskats av Fredrik Andersson vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN).

Framtagandet av denna bok har möjliggjorts genom bidrag från Stiftelsen Den Nya Valfärden, Stiftelsen Millenium och Stiftelsen Leo Huss Walin.

Anders Björnsson

Patrik Engellau

Inger Enkvist

Magnus Henrekson

Jonas Nycander

Gösta Walin

Sammanfattning

Den reform som här föreslås gäller grundutbildningen till och med master-nivån och endast indirekt forskningen.

Bakgrunden är att studenternas kunskaper brister i kvalitet. Trots – eller kanske på grund av, som många skulle formulera det – alla de reformer som genomförts under de senaste årtiondena ser vi ingen vändning till det bättre, snarare tvärtom.

Man kan käbbla i evighet om orsakerna till detta trista tillstånd. En del pekar på elevmaterialet: dels har eleverna allt sämre kunskaper när de lämnar gymnasiet, dels är den högre utbildningen numera öppen för halva årskullar, vilket rimligen medför att den genomsnittliga studentens studieförmåga sjunker. Andra pekar på HÅP-systemet, alltså att universiteten får betalt av staten per utdelade studiepoäng, så kallade helårsprestationer, något som ger institutionerna ekonomiska incitament att släppa igenom även studenter som egentligen inte har uppnått den kunskapsnivå som man skulle önska.

Andra, särskilt universitetslärarna själva, pekar på att de på olika sätt har fråntagits makten över verksamheten. Makt har i stället hamnat i händerna på staten, byråkrater och administratörer inom grundutbildning och forskning och så kallade företrädare för allmänintresset (läs: näringslivet, olika korporationer samt studenterna själva). Därigenom har professionen – alltså lärarkåren vid universitet och högskolor – förlorat möjligheterna att upprätthålla den kollegialitet, självkontroll och det omdöme som var det gamla, framgångsrika, universitetets särtecken och adelsmärke.

En ofta utpekad skurk i sammanhanget är de organisationsteorier som sammanfattningsvis kallas New Public Management och som sedan 1980-talet har spridit sig som en löpeld genom nästan alla länders universitetsväsen liksom inom sjukvården och andra delar av den statliga och kommunala sektorn. En ytterligare faktor är att studenterna i allmänhet – och vi är väl medvetna om att detta inte är sant för alla utbildningslinjer – på det hela taget ägnar studierna mindre tid och ansträngning än vad som utgör en gedigen heltidsinsats.

Ansvaret

Ett allvarligt problem med den ordning Sverige idag har, är att man inte vet vem som har ansvaret för misslyckandena (eller för eventuella framgångar). Som det nu är skyller alla på alla, på studenterna som inte vill anstränga sig, på New Public Management som har översvämmat lärosätena med onödig byråkrati, på universitetslärare som inte vill utbilda utan bara forska, på allmänföreträdare i lärosätenas styrelser som inte ens vet hur man stavar till professionell kollegialitet.

Det är inte bra. Kungstanken i denna reform är att professionen av universitetslärare har ansvaret för resultatet. Utbildningsministerns uppgift blir därför:

- att ge professionen tillräckligt med handlingsfrihet och manöverutrymme för att den ska kunna ta det ansvaret och
- att inrätta kontrollmekanismer för att se till att professionen faktiskt tar sitt ansvar.

Det senare är en förutsättning för att medborgaren i allmänhet ska kunna ha fullt förtroende för den akademiska professionen och den verksamhet som bedrivs vid de högre lärosätena.

För att det här ska fungera krävs att professionen och politiken kommer överens eller åtminstone lyckas etablera ett gemensamt synsätt när det gäller vad verksamheten ska åstadkomma. Målet ska vara att utbildningens kvalitet förbättras genom att studenterna ökar sina ansträngningar och genom att lärarna ställer ordentliga krav så att studenternas resultat förbättras samt att studenter och institutioner, kanske hela lärosäten, som inte håller måttet får ägna sig åt något annat.

Vad detta kommer att betyda i antal årligen avlagda examina är svårt att avgöra. De kommer sannolikt inte att bli fler, men frågan är hur mycket färre de blir. Svaret på den frågan bestäms av hur väl lärarna lyckas entusiasmera studenterna till ytterligare ansträngningar.

Makt till professionen

Det första och kanske viktigaste inslaget i reformen är att professionen får tillbaka inflytandet och kontrollen över lärosätena. Detta kan åstadkommas genom ganska obetydliga förändringar i högskoleförordningen, till exempel att rektor utses på det gamla sättet av den egna lärarkåren. Vidare ska det stadgas att lärosätets lärare, tillsammans med rektor, har en betryggande röstmajoritet i styrelsen. De övriga ledamöterna kan sedan, liksom idag, utses dels av studenterna, dels av regeringen på förslag av en nomineringsgrupp (enligt det i och för sig tvivelaktiga skick som stadgas i högskoleförordningen).

Detta innebär att professionen faktiskt får betydligt mer makt än den haft på länge. Den så kallade autonomireformen, som genomfördes för några år sedan, överförde visserligen avsevärd makt till lärosätena, men inte till professionen. Makten hamnade i stället hos administratörer och allmänföreträdare i lärosätenas styrelse och ledning. Den reform vi nu föreslår handlar till stor del om att ändra på detta.

Till exempel innebär den nya friheten att lärosätena själva kan fördela sina intäkter på det sätt styrelsen önskar. De statliga anslagen behöver inte användas som staten hade tänkt det, utan kan fördelas enligt andra principer.

Detta innebär emellertid inte att universitetslärarna får helt fria händer att styra och ställa efter eget behag. Den frihet professionen får är friheten att själv bestämma *hur* bättre resultat ska åstadkommas. Men resultaten måste följas upp. Universitetet får inte bli en skyddad verkstad, utan vi förväntar oss att ökad frihet leder till ökat personligt ansvar, hängivenhet och kreativitet hos universitetens lärare.

Ny, enhetlig och begriplig betygsättning

Betygsättningen vid svenska lärosäten är idag ett bysantinskt sammelsurium. Det finns ingen enhetlig betygskala och det finns därför ingen enhetlig uppfattning om vad ett betyg är värt. I praktiken innebär det att man inte kan jämföra betyg och kurskrav mellan de olika lärosätena.

Den universitetsreform vi föreslår hanterar problemet på två sätt. För det första införs ett enhetligt betygssystem, förslagsvis Bologna-systemet. Betyg meddelas där enligt en sexgradig skala A–F, där F betyder underkänt.

Det andra sättet är att universitetslärare vid olika lärosäten sätter betygen på varandras studenter. Efter hand kommer detta att medföra att betygsättningen blir enhetlig.

Hittills har på svenska högre lärosäten studentens egen lärare (eller i varje fall institution) ensam gjort bedömningen av studentens kunskaper. Eftersom den kunskapsnivå som studenterna uppnår efter en genomgången och tenderad kurs inte bara bestäms av deras flit och begåvning, utan också av lärarens kompetens, föreligger här ett åtminstone partiellt jäv. Läraren sätter ju delvis betyg på sina egna insatser. Vår reform ändrar på detta.

När reformen träder i kraft får betyg inte längre sättas enbart av företrädare för studentens institution, utan betygsättare ska hämtas från oberoende lärosäten. Denna ordning är den gängse i Norge och Danmark och tycks fungera bra där. Reformen stipulerar att det åligger det enskilda lärosätet att självt, genom kontakter med andra lärosäten, etablera ett sådant betygsättningssystem.

Lärosätena får konkurrera

I samband med att reformen etableras på lärosätena bör transparensen öka vad gäller de olika lärosätenas och utbildningslinjernas kvalitet. Syftet är att tydliggöra för studenter och deras avnämare samt för Utbildningsdepartementet och myndigheterna hur utbildningens resultat utvecklas på de olika institutionerna. Det vet man inte idag. Det finns helt enkelt inte något tillfredsställande system för att bedöma institutionernas kvalitet för att därigenom kunna jämföra dem med varandra.

Ett viktigt steg i denna riktning blir att offentliggöra genomsnittliga examensbetyg för respektive lärosäte och ämnesområde. Även om denna information inte ger en fullödlig bild av lärosätenas kvaliteter, så innebär en sådan ordning att lärosätena öppnas för inbördes värdefull konkurrens.

12 Studenterna vill rimligtvis söka sig till lärosäten och institutioner med

erkänt goda resultat eftersom en examen därifrån ger trumf på hand när de ska söka arbete. Arbetsgivarna får genom det nya rangordningssystemet tydliga signaler om vilka lärosäten som kan förväntas leverera de bästa framtida medarbetarna.

Och framför allt kan man räkna med att lärarna vill jobba på de förnämsta och mest ansedda institutionerna.

Härmed etableras en tydlig och väggörande konkurrens mellan lärosätena, något som tidigare saknats. Det handlar inte om vinstdriven marknadskonkurrens, utan om en meritokratisk konkurrens som gäller anseende och akademisk status.

Systemet torde delvis bli självreglerande. Lågpresterande institutioner får få sökande och därmed fallande intäkter. De kan till och med tvingas lägga ned till följd av brist på ekonomiska resurser. Skulle de ändå hårda ut kan myndigheterna, om de så önskar, lägga ned dem för att förmå studenter att söka sig till lärosäten som bevisligen åstadkommer ett bättre resultat.

Problemet

Två anledningar att tro att svenska universitet presterar allt sämre

Starka teoretiska skäl talar för att studieresultaten – forskningen analyseras alltså inte i denna skrift – vid svenska lärosäten rimligtvis har försämrats under de senaste årtiondena. Det första skälet är allmänt och har med samhällskulturen att göra. Det andra skälet har med själva lärosätena och studie-systemet att göra.

PISA-undersökningarna, som jämför studieresultaten inom tre olika kunskapsområden för 15-åringar i ett stort antal länder över hela världen, visar att svenska grundskoleelever sedan millennieskiftet gradvis har presterat allt sämre. Så är fallet både om man jämför deras position i den internationella rangordningen och om man jämför med vad svenska 15-åringar presterat vid föregående mätillfällen.¹

Man kan inte skylla på försämrat elevmaterial, till exempel att en nivellerings skulle ha skett därigenom att allt större delar av årskullarna omfattats av studierna. Alla 15-åringar har gått i skolan under hela den period under vilken undersökningarna genomförts. Det förekommer i skoldebatten att man pekar på den genomsnittliga försämring som troligtvis inträffat genom att andelen jämförelsevis sämre förberedda invandrarbarn ökat, men den effekten räcker inte för att förklara det stora kunskapsstapp som undersökningarna påvisar.

Den försämring som inträffat måste ha en generell förklaring och handla

1 När Sverige i början av 2000-talet fick sin första PISA-chock hade USA redan levt med motsvarande trauma i två decennier. President Ronald Reagan tillsatte en kommission för att utreda den amerikanska skolundervisningen. År 1983 presenterade kommissionen sin slutrapport *A Nation at Risk*, där det bland annat konstaterades "att vårt samhälles utbildningsmässiga grunder eroderas av en stigande flod av medelmåttighet som hotar vår framtid som nation och folk. [...] Om en ovänligt sinnad utländsk makt hade försökt påtvinga Amerika den medelmåttiga utbildning vi har idag skulle vi ha betraktat det som en krigshandling." (American President Ronald Reagan's National Commission on Excellence in Education 1983) Sedan dess har alla amerikanska presidenter velat presentera sig som "the education president" och genomfört olika storslagna politiska program för att rädda skolan. Dessa planer tycks på det hela taget ha varit verkningslösa: George H. W. Bush försökte med en plan benämnd *America 2000*, som dock aldrig passerade kongressen; Bill Clinton drev igenom kampanjen *Goals 2000*; George W. Bush skapade *No Child Left Behind* och Barack Obama driver planen *Race to the Top* (Ravitch 2014).

om någon sorts kulturförändring som hela samhället, i varje fall barn och ungdomar, genomgår. De danska barnpedagogerna Jesper Juul och Helle Jensen menar att de skandinaviska länderna har varit först i världen med att frångå vad de kallar en traditionell ”lydnadskultur”.² Dagens barn växer upp i ett sammanhang där det inte längre är en självklarhet att lyda auktoriteter, vare sig föräldrar eller lärare. De gamla samspelet mellan föräldrar och barn och mellan lärare och elever har därmed satts ur spel, vilket skapat stor förvirring. Juul och Jensen hävdar att vuxna och auktoriteter har blivit rådvilla och osäkra på sitt ansvar och sin uppgift, vilket gör att de ofelbart hamnar på defensiven. Det defensiva förhållningssättet gör att äldre och erfarna tappar initiativet. Maktkamp uppstår och otrygghet skapas.

Vare sig det ligger något i just den förklaringen eller inte förefaller det uppenbart att den genomsnittliga skoleleven i tilltagande utsträckning väljer att inte helt och hållet ansluta sig till lärarnas uppfattningar om hur studierna ska gå till – och kanske att lärarna därför har slutat att framföra sådana uppfattningar med tillräcklig pondus; vad som är hönan och vad som är ägget är inte lätt att veta. Samtidigt är det svårt att förneka att studenternas attityd hänger samman med de pedagogiska idéer som införts. Deras uppförande är helt enkelt i linje med dessa idéer.

Gårdagens skolelever är dagens universitetsstudenter. Det är samma individer. När de börjar sina universitetsstudier har de således genomsnittligt sämre förkunskaper än de hade för några årtionden sedan. Vidare gör de i ökande omfattning motstånd mot den traditionella föreställningen att universitetslärarna definitionsmässigt har ett kunskapsövertag och att syftet med utbildningen är att studenten gradvis ska närma sig lärarens nivå.³

Det postmodernistiska paradigmet, enligt vilket det inte finns någon objektiv sanning, bidrar till att ge studenterna vatten på sådana kvarnar och ytterligare undergräva den akademiska professionens auktoritet. Särskilt gäller

2 Juul och Jensen (2009).

3 Bak (2013) menar att svenska studenter utvecklat en särskild distanslöshet och därmed oförmåga till inlevelse i historiska skeenden: ”De resonerar ungefär så här: historien har arbetat länge och hårt med en enda tanke i sikte: att framproducera mig. Nu när jag äntligen finns i världen har historien helt sonika gått i pension.”

detta när postmodernismen lär att ”kunskap” egentligen är ett instrument för förtryck som makten använder för att hålla massorna i schack (Santesson 2014).⁴

En positiv bieffekt av lydnadskulturens nedgång skulle kunna vara att eleverna tänker mer självständigt, men om ett kritiskt förhållningssätt medför sämre prestationer och skralare kunskaper är inte mycket vunnet. Den senaste PISA-undersökningen visar heller inte att svenska elever skulle ligga högt vad gäller ”kreativitet” utan även där ligger vi dåligt till.⁵ Arevik och Thorén (2014) skriver så här:

Det brukar i debatten hävdas att svenska elever trots låga kunskapsresultat ändå är duktiga när det kommer till kritiskt tänkande och kreativitet. Men det stämmer inte, enligt denna rapport. [...] De svenska femtonåringarna klarar sig relativt bra när det gäller att lösa statiska problem liknande dem som finns i läroböcker och läxförhör. Men de klarar sig sämre när det kommer till uppgifter som kräver mer intuitivt tänkande, där all information inte läggs fram, utan behöver kompletteras med tolkningar, kreativitet, uthållighet och nyfikenhet. OECD rekommenderar därför att svensk skola fokuserar mer på att träna ett öppet sinne inför nya situationer, att eleverna vågar tvivla, ifrågasätta och i större utsträckning använda intuition för att lösa problem.

Det andra skälet att *a priori* misstänka att universitets- och högskoleresultaten försämras är den volymexplosion som inträffat med start i slutet av 1960-talet. Sociala och politiska imperativ förde Sverige gradvis från en situation där universitetsutbildning var ett nöje och ett privilegium för kanske fem procent av en årskull till att bli en rättighet, kanske rentav något slags skyldighet, för breda lager, där hälften eller mer av varje årskull förväntades genomgå högre studier och faktiskt också gör det.

4 Pink Floyd gav synsättet en pregnant formulering i låten ”Another Brick in the Wall” från 1979: ”We don’t need no education, We don’t need no thought control, No dark sarcasm in the classroom, Teachers leave them kids alone, Hey teacher leave us kids alone.”

5 Singapore, Sydkorea, Japan och Hongkong/Macao ligger i topp. Bästa västländer är Kanada och Finland på sjunde respektive åttonde plats. Sverige hamnar på tjugonde plats, strax efter Portugal. Se Skolverket (2014).

Man kan inte utgå från att just de fem procent som tidigare skickades till akademiska lärosäten säkert utgjorde de främsta studiebegåvningarna, men man kan rimligen anta att det finns en tendens att den genomsnittliga studiebegåvningen minskar ju större andel av befolkningen som ska genomgå universitetsutbildning. Den genomsnittliga kvaliteten hos de studenter universitetslärarna har att jobba med har med stor sannolikhet sjunkit.⁶ Att så är fallet vidimeras av ledande företrädare för Saco med dess ordförande Göran Arrius i spetsen.⁷ Med stöd av en studie från Institutet för arbetsmarknads- politisk utvärdering, förklarar de att den snabba utbyggnaden av högskolan medfört ”sämre studentkvalitet”. I de högsta betygsintervallen har övergången till högskolestudier sedan länge varit betydande:

Det finns inte något överskott av högpresterande studenter som kan antas när allt fler platser tillkommer. Detta medför att studenter med allt sämre förkunskaper kommer in när högskolan växer.

De varnar för att universitetsstudier

reduceras till en arbetsmarknadsregulator som ska fixa fina siffror i ett internationellt perspektiv. [...] I nuläget måste en rejäl satsning för att höja kvaliteten för de som redan studerar gå före en ytterligare utbyggnad av högskolan.

I klartext betyder detta att utbildningens svårighetsgrad har behövt sänkas och undervisningens innehåll och utformning ändras för att ”alla ska med”. Strävan efter fortsatt likvärdighet även när växande grupper erbjuds akademisk utbildning medför att samhället går miste om de extra insatser som de

6 Så här skriver filosofidocenten Henrik Bohlin i *Svenska Dagbladet* den 11 april 2012: ”Tidigare var universitetsstudier förbehållna fem procent eller mindre av befolkningen, idag läser närmare hälften av alla ungdomar vidare. Tidigare var högre utbildning en inskolning i samhällselitens värderingar och livsstil, idag kan den för många innebära att tvingas in på ett främmande och fientligt territorium. Ungdomar från hem utan tidigare studietraditioner läser på högskolan, inte av intresse för kunskapen utan för att det är det enda sättet att få jobb.”

7 Arrius, Regné och Simonsen (2014).

mest motiverade och studiebegåvade hade kunnat bidra med. Även detta talar för att lärosätenas resultat gradvis försämrats.⁸

Om det verkligen ligger till på det sättet – om resultaten försämrats inte bara i teorin, utan också i verkligheten – kan inte fastställas med säkerhet.⁹ För de akademiska lärosätenas del finns inga undersökningar av PISA-typ, vare sig internationellt eller ens nationellt.¹⁰ De enda undersökningar som kommer i närheten av någon sorts kvalitetsbedömning ingår i det utvärderings- och kvalitetssäkringssystem för högre utbildning som startades av Högskoleverket 2011 (Universitetskanslersämbetet från 1 januari 2013). Dessa undersökningar har emellertid hittills varit närmast av försökskaraktär och inte haft till syfte att skapa någon uppfattning av förändringar över tid. (Se vidare avsnittet ”Hur det går till idag” i kapitel 2.)

Vår uppfattning, som alltså inte grundar sig på hårda, statistiskt säkerställda data, utan mer på vad vi uppfattar som allmänna bedömningar och stämningar inom professionen, är att en genomsnittlig försämring har inträffat, men att försämringen slagit olika. En del utbildningar har inte drabbats alls, andra har drabbats hårt. Spännvidden har ökat.

Det är framför allt två olikheter vi tror oss kunna iaktta. Den första är olikheten mellan lärosätena. Några, till exempel universiteten i Lund, Uppsala och Stockholm och Karolinska Institutet, har enligt många uppfattning klarat sig förhållandevis bra, medan framför allt de regionala högskolorna

8 Återigen kan man påminna sig om att den utveckling som beskrivs här inte alls är unikt svensk, utan internationell. Murray (2008) menar att det egentligen inte är mer än en knapp femtedel av varje årskull som har de rätta förutsättningarna för att klara en akademisk utbildning på god nivå.

9 Det finns andra enskilda nedslag som visar på samma utveckling, till exempel Gunnar Öquist och Mats Benners rapport *Fostering Breakthrough Research: A Comparative Study*, utgiven av Kungl. Vetenskapsakademien år 2012. Författarna undersöker Sveriges förmåga att åstadkomma spetsforskning: ”Slutsatsen är att trots att Sverige utmärker sig genom att ge förhållandevis generösa budgetvillkor för forskning så presterar inte de svenska universiteten på samma nivå som universiteten i de mera framgångsrika jämförelseländerna.”

10 Historikern Thorsten Nybom (2013b) skriver så här: ”När man tar del av den offentliga debatten – exklusive Utbildningsdepartementet – om det svenska forsknings- och högre utbildningssystemet, kan man åtminstone få intrycket att det finns något slags vag konsensus om, att det nuvarande systemet är behäftat med ett antal tämligen djupgående problem och brister. Problem som, väl att märka, inte i första hand handlar om pengar. Beträffande problemens egentliga karaktär liksom beträffande lämpliga motåtgärder finns däremot ingen konsensus. Detta är föga förvånande eftersom det knappast gjorts någon egentlig samlad analys av det svenska högre utbildnings- och forskningssystemet under de senaste dryga 20 åren.”

fått tilltagande problem.¹¹ Den andra olikheten råder mellan ämnena, där natur- och biovetenskaperna har klarat sig bättre än de humanistiska och samhällsvetenskapliga disciplinerna.¹²

Kort om forskningen

Att vi i denna skrift inte explicit diskuterar forskningen och spelreglerna för denna inom universitets- och högskolesektorn – läs: incitamenten och resurstilldelningen – betyder inte att vi betraktar forskningen som mindre viktig.

Förutom att det problemkomplex vi tagit oss an är svårt nog, är medvetenheten om problemen och behovet av reformer större på forskningssidan. Regeringen gav våren 2013 Vetenskapsrådet i uppdrag att föreslå åtgärder för att både höja forskningskvaliteten och för att få en bättre fördelning av forskningsresurserna mellan högskolor och ämnesområden. Vetenskapsrådet överlämnade sitt förslag på området till regeringen den 19 december 2014 (Vetenskapsrådet 2014; Anell och Stafström 2014).

Utgångspunkten i förslaget är att kvalitet förutsätter konkurrens, vilket det har gemensamt med våra förslag om hur utbildningen ska kunna förbättras. Vetenskapsrådet föreslår att internationella sakkunniga ska granska och utvärdera svensk forskning. Granskningarna ska enligt Vetenskapsrådet (2014, sid. 8) ”vara kvalitetsdrivande och också verka för att forskning av hög kvalitet ska bidra till samhällets utveckling, samt för att på ett transparent sätt ge bra underlag för resurstilldelning av viss del av basanslaget för forskning och forskarutbildning”.

11 Universitetskanslersämbetets *Underlag för kvalitetsbaserad resurstilldelning* (2013) ger möjligen belägg för detta. Enligt bilaga 1 har 1 363 examina erhållit högsta omdömet Mycket god kvalitet. Av dessa har 97 procent gått till sju lärosäten, nämligen universiteten i Lund, Uppsala, Linköping, Umeå, Göteborg och Stockholm samt Karolinska Institutet. Övriga trettiotalet lärosäten har delat på de återstående tre procenten.

12 Lärosäten har rätt att hitta på egna kurser som ger dem intäkter från staten och berättigar studenterna till högskolepoäng (som dock inte får räknas in i examen). För en del regionala högskolor kan sådana enkla kurser bli en betydande inkomstkälla. Ofta handlar det om rena hobbykurser, till exempel *Träningsformen Pilates* (kurslitteratur: boken *Creating the Body You Want*); *Att odla orkidéer*; *Mykologi*, det vill säga svampkunskap, vilket i praktiken handlade om svamplockning (kurslitteratur: *Nya svampboken*, ur kursbeskrivningen: ”tag med oömma kläder och fika”).

Lärosätena presterar inte efter sin potentiella förmåga

Den som studerar de i och för sig erkänt otillförlitliga rangordningslistorna över världens bästa universitet får gärna intrycket att svenska lärosäten klarar sig rätt bra. Enligt *Times Higher Education Thomson Reuters 2013–2014* har vi ett av världens 100 främsta universitet (Karolinska Institutet på plats 36). Att ett land med 0,1 procent av världens befolkning har en procent av de bästa 100 universiteten är kanske inte så illa. Tittar man på de bästa 400 universiteten i samma undersökning blir det ännu bättre, för i den listan har vi tio av lärosätena, 2,5 procent av totalen.

Topuniversities.com gör en strängare bedömning. Bara fem svenska akademiska lärosäten kvalar in på listan över världens 400 främsta universitet (med KTH i topp på plats 110).

Dessa internationella jämförelser, som vi återkommer till nedan, är sinsemellan ojämförbara och föremål för stor oklarhet. I avsaknad av tillförlitliga undersökningar, såväl nationellt som internationellt, om de svenska lärosätenas kvalitet är vi hänvisade till de uppskattningar som görs av erfarna och omdömesgilla representanter för professionen. Här finns, enligt vår uppfattning, en oro över situationen och en känsla av att ingen av de närmast berörda kontrahenterna – studenterna och universitetslärarna själva – presterar i linje med sin egentliga förmåga.

Studenterna

En första iakttagelse är att studenterna inte lägger ned särskilt mycket tid på just studier. Även här saknas stabila faktaunderlag. Man får nöja sig med partiella undersökningar och mer eller mindre välgrundade bedömningar av insatta personer. Men eftersom alla tycks peka i samma riktning – nämligen att en genomsnittlig universitetsstudent bara studerar på deltid – kan man rimligtvis anta att det ligger till på det sättet.¹³

¹³ Redan 1970 visades i ett experiment vid Göteborgs universitet att när studenterna inte tar studierna på allvar hjälper varken pengar, stödundervisning eller förlängd skolgång (Gårdmark och Wright 1970).

Enligt en rapport från Högskoleverket – *StudentspegeIn 2007* (Rapport 2007:20 R) – anser studenterna på det hela taget att studierna inte motsvarar heltidssysselsättning:¹⁴

Nästan 40 procent av de studenter som är registrerade för heltidsstudier tycker inte att det motsvarar heltidssysselsättning, och det är en ökad andel jämfört med 2002. Det finns visserligen stora skillnader mellan olika utbildningsområden. Största andelen studenter som upplever studierna som heltidssysselsättning återfinns inom läkar-, tandläkar- och apotekarutbildning, civilingenjörsutbildning, vård- och receptarieutbildning samt SLU-utbildning [...]. De studenter som är registrerade för 20 poäng uppger att de i genomsnitt lägger ned mellan 21 och 25 timmar på sina studier under en typisk sjudagarsvecka [...]. Närmare en femtedel av studenterna uppger att studierna ställer för låga krav [...]. Sammantaget ger resultaten en bild av att utbildning inte fungerar optimalt.

Fyra år senare kommer Högskoleverket (2011) tillbaka med en ny utredning:

Knappt en tredjedel av studenterna lägger ner 40 timmar eller mer i veckan på sina studier. Men det varierar stort mellan olika högskoleutbildningar. Medicin- och odontologistudenter ägnar mest tid åt studierna medan humaniora- och teologistudenter lägger ner minst timmar.

I dag presenterar Högskoleverket de svenska resultaten från Eurostudent – en stor undersökning om studenters sociala och ekonomiska villkor. Sverige är ett av 25 europeiska länder som deltagit. Undersökningen visar att tiden som studenterna lägger ner på studierna varierar stort mellan olika utbildningar. Studenterna inom medicin och odontologi lägger ner mest tid, i snitt 40 timmar i veckan. Teknikstudenterna ligger strax därefter. Humaniora- och teologistudenterna ägnar minst tid i veckan åt studierna, i genomsnitt drygt 20 timmar. Även lärarstudenter samt studenter inom juridik och samhällsvetenskap lägger ner få timmar i veckan.

¹⁴ Lars Haglund (2007), prorektor vid Karlstads universitet, replikerar i *Universitetslärares* (Sveriges universitetslärarförbunds medlemstidning), att det inte alls ligger till på det sättet, i varje fall inte på Karlstads universitet och att felet beror på att studenterna inte förstod Högskoleverkets frågor.

Erik Strannegård, student vid ämneslärarprogrammet vid Stockholms universitet, skriver så här på studentkårens blogg: ”När jag frågar runt bland studenterna är det dock väldigt få som lägger så mycket tid, det brukar räcka med 10–20 timmar per vecka. Min termin har alltså i praktiken varit en utbildning på halvfart, även om den räknats som helfart.”

Vikarierande lektorn David Tjeder vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet skriver så här:¹⁵

I kursens utvärderingsformulär finns en fråga om hur många timmar i veckan studenten i genomsnitt har lagt ner på sina studier. De alternativ vi ger studenterna är: 0–10, 11–20, över 21. Redan skalan säger något om en högskola som har kapitulerat inför hur lite studenter ägnar sig åt studier. På en heltidskurs som denna borde skalan förstås också innehålla alternativen 21–30, 31–40, mer än 40.

Av sexton studenter har en student angett att hen studerat mer än 21 timmar i veckan, och en har angett 0–10 timmar. Övriga har alltså lagt ned mellan elva och tjugo timmar i veckan på sina studier. Utfallet är inte unikt för detta tillfälle och denna kurs, utan ligger omkring snittet för vad studenter uppper att de lägger på studier.

Mycket har på den sista tiden skrivits om studenters allt sämre förkunskaper, framför allt att de saknar förmåga och träning i att läsa stora mängder text, begripa vad som är mest relevant, och med egna ord återge innehållet. Detta är säkert ett problem. Men det är ett minst lika stort problem att studenterna studerar så lite. Problemet kanske inte är att dagens studenter inte förmår studera, utan att de faktiskt inte studerar?

Med fasta studiegångar där alla studenter måste följa samma ordning och nå samma mål sätts takten rimligtvis av de minst studiebegåvade och lägst motiverade eleverna; de övriga får helt enkelt mer fritid.¹⁶

¹⁵ Tjeder (2013).

¹⁶ Att alla studenter ska nå samma mål förefaller ligga inbäddat i den föreställningsvärld som har styrt universitets- och högskolepolitiken. Högskoleverket skriver: ”Oavsett hur vägen har sett ut, så ska kvaliteten alltid vara så hög att studenterna når målen i examensbeskrivningen. [...] Högskoleverkets utvärdering granskar i vilken utsträckning studenternas faktiska studieresultat motsvarar de förväntade studieresultaten.” (Högskoleverket 2012) Målen och förväntningarna gäller lika för alla. Det faktum att staten ersätter lärosätena lika mycket för varje helårsprestation (HÅP) oavsett studentens vitsord kan vara ytterligare ett tecken på denna inställning.

Kunskapssynen

Under de senaste hundra åren har synen på kunskapens betydelse och universitetens roll genomgått en avsevärd förändring. Längre betraktades kunskapen dels som grund för nyttiga färdigheter, dels som ett värde i sig som förvisso kunde leda till praktisk nytta. Forskningen var till för att upptäcka världen – den materiella, men också tankens och själens – och blottlägga dess hemligheter, vilket som bonus kunde få effekten att människornas tillvaro förbättrades. Universitetens roll, vid sidan av forskning och kunskapsvård, var att förbereda framtidens eliter för deras betydelsefulla framtida arbeten. Till studierna hörde inte minst inhämtandet och utvecklingen av gemensamma nätverk och en gemensam kultur.¹⁷

Under det senaste halvsekle har den ordningen radikalt omstöpts. I grunden ligger en delvis ny syn på kunskap. Kunskapen betraktas idag som en produktionsfaktor, kanske den allra viktigaste. Kunskap är den kraft som sägs bestämma nationernas välgång. ”Vi måste satsa mer på kunskap, vår tids mest avgörande produktionsfaktor”, skriver Globaliseringsrådet i sin slutrapport.¹⁸ Mest kunskap ger mest välbefinnande.¹⁹

Självklart är det inte bara Sverige som har anammat denna tankefigur. Även den övriga världen började, liksom Sverige, att för några decennier sedan betrakta kunskapen som en självständig och avgörande framgångsfaktor, en produktivkraft.

Paradoxalt nog har samtidigt ett antal pedagogiska teorier, som tvärtom nedvärderar kunskapen, eller åtminstone ifrågasätter dess betydelse, fått starkt genomslag i såväl skolor som akademiska lärosäten. Den centrala tesen i dessa postmoderna föreställningar är att fakta inte är viktiga eller till och

17 Se vidare Luthersson (2014). Det är också intressant att notera att John Stuart Mill bara brydde sig om kulturen, inte om färdigheterna. Han sa så här till studenterna vid University of St Andrews år 1867: "[Universitetens] uppgift är inte att skapa skickliga jurister, läkare eller ingenjörer, utan att skapa kompetenta och kultiverade mänskliga varelser." (Mill 1867)

18 Regeringskansliet (2009). Det är inte så att utbildningspolitiken nödvändigtvis brytt sig om just Globaliseringsrådet, men rådets rapport ger särskild enfaset, och illustrerar därmed, ett vanligt tänkande som förekommit även tidigare och annorstädes.

19 För femtio år sedan fick skolbarn lära sig att Sveriges framgångar berodde på malmen, skogarna och vattenkraften (produktionsfaktorn naturresurser). Idag får de lära sig att det bara är genom att Sverige blir ett kunskapssamhälle som vi har en chans att hålla oss på toppen.

med att verklig förståelse skulle hindras av faktainläring. Anhängare till detta synsätt menar att elever själva bör upptäcka hur världen är beskaffad i stället för att bli undervisade.

Till exempel hävdas det inte sällan att moderna människor inte skulle behöva ha inlärd kunskaper eftersom dessa vid behov kan slås upp på internet.²⁰ Detta är, enligt vår uppfattning och i linje med modern forskning om hur hjärnan fungerar,²¹ helt fel. Man måste ha förkunskaper i ett ämne (och dessutom ett gott ordförråd) för att förstå det man slår upp. Man måste helt enkelt ha kunskap för att få ytterligare kunskap (Christodoulou 2014).

Politiken griper in och professionen trängs tillbaka

Denna instrumentella kunskapssyn – att kunskapen är en suverän kraft som verkar nästan oberoende av sina värdar, alltså de mänskliga hjärnor ur vilka den har uppstått eller i vilka den blivit inmonterad – får politiska effekter. Ibland uttrycks detta nyttoperspektiv så krasst att man kan få uppfattningen att kunskapen är det halmstrå som ska hålla Sverige och andra traditionellt rika länder flytande ovanpå den annalkande vägen av flitiga utvecklingsländer.²²

För det första faller det sig naturligt att frågan om kunskapen blir en fråga för politikerna; nationens huvudansvariga ledning i riksdag, regering och

20 I USA pågår sedan ett par år tillbaka fullskaleexperiment med så kallade MOOCs – Massive Open Online Courses – vilket egentligen bara är filmade föreläsningar av skickliga pedagoger som kan studeras på internet. En MOOC-kurs kan förstås ha hur många studenter som helst; det finns kurser med hundratusentals studenter. MOOCs kortsluter universiteten och skapar en direktväg mellan kunskapen, representerad av en skicklig föreläsare, och studenten vid sin dator. Resultatet verkar inte vara särskilt imponerande. Bromwich (2014) rapporterar om en utvärdering av resultaten hos Udacity, ett ledande MOOC-universitet som växt fram ur Stanford University. År 2013 blev ett antal Udacity-studenter examinerade vid San José State University. Andelen godkända blev 50,5 procent i statistik, 25,4 procent i algebra, 23,8 procent i matematik. Bromwich skriver vidare: "Universitetslärare har blivit massuppsagda vid sådana resultat av administratörer och politiker som inte ens velat lyssna på någon förklaring."

21 Se t.ex. Ingvar (2014) för en koncis sammanfattning.

22 Ur Proposition 2009/10:149 om ökad frihet för universiteten: "Sverige påverkas starkt av den globala utvecklingen. Den skapar stora utmaningar för vårt land [...] Europeiska kommissionen [har] beskrivit utvecklingen ur ett europeiskt perspektiv [...] I rapporten beskrivs hur utvecklingskraften globalt i många avseenden förflyttas i riktning mot länder i Asien och Latinamerika. Även när det gäller forskning är bedömningen att USA och Europa kommer att förlora sin dominerande ställning [...] Sverige [måste] satsa på kunskap och innovation som en viktig förutsättning för att kunna hantera de risker och möjligheter som den globala utvecklingen medför [...] Dagens forskning blir morgondagens innovation och morgondagens innovation ger framtida jobb [...] Ur detta perspektiv har våra universitet och högskolor en central betydelse för välfärd, tillväxt och utveckling. Utbildning och forskning driver på samhällets modernisering och förnyelse. Studenter vid våra lärosäten tillgärnar sig kunskap, utvecklas som individer och får bättre förutsättningar att möta vår tids stora utmaningar och snabba förändringar i livsvillkor."

ämbetsverk kan självfallet inte acceptera att något så avgörande för framtiden som kunskapen och dess utveckling lämnas helt och hållet i händerna på en profession som bestämmer över sig själv och sina egna angelägenheter, till exempel hanteringen av kunskap. Det vore att lägga nationens framtida öde i händerna på en liten elit utan demokratisk legitimitet. Företagsekonom Lars Engwall (2014) skriver:

Tidigare hade våra akademiska institutioner en stark professionell karaktär. På det hela taget styrde de sig själva. Universitetens expansion har emellertid krävt stora offentliga investeringar som gjort politikerna mer angelägna att bestämma över styrningen av de akademiska institutionerna genom regleringar och budgetar. På senare tid har det funnits en tendens hos europeiska politiker att alltmer använda marknader för resursallokeringen.

För det andra gäller det för politikerna att styra produktionen av ny kunskap – forskningen – så att den inriktas på ett för nationens ekonomi potentiellt fruktbart sätt och dessutom faktiskt tas i bruk. Detta synsätt sammanfattas tydligt i kommittédirektiv 2014:70 om *Ledningsfunktioner i högskolan*:

Sveriges förutsättningar för tillväxt, sysselsättning och framtida välbefinnande är [...] intimt förknippade med kvaliteten på den högre utbildningen och forskningen och landets attraktionskraft för högkvalificerade personer [...] Regeringens mål är att utbildning och forskning vid universitet och högskolor ska bedrivas effektivt och hålla en internationellt sett hög kvalitet. Regeringen anser också att ett närmare samband mellan utbildning, forskning och innovation bidrar till att både stärka kvaliteten i och öka nyttiggörandet av forskningsbaserad kunskap [...] Att forskningsbaserad kunskap nyttiggörs har också blivit en allt viktigare del av universitetens och högskolornas bidrag till samhällsutvecklingen.

Utbildningsexplosionen är bara ytterligare ett resultat av denna syn på kunskapen. Ju fler som innehar utvecklingsrelevant kunskap, desto kraftfullare effekter på nationens tillväxt och utveckling. Det faktum att andelen universitetsstuderande av en årskull ökade från kanske fem procent för ett halvsekel sedan till cirka 50 procent idag är inget annat än en bekräftelse på detta relativt nya synsätt på kunskapens roll. Om lärosätena tidigare hade till uppgift att skola en framtida samhällselit är uppgiften idag att bibringa så många som möjligt kunskap som kan ge praktisk nytta och därmed säkerställa att Sverige även fortsättningsvis garanteras välbefinnande och välfärd trots en global konkurrens som alltid framställs som "allt hårdare".

Massutbildningen förvandlar universitet och högskolor från hantverk till industri. I stället för ett antal självständiga, oavsättliga och självsäkra mästare – professorerna – har universiteten alltmer kommit att styras av utbildningsingenjörer som lägger upp planer för långa, enhetliga och standardiserade serier. I praktiken har detta medfört en maktförflyttning från fakulteterna till centrala instanser, från professorer till administratörer, även administratörer på de enskilda universiteten. Det gamla pittoreska systemet med sina genier och idiosynkrasier har fått ge vika för ett mer rationellt och standardiserat upplägg.

Denna utveckling har gått hand i hand med – och kom delvis att förverkligas genom – utvecklingen av New Public Management (NPM), en lära, vars fundamentala innebörd är att organisationer består av en principal och en agent. Principalen är, i universitets- och högskolefallet, statsmakten, som har ansvaret för verksamheten, och agenten är professionen, som har till uppgift att förverkliga principalens ambitioner. Poängen i detta tänkande är att principalen och agenten delvis har olika syften och agendor. NPM utgör summan av de metoder varigenom principalen tar kommandot och styr agentens verksamhet.

Kanske är detta det mest betydelsefulla som de senaste decenniernas universitetspolitik medfört: politiken har tagit makten över professionen. Professionen har alltså, sammanfattningsvis, blivit pressad från två håll: från

studenterna av vilka den inte kan förvänta samma engagemang och resultat som tidigare, samt från politikerna, som velat styra mer.²³

Företagsekonomiprofessorerna emeriti Lars Hallén och Ingemund Hägg gör följande observation:²⁴

Vi ser nu hur den inre organisationen på många lärosäten förändras på ett sätt som försvagar möjligheterna till kollegialt inflytande [alltså inflytande från professionen; vår anmärkning]. I stället har den administrativa hierarkin förstärkts. Principen om verksamhet på vetenskaplig grund urholkas.

Samtidigt har det dock förekommit en annan tendens, som kan verka motsägelsefull, nämligen politikernas ofta återkommande försäkringar om sin önskan att värna om lärosätenas självständighet och autonomi. I proposition 2009/10:149, *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*, presenterade den dåvarande regeringen – som väl knappast i detta avseende skiljde sig så mycket från föregående och efterkommande regeringar – sitt tänkande på denna punkt:

Regeringen har i olika propositioner under de senaste åren gjort bedömningen att den politiska styrningen ska minska och att universiteten och högskolorna ska ges ett ökat självbestämmande över sin verksamhet. Det finns flera skäl för detta. För det första anser regeringen att ökad frihet är viktigt med hänsyn till universitetens och högskolornas särskilda roll i samhället. För det andra ser regeringen ökad frihet som ett sätt att åstadkomma hög kvalitet i verksamheten. För det tredje behöver universitet och högskolor enligt regeringens mening ökad frihet för att kunna både samverka och konkurrera effektivt i dagens globaliserade och föränderliga värld.

23 Bara för att illustrera att de företeelser som här beskrivs inte alls bara rör Sverige kan det vara värt att redovisa en bedömning från Finland (Ahlbäck 2014): "Om hälften av årsklassen skall ta högskoleexamen [...] får det kännbara samhällskonsekvenser. Det är svårt att tänka sig att staten hade fortsatt att som på 1950-talet ge professorerna fria händer att använda universitetets anslag efter eget förgottfinnande utan kontroll eller uppföljning. Särskilt i ett samhälle så starkt inriktat på ekonomisk tillväxt som 1980- och 1990-talets Finland blev det oundvikligt att ställa frågan om universitetens effektivitet och om den på något sätt gick att höja. Man kan rentav fråga sig om inte resultatansvaret var priset som måste betalas för att överklassmännens universitet skulle öppnas för resten av befolkningen."

24 Hallén och Hägg (2014).

Trots regeringens ambitioner under många år har det inte blivit så. Visserligen har de enskilda lärosätena i långa stycken fått större frihet från staten, men det har varit en frihet som inte främst kommit professionen till del, utan framför allt lärosätenas administratörer.

Hallén och Hägg (2014) fortsätter:

Utfallet av den ökade "autonomi" som lärosätena fick för några år sedan har blivit minskad akademisk frihet genom att den administrativa ledningens ställning har stärkts på bekostnad av det kollegiala inflytandet. Lärosätena tenderar att skötas som om de vore vilka myndigheter som helst.

Som Sverker Gustavsson påpekar är begreppet autonomi i det här fallet tve tydligt och kan tolkas både som att lärosätenas administratörer ska få mer att säga till om och som att professionen ska få ökat inflytande:²⁵

Regeringens lösning förbiser, som sagt, att ordet autonomi används i två skilda betydelser. Den ena är frihet för universitetsledningar. Den andra är integritet och civillkurage på verkstadsgolvet.

Vad som i praktiken hänt under de senaste årtiondena är att universitetslärarna stukats, vilket har varit en medveten strävan (samtidigt som lärosätenas resultat alltså sannolikt försämrats). Rektorer och styrelser, som inte alls behöver komma från professionen och numera inte ansvarar inför professorer och andra lärare, har tagit praktiskt taget all makt och styr med administrativa metoder som universitetslärarna ofta finner meningslösa och moraliskt nedbrytande. Det gamla tjänstetillsättningssystemet, som styrdes av professionen, är upphävt. Till exempel har en professor ofta – praxis varierar i viss utsträckning mellan de olika lärosätena just till följd av autonomiformen – mycket litet inflytande på vem som ska tillsättas när en vakans ska fyllas på hans eller hennes institution. Kravprofilen bestäms ofta av någon

utan nära förbindelser med den berörda institutionen. Resurstilldelningen görs utan att professionen har ett avgörande inflytande.

Ett resultat är att lärarna anser sig splittrade mellan sina tre huvuduppgifter: att undervisa studenter som ofta har otillräckliga förkunskaper och ibland inte accepterar lärarens auktoritet; att söka pengar till forskning (eftersom forskning har högre status än undervisning och läraren inte vill fastna i undervisningen); att sitta i möten för att bevaka sina intressen i det komplicerade administrationssystem som blivit resultatet av maktförskjutningen från professionen till administratörerna.

Anders Björnsson (2013) har sammanfattat utvecklingen:

För forskande akademiker och oberoende intellektuella eller konstskapare, har den individuella friheten, alltså friheten att bestämma över arbetets innehåll och uppläggning, krympt högst väsentligt – ungefär som skråhantverkaren en gång förlorade sin självständighet med det kapitalistiska industrisystemets framväxt. De har blivit kuggar i vad som i allt väsentligt är en industriell (vi kunde här tala närmast om en kunskaps- och medvetandeindustriell) verksamhet och som mäts med samma effektivitets- och produktivitetsmått som annan storskalig tillverkning. [...]

Det udda, det marginella, det som inte kan utväxlas i användbara praktiker och tillämpningar fasas metodiskt ut eller sätts på sådan svältkost att begåvningarna flyr fältet. Det universitära har redan därigenom förlorat sin särprägel som tankesmedja, som ett reservat för reflektion. Allt som görs på ett universitet eller en högskola måste på ena eller andra sättet kunna kommersialiseras. [...]

Ett kännemärke för en profession är att den i institutionellt hänseende består av jämlikar: sedan kan de individuella prestationerna vara av högst varierande klass. Jämlikheten kolleger emellan präglar diskussion och beslutsfattande – sociologen Hans L. Zetterberg har allmänt karakteriserat professioner som ”kollegiestyrda yrken med vetenskaplig bas”. Men vad som har skett på universiteten är att de kollegiala styrformerna har urholkats och på sina håll helt raserats.

Efter den senaste så kallade autonomireformen, signerad av liberala politiker, har svenska universitet kommit att styras helt hierarkiskt, uppifrån och ned, i en militärliknande befälsordning. [...]

Detta är inte en nidbild. Detta är svensk akademisk misär. Detta är avskaffandet av all akademisk frihet, som i Sverige på orwellskt vis har omtolkats från att vara individens autonomi till att bli institutionell autonomi med en rektorsmakt som har utrustats med diktatoriska befogenheter. [...]

Akademiker är idag ett kuvat släkte.

Förhållandena varierar som sagt mellan de olika lärosätena. Till exempel har universiteten i Stockholm, Lund och Uppsala med viss framgång lyckats rida spärr mot den utvidgade rektorsmakten. Och det finns många representanter för professionen som gör motstånd.

Betyg och incitament

De flesta verksamheter behöver kvalitetskontrolleras. Den som utför kvalitetskontrollen tillämpar ibland en formaliserad ordning, till exempel Expressens femgetingssystem och Bilprovningens tvågradiga skala med betygen godkänd och icke godkänd. Självklart bör kontrollanten vid betygsättningen vara oberoende av den som ska kontrolleras: Expressens filmrecensent bör inte vara syster till filmens regissör och en bilprovare ska inte testa sin mammas eller sin egen bil.

Frågan är vilka relationer som råder inom lärosäten mellan dem som ska kvalitetskontrolleras, alltså studenterna, och betygsättarna, således professionen.

I den gamla ordningen, där den akademiska professionens auktoritet inte var ifrågasatt, fanns ingen anledning att misstänka någon särskild eftergivenhet från lärarnas sida. Tvärtom hade universitetslärarna ett egenintresse av att driva upp studenternas kvalifikationer genom att höja de krav som ställdes på dem, att tvinga dem att anstränga sig och på så vis bidra till verksamhetens och professionens status. En tanke som inte slog någon, eftersom det inte verkar ha funnits något fog för den, var att man skulle behöva kontrollera lärarnas betygsättning.

Det finns två anledningar att misstänka att den process vi beskriver har undergrävt den ordningen. Den första är studenternas nya maktanspråk – ”lydnadskulturens” sammanbrott – och den andra är HÅP-systemet.

Lydnadskulturens sönderfall har i kombination med den postmodernistiska föreställningen att det egentligen inte finns någon objektiv kunskap, bara partsinlagor eller ideologiska tankebyggnader, lett till att studenterna inte drar sig för att ifrågasätta lärarnas uppfattningar och bedömningar. Detta gäller även de betyg lärarna sätter, särskilt som studenterna under sin tidigare skolgång har blivit uppmuntrade att tvivla och kritisera (utan att nödvändigtvis ha utvecklat en saklig grund för kritiken). Om det inte finns någon sanning finns bara en uppsättning åsikter, eventuellt fördomar, och det ligger därmed nära till hands för en student att uppfatta sitt eget tyckande som lika välgrundat som lärarens, kort sagt att inte acceptera några låga betyg. Universitetslärare vittnar ofta om att en hel del ansträngning går åt till den sortens förhandlingar med mer eller mindre påstridiga studenter. Eftersom studenterna i allmänhet har rätt till hur många omtentor som helst kan lärarna utsättas för ren utmattningsterror av studenter som kräver att få göra nya tentamensförsök som tar lärarens tid.²⁶

Ännu större problem kan läraren få om studenterna i sin kursutvärdering anger, vilket kan förekomma, om än knappast inom alla utbildningslinjer, att hans eller hennes kurser är alltför krävande. Det kan leda till att studenter i framtiden faller ifrån och att läraren bedöms vara pedagogiskt otillräcklig och därmed hämmas i sin karriär. Den tid är förbi när en professor kunde underkänna en betydande andel av en grupp för att han eller hon ansåg att studenternas kunskaper var otillfredsställande.

Dessa förändrade maktförhållanden har, enligt mångas vittnesbörd, lett till betygsinflation. Professionen ger efter för studenternas krav. För att ingen

26 Universitets- och högskolerådet, en av de två centrala myndigheterna för universitetsväsendet (den andra är Universitetskanslersämbetet), ger på sin hemsida studenterna följande användbara tips: "Antalet tillfällen att skriva en tenta är i princip obegränsat. Men högskolorna får begränsa antalet tillfällen för vissa kurser. Det måste då anges i kursplanen. Det lägsta antalet gånger du ska ha möjlighet att göra om en tenta är dock fem gånger.[...] En student som har genomgått två prov för en kurs eller en del av en kurs utan att ha fått ett godkänt resultat har rätt att få en annan examinator utsedd." *Källa:* <http://www.studera.nu/omstudier/omstudier/tentorochexamination.5.27d86368130216405a680005979.html>

ska tro att detta påstående baseras på någon särskild smutskastning av förhållandena på just svenska lärosäten kan det finnas anledning att peka på rapporter om samma sak i USA. Så här skriver Charles Murray (2008):

Lärare är utsatta för tryck att anpassa sig till studenterna till och med när det gäller frågan om vad som är korrekta och felaktiga svar. Talar man med vilken universitetslärare som helst så får man höra förundrade beskrivningar av möten med studenter som anser att lärarens kritik av deras arbete bara är "din uppfattning" som inte har större bärkraft än studentens egen uppfattning. En psykologiprofessor vid San Diego State sa så här:

"Jag har hört det där klagomålet till och med när jag rättat uppenbara felaktigheter som evighetsmeningar och misstag i kommateringen, saker som definitivt inte handlat om åsikter. Inte ens *multiple choice*-frågor har varit fria från sådana anklagelser. I en klass bestämde jag mig för att kommentera de rätta svaren på en del examensfrågor. Genast började ett antal studenter argumentera mot mig om frågorna och hävda att deras svar var riktiga. Eftersom det här inte var en bedömningsfråga var jag tvungen att återigen förklara vilka svar som var korrekta, men de fortsatte att argumentera."

Klagomålen blir ännu vanligare och mer högljudda när ett lågt betyg grundas på lärarens kvalitativa bedömning av en students uppsats och det verkligen handlar om professors uppfattning. Då spelar det ingen roll att professors uppfattning formats under årtal av träning och professionell erfarenhet. Tvärtom blir studenterna bara aggressiva om professorn åberopar sin träning och professionella erfarenhet. Därpå följer dåliga lärarvitsord från studenterna, sjunkande antal studenter på lärarens kurser och snart nog ett möte med dekanus där det förklaras att läraren nog bör anpassa sig efter den nya verklighet som gäller i förhållandet mellan studenter och lärare om han ska ha någon framgång i sin bana som pedagog.

Resultatet blir försvagad kvalitetskontroll och därmed betygsinflation.

Den andra orsaken till samma sak är HÅP-systemet, som i NPM-anda infördes för ett par årtionden sedan, och innebär att lärosätena får ersättning per levererad helårsprestation (HÅP). När ett lärosäte ger en student 60 högskolepoäng klirrar det till i lärosätets kassa.²⁷

Man inser lätt att HÅP-systemet ger lärosätena starka incitament till betygsinflation. Om ett lärosäte sänker betygskraven, vilket det kan göra på egen hand utan att fråga om lov, examineras fler studenter varigenom lärosätets intäkter ökar.²⁸ Detta ekonomiska incitament att undergräva utbildningens kvalitet kommer alltså som lök på laxen i tillägg till samma effekt till följd av maktförskjutningen mellan studenter och profession. David Tjeder (2013) skriver så här:

Dagens system uppmuntrar till viss eftergivenhet mot kraven från enskilda lärares sida. Arbetstyngda lektorer binder nämligen ris om sin egen rygg om de sätter underkända betyg, eftersom detta leder till stora mängder oavlönat arbete i form av restuppgifter och omtentor. En kollega vid ett annat universitet suckar trött när jag talar om vikten av att underkänna studenter som inte uppfyller kurskraven, och medger att hen i princip aldrig ger underkänt – det skulle äta upp den lilla forskning som ingår i tjänsten.

Inom professionen talas det ofta om en tendens hos lärare att fly in i forskningen för att slippa denna tidsödande och tråkiga hantering.

Finns det någon faktor som hade kunnat motverka denna utveckling? Möjligen hade den tidigare ordningen, med en stark och självmedveten kår av forskare och lärare vid ett lärosäte, kunnat utgöra en broms. En sådan kår hade troligen i kraft av närmast moraliska spärrar kunnat begränsa

27 Enligt NPM ska agenten, lärosätet i det här fallet, ha betalt när den gör vad principalen vill att den ska göra, alltså producera avklarade kurser. Den gamla ersättningsmodellen med årliga anslag innebär, enligt samma tänkande, att lärosätena får ersättning för att betala ut löner till professionen, vilket, fortfarande som NPM ser det, riskerar att leda professionen till att fokusera på annat än produktion av examina.

28 En intervjuad student som, när detta skrivs, läser statsvetenskap vid ett av landets förnämsta lärosäten berättar följande: "Examination går till på det viset att vi har ett examinationsseminarium på 45 minuter dit det kommer ett tjugotal studenter. Examinator är en doktorand som vi normalt aldrig har träffat. Han har förberett oss på vad examinationen ska handla om, till exempel samhällskontraktet hos Rousseau och Locke. Med 45 minuter och 20 studenter blir det högst två minuter per student och det tar bara en kvart att googla fram något som räcker till två minuters prat. Alla vet att syftet är att alla ska bli godkända."

urholkningen av betygsvärdet. Men med en profession som till stor del är nedtryckt och berövad en stor del av sin tidigare makt är den sortens motstånd svårt att uppbåda. Lärosätenas administrativa ledningar vill ha hög genomströmning för att få in pengar till organisationernas alla utgifter och en trängd profession hjälper till genom att gröpa ur betygen.

Om kunskap och om vem som ska styra över och bedöma den

På universitet och högskolor utvecklas och meddelas kunskap. Vad den kunskap är som lärosätena sysslar med lär aldrig slutgiltigt kunna anges. Riksdagen har i högskoleförordningens andra bilaga formulerat någon sorts definition genom att fastställa tre mål för examina:²⁹

- *Kunskap och förståelse*, vilket exempelvis betyder att studenten ska ”visa kunskap och förståelse inom det huvudsakliga området (huvudområdet) för utbildningen, inbegripet kännedom om områdets vetenskapliga grund och kunskap om några tillämpliga metoder inom området”.
- *Färdighet och förmåga*, vilket till exempel betyder ”förmåga att söka, samla, värdera och kritiskt tolka relevant information i en problemställning”.
- *Värderingsförmåga och förhållningssätt*, något som enligt olika statliga dokument kan betyda att ”göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter”.

Så kan man se det. Ett annat synsätt skulle kunna vara att kunskap består dels av ämneskunskaper i disciplinområden såsom medicin, ingenjörskonst, IT etcetera, där en student så småningom ska utöva ett yrke i kraft av sådana färdigheter, dels av den sortens intellektuella kompetens som ligger mer i korrekta och vetenskapliga mentala förhållningssätt samt förmåga att värdera, bedöma och reflektera.

I vilket fall som helst är lärosätenas uppgift att utveckla avancerad kunskap genom vetenskaplig praktik och att överföra kunskap till individer som i sin framtida tillvaro på ett eller annat sätt ska använda den, kort sagt forskning och utbildning. Att producera och förmedla kunskap är universitetens och högskolornas primära uppgift.

Men till skillnad från många andra produkter är kunskap vansklig att bedöma. När det gäller fotboll, ishockey, bilar och mejeriprodukter vet man vad som är bra och dåligt eftersom det finns resultat som oftast är lätta att mäta. Så är det för det mesta inte med kunskap (utom när någon uppfinner till exempel penicillin; sådant är otvetydiga och direkt mätbara framgångar). Kunskap måste granskas och värderas.

Den stora frågan är hur detta ska gå till. Vem ska bedöma vad som är relevant forskning? Vem ska avgöra vilken sorts kunskap studenter ska bibringas? Vem ska bedöma studenternas resultat? Tre kandidater anmäler sig: för det första avnämarna, i huvudsak studenterna och näringslivet, som förväntas ha nytta både av studenternas kunskaper och av olika forskningsresultat som kan leda till användbara innovationer; för det andra lärosätenas forskare och lärare; samt för det tredje politikerna, som, åtminstone numera och i Sverige, finansierar och har starka förväntningar på verksamheten.

På en marknad, där man tillverkar och säljer produkter som just bilar och mejeriprodukter, är det i stort sett avnämarna som bestämmer (enligt principen att kunden alltid har rätt och att den producent som inte accepterar detta faktum så småningom tynar bort). Men kunskap är inte vilken produkt som helst. Mellan en mjölkkonsument och ett mejeri råder ett annat slags relation än mellan universitetslärarna och studenterna. I det förra fallet är tanken att producenten ska anpassa sig efter konsumentens önskemål, medan det i det senare fallet råder motsatta förhållanden: tanken är att studenten ska anpassa sig efter universitetslärarna, som rent definitionsmässigt har ett kunskapsövertag som det är utbildningens uppgift att eliminera eller åtminstone kraftigt reducera.

I en normal politikerstyrd och offentligfinansierad verksamhet gäller något som liknar marknaden: den som betalar bestämmer. Politikerna är ombud för väljarna och förväntas veta vad väljarna vill ha och ger därför sina myndigheter³⁰ i uppdrag att göra just detta, till exempel att anlägga vindkraftverk eller att ge pension och arbetslöshetsersättning.

Men så är det inte när det gäller kunskap. Politikerna vet på det hela taget inte vilken kunskap som är relevant och ej heller har väljarna som kollektiv någon säker uppfattning.

Den enda av de tre grupperna som har grepp om den svårbedömda och svårdefinierade kunskapen är professionen själv. Av tradition har också universitetslärarna bestämt över kunskapen, vilket de kunnat göra eftersom universitet ofta har haft egna ekonomiska resurser och varit oberoende av andra aktörer. Till exempel donerade Gustav II Adolf år 1624 uppemot 400 gårdar och torp och därtill skogar och kvarnar till Uppsala universitet för att den akademiska professionen skulle kunna ha frihet att styra över sina egna angelägenheter.

Även om orsak och verkan kan diskuteras ser vi också hur världens mest högrankade lärosäten – Caltech, Harvard, Oxford, Stanford, MIT, Princeton och Cambridge³¹ – också är några av de rikaste (även om nästan alla i någon utsträckning har varit och är beroende av extra medel från staten eller studenterna).

I detta faktum – att universitetsväsendet genom tiderna varit så framgångsrikt när det gäller att förkovra och berika mänskligheten samtidigt som det styrts av sin egen profession, forskarsamfundet – ligger något mycket märkvärdigt. Allt kunnande, all vetenskap, all erfarenhet säger att en grupp människor som har makt och pengar så småningom korrumpierar sig själva enligt Lord Actons princip om att makt korrumpierar och absolut makt korrumpierar absolut. Men här har det inte blivit så. Professionen har inte, annat än i undantagsfall, slutat anstränga sig trots att den har varit försörjd. I stället

30 Med myndigheter menas här och framgent Utbildningsdepartementet, Universitetskanslersämbetet och Universitets- och högskolerådet, inte själva lärosätena, varav de flesta faktiskt är myndigheter.

31 I den ordningen enligt *Times Higher Education Thomson Reuters*.

har den fortsatt med sitt flitiga forskande och undervisande till världens båt-
nad. Det har under århundradena inte behövts någon New Public Manage-
ment för att få universitetslärarna att anstränga sig. Professionen har haft ett
eget normsystem att hålla sig till.

Lars Hallén och Ingemund Hägg (2014) har beskrivit hur detta går till i
ett resonemang som lätt redigerat innebär följande:

Lärosätenas uppgifter: "Akademiska lärosäten ska ge studenter möj-
lighet utbilda sig för arbetslivet i samhället" och samtidigt ska "de
akademiska lärarna genom sin forskning bland annat kritiskt granska
detta samhälle".

Lärosätenas metoder: De ska bygga sin verksamhet på ett "veten-
skapligt förhållningssätt" som bestäms dels av "insikter och metoder
som utvecklats av föregångare" dels genom att professionen "frigör sig
från begränsningar i etablerade synsätt". Detta ska ske i "ordnade och
effektiva former", samtidigt som professionen "värjer sig mot styrning
från utomvetenskapliga intressen" vare sig dessa kommer från "dog-
matiker", "politiker" eller "rektorer".

Professionen har, menar författarna, lyckats med dessa komplicerade och
delvis motsägelsefulla uppgifter genom att utveckla ett arbetssätt de kallar
"kollegialitet": "Kollegialiteten gör det möjligt att hantera dessa paradoxer.
Vetenskapligt utbildade lärare vid lärosäten runt om i världen är kolleger
med varandra inom de discipliner där de har sin kompetens. På så sätt ut-
vecklas kunskap genom arbetssätt som överskrider institutionella, nationella
och kulturella gränser."

På något märkvärdigt, beundransvärt och för omvärlden gynnsamt vis har
universitetslärarna alltså av egen kraft lyckats utveckla arbetssätt, beteenden
och en etik som effektivt har motverkat ett maktmissbruk som annars borde
ha legat nära till hands enligt Lord Actons logik. Professionen har lyckats
forma yrket till ett kall. (Även andra professioner, till exempel läkarna, sjuk-
sköterskorna och advokaterna, har gjort sig till kall, detta sagt utan avsikt att
i något avseende förringa just den här professionens framgångar.)

Därmed har vi nått kärnan av det budskap som presenteras i den här skriften, nämligen:

- att omständigheter, inte minst politikernas ambitioner att tillämpa just New Public Management (utan att egentligen ens ha förstått hur det var tänkt; se mer om det nedan), under de senaste årtiondena har skadskjutit professionen och fått den att bli beroende av studenter och politiker, vilket delvis fått den att förlora sin tidigare autonomi, självsäkerhet och kallkänsla,³²
- att denna utveckling tillsammans med en del annat haft en ofördelaktig inverkan på lärosätenas verksamhet, såväl forskningen som undervisningen,
- att det behövs en universitetsreform som har till syfte att skapa förutsättningar för att lärosätenas främsta resurs – professionen – ska tillvaratas bättre,³³

32 Den som till äventyrs tror att detta skulle vara en specifikt svensk företeelse har fel. "De brittiska universiteten, även Oxford och Cambridge, är under belägring av ett statligt kontrollsystem som undergräver just det som dess internationella anseende vilar på: professionens kvalitet (*the caliber of their scholarship*)", skriver Simon Head (2011) i *New York Review of Books*. "De teorier och de förhållningssätt som driver anfaller är för det mesta av amerikansk ursprung och har utvecklats i amerikanska business schools och hos konsultfirmor [...] I Storbritannien har det här systemet samlat kraft under mer än tjugo år, vilket kan förklara varför lärarna på Oxford och Cambridge, och i den brittiska akademiska världen över huvud taget, aldrig tagit klar ställning emot utvecklingen [...] [Detta statliga kontrollsystem] har format en generation av brittiska universitetslärare och forskare som aldrig känt till någon annan ordning [...] [Systemet] reflekterar en samsyn bland de politiska partierna att akademierna, för att ge tillräckligt tillbaka till skattebetalarna, måste leverera 'forskningsproduktion' med hastigheten och pålitligheten hos ett kommersiellt företag och dessutom producera forskning som på något sätt ska vara nyttig för Storbritanniens offentliga och privata sektor."

33 Den som är mogen för hårdare ord kan ta del av följande bedömning av Thorsten Nybom (2013b): "Det helt grundläggande problemet under de senaste 25 åren har, som jag ser det, varit att Sverige till skillnad från exempelvis Schweiz, Danmark och Nederländerna varken kunnat eller velat formulera en tydlig nationell forsknings- och universitetspolitik. Detta har skapat en känsla av total osäkerhet, vilken kraftigt bidragit till en fortlöpande institutionell identitetsurholkning. [...] Upplösningssprocessen har ytterligare förstärkts av den uppenbara diskrepansen mellan de allt mer centrala strategiska uppgifterna och den närmast livsavgörande roll, som högre utbildning och forskning tilldelas i den sentida politiska retoriken ('kunskapssamhället, hög-teknologi, global konkurrens' osv.) och det relativa låtsinne med vilken sektorn hanteras av ansvariga politiker. De genomförda reformerna har därtill ofta präglats av en närmast total inkonsistens och till och med antagonism mellan de officiellt uttalade politiska målsättningarna: 'avreglering, friställning, konkurrensutsättning, excellens' å ena sidan, och den tillagade benägenheten till politisk interventionism i lärosätenas beslutssystem och beredningsformer och strategiska prioriteringar, å den andra."

- att lärosätena tillerkänns ett större mått av autonomi, alltså autonomi för professionen, inte för lärosätenas administratörer,
- att ett nytt kvalitetssäkringssystem inrättas,
- att ytterligare ett antal åtgärder, som redovisas nedan, genomförs av de politiskt ansvariga samt
- att allt detta sannolikt förutsätter att professionen i eget intresse kraftsamlar, inte minst genom att utveckla ett eget normsystem.

Kort om den reform vi föreslår

Som en variant av NPM, eller möjligtvis en ersättning, vill vi presentera följande styrande principer, som vi menar baseras på sunt förnuft:

1. *Ersättning till agenten.* Agenten ska belönas för att göra det som principalen önskar (i detta fall att det examineras många studenter). Detta implementeras i den svenska universitets- och högskolevärlden genom HÅP-systemet. Det behöver inte ändras.
2. *Självständighet för agenten.* En av utgångspunkterna för NPM är insikten att en komplicerad verksamhet, som universitetsutbildning, inte bör detaljstyras uppifrån. För att en sådan verksamhet ska blomstra krävs det att de inblandade personerna, i detta fall universitetslärarna, har förmågan och rätten att själva bestämma om hur verksamheten ska bedrivas. Bara professionen har den närkontakt med verkligheten som behövs för att goda beslut ska kunna fattas om hur arbetet bör bedrivas. Just detta var syftet med exempelvis den så kallade autonomireformen, som har avsevärda brister (förutom att den genomfördes först 2011, mer än 15 år efter det att HÅP-systemet inrättades). Det största felet med den självständighet som lärosätena tillerkänts är att makten inte tillkommit dem som

sysslar med produktionen, alltså universitetslärarna, utan deras lokala byråkratiska överrockar.

Den reform vi vill se genomförd handlar till stor del om att återge makten över lärosätena just till professionen. För att detta ska fungera väl krävs att universitetslärarna utvecklar sin egen förmåga att hantera detta återtagna ansvar.

3. *Oberoende kvalitetskontroll av agenten.* Principalens förtroende för agenten är inte oändligt. Principalen inser att den frihet som agenten tilldelas kan missbrukas. För att förhindra sådant missbruk inrättar principalen ett system för kvalitetskontroll.

Här har svenska politiker fallerat. Någon extern kontroll av lärosätenas kunskapsproduktion har inte förekommit, vilket starkt bidragit till de olägenheter som redovisats.³⁴

Först år 2010 började politikerna lite yrvaket inse att det behövdes någon sorts kontroll. Då inrättades försöksvis Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering, som emellertid har ett antal brister, till exempel att värderingsresultaten ofta skiljer sig radikalt från professionens bedömningar, vilket kan ha att göra med att staten ibland tar hänsyn till sakligt irrelevanta förhållanden såsom den eventuella frånvaron av genusperspektiv även i examensarbeten där genusperspektivet med säkerhet kan sägas vara irrelevant. (Se mer nedan.)

I den universitetsreform vi föreslår inrättas i stället ett kontrollsystem som har en chans att fungera.

34 Detta var inte ett tillfälligt olycksfall i statens arbete, utan ett tecken på att staten inte förstått de idéer på vars grund den genomfört stora reformer. Precis samma sak har skett inom skolpolitiken. Friskolereformen med skolpengssystemet genomfördes år 1992. Skolpengen motsvarar HÅP och gav skolorna ett ekonomiskt incitament att göra livet enkelt för skolelevna i syfte att få många sökande. Detta har troligen lett till betygsinflation i skolan eftersom något oberoende kontrollsystem avseende betygen – eller kanske oberoende betygsättning – inte inrättats.

Kapitel 2

Reformen

Det problem som vi ovan skisserat är att lärosätena inte presterar tillräckligt bra när det gäller att ge studenterna god utbildning. I varje fall finns en avsevärd potential att prestera bättre. Den orsak till problemet vi ansett oss kunna identifiera är att universitetslärarna satts på undantag och att deras makt och inflytande har undergrävt genom att både studenter och administratörer flyttat fram sina positioner till professionens nackdel och skada. (Dock varierar förhållandena mellan lärosätena, vilket tydligt måste framhållas.)

En första förutsättning för en universitetsreform som kan råda bot på missförhållandena är att ansvariga politiker tar sitt eget tal om kunskapsamhälle på allvar. De måste inse att något är på tok när det finns ovedersägliga belägg för att utvecklingen i skolan går åt fel håll och när de flesta sakkunniga menar att samma sak sker på universitet och högskolor (även om det saknas systematiska kvantitativa belägg av PISA-typ).

Ett grundproblem är den idé om hur kunskapsöverföring går till som tycks ligga bakom de flesta politiska beslut. Bildligt talat är det som om man föreställer sig att en oskolad hjärna förs fram av ett löpande band till en lärare som i enlighet med ett fastställt system av instruktioner fyller hjärnan med kunskap varefter hjärnans innehavare ger sig ut i samhället och åstadkommer framgångar för sig själv och andra i kraft av de på så sätt förvärvade kompetenserna.

Sannolikt har de ansvariga politikerna inte tänkt på det sättet, men om de hade gjort det skulle åtskilliga missförhållanden ha fått sin förklaring. Man har nämligen helt bortsett från att såväl hjärnan/studenten som löpandebandarbetaren/läraren i verkligheten har ett stort mått av handlingsfrihet. Men ett ackordssystem för löpandebandarbetare med handlingsfrihet ger dessa incitament och möjligheter att sänka kvaliteten för att påskynda produktionen och inflatera produktionsmåttan genom att kräva en mindre insats än tidigare för att bli godkänd (eller nå en viss betygsnivå). Detta är

i praktiken vad som har inträffat inom den akademiska världen genom ett HÅP-system utan seriös kvalitetsgranskning. (Återigen: det finns trots detta många exempel på lärare som vägrar låta sig korrumpas.)

Det är ungefär samma sak med studenterna. Visst finns det ambitiösa och engagerade studenter som vill anstränga sig, men i den utbildningskultur som råder lär sig ungdomar att det finns någon annan – ett diffust ”samhälle” – som vill att de ska utbilda sig, kanske tvinga dem att gå på gymnasiet, puffa dem att söka sig till högre lärosäten. De lär sig att utnyttja att andra vill beveka dem, bland annat genom att vara nödbedda när det gäller de egna insatserna.

Ifall talet om ett kunskapssamhälle ska ha någon bäring gäller det att på samma gång öka studenternas engagemang och att förmå universitetslärarna att upprätthålla och till och med stärka kvaliteten. Framför allt kan man inte ha en ordning som ger professionen ekonomiska incitament att sänka kvaliteten och möjligheter att på eget bevåg göra detta utan någon extern kontroll.

Studenter vill ha en examen. Att ha tagit examen betyder inte nödvändigtvis att ha tillägnat sig kunskaper. Det är idag – återigen: med vissa undantag – alltför lätt att erhålla examen. Syftet med en universitetsreform är att höja ribban så att studierna blir mer krävande. Det må bära emot att bygga ett system som kräver ökad ansträngning av studenterna, men det är med bildning som med idrott: för att bli framgångsrik, det vill säga, i det här fallet, att nå en hög kunskapsnivå, måste man utsätta sig för hård träning. Lärande är inte alltid lustfyllt.

Det är också angeläget att lärosätena börjar konkurrera med varandra. Strävan efter att alla lärosäten ska vara likvärdiga leder inte till hög kvalitet, utan, i bästa fall, till medelmåttighet. Men om lärosätena konkurrerar med varandra om att vara bäst bör den allmänna nivån stegras samtidigt som lärosätena differentieras efter kvalitet.

Man kan förvänta sig, eller befara, att en sådan reform, åtminstone i det korta perspektivet, leder till att färre studenter tar examen, men politiker får inte stirra sig blinda på genomströmning och antal examina. I valet mellan ett stort antal examinerade med bristfälliga kunskaper och ett lite mindre

antal med goda kunskaper är det senare att föredra, i varje fall om vi menar allvar med begreppet kunskapssamhälle.

Det uttalade målet för den universitetsreform vi föreslår är att höja kvaliteten på utbildningen vid svenska högre lärosäten och att uppgradera de examina som utdelas. Vad vi föreslår är i huvudsak att incitamenten, drivkrafterna, läggs rätt.

Ett troligen korrekt, fruktbart och därför inspirerande synsätt

Forskarna Gunnar Öquist och Mats Benner har jämfört utvecklingen och resultaten inom olika länders universitetsväsen och kommit fram till att det inte gått så bra i Sverige och Finland och att dessa länder borde lära sig en del av andra, mer framgångsrika, europeiska länder. Detta gäller visserligen forskning snarare än utbildning, men perspektivet gäller rimligtvis även för utbildningen. Så här skriver Benner med utgångspunkt i deras gemensamma studie:³⁵

Lärdomen från dessa framgångsländer [Danmark, Nederländerna och Schweiz; vår anmärkning] är att det behövs ett intellektuellt akademiskt ledarskap, som förstår villkoren för kunskapsutveckling och lärande i ett akademiskt sammanhang, och som håller affärsmässighet och managementteknik i schack. Det visar sig också att detta ledarskap faktiskt också skapar större nytta för samhället i stort, medan en alltför teknisk tolkning av ledarskapsuppgiften snarare gör akademikerna osäkra och försiktiga.

Erfarenheterna från internationella jämförelser ställer de svenska och finländska erfarenheterna i ett tveksamt ljus [...] Erfarenheterna från tre universitetssystem som utvecklats exceptionellt väl de senaste decennierna visar nämligen att en aktiv akademisk kollegialitet, i en produktiv relation med ett lyhört, legitimt och pådrivande akademiskt ledarskap (som inte nödvändigtvis ägnar sig åt maktdemonstrationer eller omstruktureringar), kan bli just så synlig och ekonomiskt attraktiv som man önskat sig i Finland och Sverige. De länder jag talar om är Danmark, Nederländerna och Schweiz. [...]

35 Benner (2014).

Vad gäller ekonomi och innovation är de likställda med – eller rentav bättre än – Finland och Sverige. Samtidigt har de tre länderna – till skillnad från Finland men också i viss mån Sverige – en universitetssektor som står sig mycket väl i internationella jämförelser. Forskare från de tre länderna når väsentligt högre vetenskapligt genomslag än sina finländska och svenska kollegor, hur man än mäter saken. [...] Såväl Danmark som Nederländerna och Schweiz har bibehållit väsentliga delar av den traditionella akademiska organisationen. De har starka kollegier och vidsträckt autonomi. Universiteten är rika och förfogar över huvuddelen av sina resurser själva. [...]

Om vi börjar med organisation, är de finländska och svenska universiteten generellt sätt inriktade mot att förändra och anpassa sin organisation efter externa förväntningar på storskalighet, extern öppenhet och finansieringsmöjligheter. Det är ett system av ständig organisationsförändring och anpassning. [De övriga] är inte alls på samma sätt beroende av förändringar i externa förväntningar. De ägnar helt enkelt mindre möda åt gränsdragningar mellan ämnen eller nya kombinationer av ämnesmiljöer. Det innebär å andra sidan att akademiska ledare faktiskt fungerar enligt den klassiska parollen *primus inter pares* – de utmanar intellektuell lojhet och traditionsbundenhet, och försöker stimulera kollegiet efter att ta sig an svåra och potentiellt viktiga forskningsfrågor snarare än att jaga extern legitimitet och externa resurser. Bilden må låta förenklad, men i den internationella studie [...] som denna författare medverkade i, kunde vi bokstavligen talat se skillnader mellan hur akademiska ledare fungerade. I de framgångsrika länderna lät man akademikerna vara, och såg till att de verkade i stimulerande miljöer och med en nödvändig inriktning mot intellektuell utmaning och förnyelse, medan akademiska ledare i Finland och Sverige stressat försökte följa de forskningspolitiska trender och drev i den riktning som för tillfället verkade mest bärkraftig.

Målet för vår reform är alltså att studenterna ska bli bättre, och metoden är att mer energiskt tillvarata den delvis undanskuffade professionens kompetens. Men det duger inte att bara ge universiteten pengar och låta universitetslärarna göra vad de finner för gott. Det måste finnas struktur och

eftertanke i den universitetsreform som Sverige behöver. Inte minst behövs ett nytt strategiskt tänkande.

Verklig autonomi

I regeringens proposition 2009/10:149, *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*, lanserades den så kallade autonomireformen. Så här skrev regeringen:

I propositionen lämnar regeringen förslag och gör bedömningar som syftar till att öka friheten för statliga universitet och högskolor. [...] Skälen är bl.a. universitets och högskolors grundläggande uppgift att vara en självständig och kritiskt reflekterande kraft i samhällsutvecklingen samt regeringens bedömning att lärosätenas frihet och självbestämmande behöver öka för att Sverige ska kunna bedriva utbildning och forskning av internationellt konkurrenskraftig kvalitet. Förslagen och bedömningarna i propositionen innebär långtgående avregleringar när det gäller organisation, läroanställningar och utbildning.

Det blev inte så. Professionens klagomål om att motsatsen har inträffat är legio. En undersökning som genomförts vid Statsvetenskapliga institutet vid Uppsala universitet sammanfattar så här: ”Den ökade institutionella självständighet som autonomireformen gav lärosätena har lett till minskad akademisk frihet för lärare och forskare. Deras kollektiva rätt att styra sig själva, vilket är en del av den akademiska friheten, har bytts ut mot linjestyrning vid flera lärosäten.”³⁶

För att förstå vad som faktiskt hände räcker det med att läsa några kapitel i högskoleförordningen, som visar att makt visserligen delegerats till lärosätena, men inte till professionen, alltså akademikerna, utan till universitetens administratörer och företrädare för allmänintresset (som i och för sig förstås kan vara akademiker). Universitetslärarna har målmedvetet trängts tillbaka.

36 Sundberg (2013).

Lärosätena ska styras av en styrelse om 15 personer inklusive ordföranden. Professionen har bara tre representanter (och studenterna lika många). Ordförande och övriga styrelseledamöter utnämns av regeringen på förslag av en nomineringsgrupp, som har tre ledamöter: en person som utses av regeringen, landshövdingen samt en person som utses av studenterna. Studenterna och landshövdingen anses alltså bättre skickade än professionen att avgöra hur den akademiska verksamheten bör bedrivas. Studenterna har för övrigt enligt 1 kap 14 § rätt till särskild representation i olika beslutsärenden, en rätt som inte tillerkänns professionen.³⁷

Rektor utses av regeringen på styrelsens förslag (dock att styrelsen först ska "höra" lärarna, övriga anställda och studenterna).

Det är märkvärdigt att det blivit som det blivit trots regeringens tal om universiteten som en "självständig och kritiskt reflekterande kraft". Trodde den sig kunna uppnå detta genom att ge makt åt tjänstemän och byråkrater? Eller förstod den bara inte vad den gjorde? Trodde den att lärosätena skulle blomstra om universitetslärarna och den akademiska friheten sattes på undantag? Thorsten Nybom (2013b) lutar åt den senare förklaringen:

Vissa autonomiförespråkare tycks inte heller ha förstått att det inte finns någon automatisk samvariation mellan institutionell autonomi, å ena sidan, och individuell akademisk frihet, å den andra. Medan institutionell autonomi handlar om lärosätets handlingsutrymme och beslutskompetens, handlar akademisk frihet om den enskilde akademiske lärarens och forskarens faktiska arbetsförhållanden. Det finns i den europeiska universitetshistorien ett flertal exempel på att det är fullt möjligt att åtnjuta betydande institutionell autonomi utan någon större grad av akademisk frihet och vice versa.

I vilket fall som helst blev det inte bra. En seriös universitetsreform måste återupprätta den akademiska professionens inflytande. Professionen – fors-

³⁷ Högskolelagen 2 kap 7 §: "Studenterna har rätt att vara representerade när beslut fattas eller beredning sker som har betydelse för utbildningen eller studenternas situation."

karna och lärarna – har nämligen kunskaper om universitetet och om akademisk utbildning som inga andra besitter, till exempel hur undervisningen ska bedrivas, hur forskningen ska inriktas, hur relationen mellan lärare och studenter ska utformas. Administration och annan infrastruktur ska stå till professionens förfogande, inte ge den befallningar, vilket i hög grad har blivit fallet.

Tanken, från Humboldtuniversitetets begynnelse, att det bör råda en arbetsfördelning, en rågång, mellan politiken och professionen, bör återupplivas. Politiken bör garantera den akademiska friheten och dess försörjning med ekonomiska medel, professionen ska ta ansvar för godtagbar kvalitet i yrkesutövningen (som är avancerad forskning och grundutbildning). Professionens uppgift är att säkerställa högsta möjliga standard i den grundläggande utbildningen. Staten, å sin sida, förbehåller sig rätten att kontrollera att detta faktiskt sker.

Sociologen Hans Zetterberg talar om ”det mångsidiga samhället” som består av ett antal distinkta sfärer som var och en styrs av sin egen logik och sina egna norm- och incitamentssystem. Zetterberg (2013) identifierar sex olika sfärer varav den vetenskapligt baserade kunskapssfären är en. Från början var det framför allt den religiösa sfären som blockerade utvecklingen av en oberoende vetenskapssfär. I modern tid har dess oberoende, och därmed dess möjligheter att bevara och utveckla den professionsetik vi menar är så avgörande, främst hotats av krav från den politiska och den ekonomiska sfären. Dessa sfärer har i olika omfattning försökt pådyvla den vetenskapliga sfären andra principer än sanningssökande och kunskapsförmedling baserad på vedertagen vetenskaplig metodik. Såväl den ekonomiska som den politiska sfären har ofta försökt och försöker fortfarande styra forskare mot att rikta in kunskapssökandet mot områden där den ekonomiska lönsamheten hos den nya kunskapen kan förväntas vara hög. Politiken försöker i sin tur ofta genom framför allt anslagsutlysningar styra in kunskapssökandet i vissa ideologiskt påbudna riktningar och bort från vissa perspektiv, även om just dessa perspektiv kan vara de mest lovande i sökandet efter sanningen.

Också inom andra samhällseliga sfärer utbildas speciella maktförhållanden och beslutsprocesser där professionella kårer är berörda. Inom idrotten och dess olika grenar är det självklart att sakkunskapen ska vara styrande och att yttre inblandning anses som ovälkommen. Bland domare och advokater är det självklart att det inte är några andra än domstolens ordinarie ledamöter och delägarna i en advokatbyrå som bestämmer över dessa verksamheter, också i detalj. Det ligger inte minst i de åtalades och klienternas intresse att det är så; att det inte sker någon otillbörlig påverkan på de beslut som fattas där och på hur verksamheten där organiseras. Detta är inte det samma som att dialog med omvärlden inte borde förekomma. Tvärtom: dialogen med andra yrkesgrupper och maktcentra ger sektorn, professionen, impulser som den inte hade kunnat få på annat sätt. Professionen samverkar med utomstående intressen, men den underordnar sig inte. Den välkomnar insyn och kritik, men den får inte falla till föga för modeströmningar.

Den akademiska professionen har varit utsatt för politisk och annan press under senare decennier; nu måste den återta förlorad mark.

Detta ligger inte minst i studenternas intresse. Studenter som bevisar lärosätena måste kunna lita på att de som utformar deras utbildning är de som är bäst skickade för detta. Myndighets- och lekmannastyre kan därför inte överordnas det kollegiala styret.

Vad kan då regeringen rent praktiskt göra för att rätta till gamla misslag? Det viktigaste är att återställa en ordning där lärosätena kontrolleras av professionen. Först och främst bör rektor, som tillika bör vara lärosätets ordförande (om det behövs någon), utses såsom *primus inter pares* av professorerna vid lärosätet. Det blir en klar brytning med rådande ordning där partipolitiska meriter – eller meriter från utomakademiska sektorer – väger tyngre än professionella.³⁸

38 Således försökte landshövdingen i Skåne, med moderat förankring, värva förre stats- och utrikesministern Carl Bildt till ordförande i styrelsens för Lunds universitet – en post som tidigare beklättits av före detta socialdemokratiska statsråd som Allan Larsson och Margot Wallström. När Bildt tackade nej, nominerade landshövdingen i stället Bildts nära medarbetare, före detta Washingtonambassadören Jonas Hafström (Samuelsson 2014a).

Vidare bör det stadgas att professionen har så många styrelseledamöter att den tillsammans med rektor får det avgörande inflytandet. De allmänföreträdare och regeringsrepresentanter som i övrigt kan förekomma i ett lärosätets styrelse blir därmed inte starka nog att ta kommandot över professionen.

En hel del andra förändringar kommer också att behövas, men de är i sammanhanget för obetydliga för att här redovisas i detalj; det viktiga är att maktförhållandena tillrättaläggs. Den avsevärda institutionella självständighet som autonomireformen faktiskt gav lärosätena kan därigenom användas på ett helt annat sätt, ett sätt där verksamhetens kvalitet blir huvudmålet.

Vad professionsstyrda lärosäten skulle kunna göra

Här följer ett antal exempel på vad professionsstyrda lärosäten skulle kunna bestämma sig för att göra. Det handlar inte om några rekommendationer från vår sida, utan bara just om illustrationer till vad ett enskilt lärosäte kan göra för egen del utan att alla nödvändigtvis gör samma sak.

- Med tanke på införandet av ett rangordningssystem (se nedan) kan ett enskilt lärosäte föresätta sig att en eller flera av dess institutioner ska bli nationens mest framstående och sedan engagerat verka för detta, inte minst genom att utforma programmen så att det *de facto* krävs heltidsstudier från studenternas sida.
- Ett erkänt problem för lärosäten är att studenterna har för dåliga förkunskaper; att lyfta dem till en acceptabel nivå vid examen blir därmed extra betungande för lärosätena. En möjlig lösning är att införa inträdesprov för att framhäva för potentiella studenter att det handlar om en utbildning av särskilt hög kvalitet.
- Om till exempel Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap vid Örebro universitet bestämmer sig för att starta en internationellt ansedd spetsutbildning i statskunskap kanske institutionen etablerar ett samarbete med Johns Hopkins School of Advanced

International Studies i Washington. Detta utbyte kan omfatta utväxling av elever och lärare och att intagningskraven för SAIS tillämpas även i Örebro.³⁹ (Den som undrar varför lärosätet skulle besvara sig på detta sätt och betvivlar att professionens vilja till excellens är motiv nog för sådana ansträngningar ska betänka den nya konkurrens mellan lärosätena som introduceras genom det rangordningssystem som beskrivs nedan.)

- Ett lärosäte kanske startar ett propedeutiskt basår (vilket redan förekommer på några utbildningar och lärosäten), där studenter på egen bekostnad kan vässa kunskaperna och förbereda sig för intagning vid just det lärosätet eller något annat.
- Ett annat lärosäte, som besväras av att studenter chansar på allt fler omtentor i stället för att läsa litteraturen noggrant i hopp om att lärarna av ren utmattning ska ge dem godkänt, kanske vill begränsa antalet tillåtna prov i de olika kurserna. En metod att göra detta vore att högskolorna började ta ut en avgift från och med andra omtentan (en rimlig nivå skulle kunna vara 500 kronor per högskolepoäng).⁴⁰
- Ett lärosäte kan vidare ändra de ekonomiska ersättningarna till institutionerna med frågående av vad staten anser. Den statliga ersättningen till ett lärosäte för en student som studerar naturvetenskap på heltid under ett år (och i tentorna lyckas erhålla de förväntade 60 högskolepoängen) uppgår till omkring hundratusen kronor. För motsvarande student som ägnar sig åt humaniora är ersättningen strax under hälften. Men inget tvingar ett lärosäte att internt fördela ersättningen till institutionerna enligt statens fördelningsnyckel. Det finns på många håll i universitetsvärld-

39 Enligt högskoleförordningen 7 kap 13 § har ett lärosäte rätt att tillämpa sina egna antagningskriterier för en tredjedel av de antagna studenterna. Vi vet inte hur vanligt detta är. Normalt sker intaget endast på grundval av betyg eller högskoleprov, vilket verkar rätt fattigt om man jämför med framstående utländska lärosäten som kräver mycket mer material, exempelvis rekommendationsbrev, referenser, intervjuer etc.

40 Här kan staten behöva vara tillmötesgående genom att ändra i högskoleförordningen, där 6 kap 21 § idag stipulerar att antalet prov får begränsas till minst fem (samt, enligt följande paragraf, att elev som misslyckats i två prov har rätt till annan examinator).

den en dov misstanke om att överheten vill sätta humaniora på undantag för att satsa mer pengar på naturvetenskap som förväntas leda till innovationer och tillväxt i näringslivet. Ett lärosäte som, efter det att professionen tagit makten, för egen del vill ändra på det synsättet har genom den här föreslagna reformen goda möjligheter till detta.

- Ett lärosäte skulle till och med kunna få för sig att ta ut studieavgifter. Man kan tänka sig några goda skäl till detta. För det första möjligheten att dra till sig särskilt studiemotiverade elever som verkligen vill satsa på en spetsutbildning i världsklass. För det andra att det faktiskt kan behövas mer pengar för att lyckas åstadkomma bra utbildning. Riktig kvalitetsundervisning, med lärarledda seminarier i mindre grupper, många inlämningsuppgifter varpå läraren ger omfattande feedback och personligt engagemang från skickliga lärares sida, kostar avsevärt mer att bedriva än en kurs bestående av ett antal massföreläsningar. Kanske är enda möjligheten att åstadkomma sådan god utbildning att studenterna själva är med och betalar. Självklart skulle inte ett lärosäte som försökte införa studieavgifter kunna sätta avgiften hur högt som helst, vilket vore att skjuta sig i foten, eftersom studenternas betalningsvilja rimligen är begränsad.⁴¹
- Framför allt kan man tänka sig att lärosätena i ökad utsträckning skulle använda sig av egna inträdesprov (i ett första steg upp till den gräns om en tredjedel av de antagna studenterna som nuvarande lagstiftning tillåter) i syfte, inte minst, att inskräpa hos studenterna att universitetsutbildningen är på allvar. En del universitet skulle säkert driva avgiftsbelagda antagningsutbildningar (något som är vanligt förekommande i vissa andra länder). Fördelen med en sådan ordning vore inte minst att det skulle

41 Detta kräver visserligen att regeringen ändrar högskolelagen 4 kap 4 §, som stadgar att utbildningen ska vara avgiftsfri för studenter från Europeiska ekonomiska samarbetsområdet (de 28 EU-länderna plus Island, Norge och Liechtenstein) och Schweiz. Men eftersom svenska studenter som studerar vid utländska lärosäten, som tar betalt, kan erhålla studielån från svenska staten för att bestrida avgiften vore det naturligt att även svenska lärosäten beviljades samma möjligheter som utländska att satsa på särskild kvalitet. Observera att vårt förslag inte är att alla lärosäten ska göra det, utan bara de som tror att det kan ge dem själva och deras studenter en fördel.

skicka signaler till gymnasieeleverna att de lämpligen bör anstränga sig redan under skoltiden för att inte tappa ett år (eller fler) och tvingas till avsevärda utgifter för att komma in vid högre utbildning av god klass.⁴²

Det kanske mest kontroversiella av förslagen ovan är sannolikt förslaget att tillåta terminsavgifter. Vad är i så fall ett rimligt tak? För det första kan konstateras att det viktigaste är att avgifter blir tillåtna. Vi bedömer att avgifter kan få betydande effekter som bidrar till att höja kvaliteten. En första effekt är förstås att undervisningen får mer resurser, vilket i sig är utomordentligt betydelsefullt. Det finns dessutom ett antal ytterligare effekter: studenten får skäl att i högre grad tänka igenom sitt studieval; eftersom studenten betalar för utbildningen stärks motivet att ställa kvalitetskrav på utbildningen; kanske något paradoxalt får läraren också lättare att ställa höga krav på studenterna eftersom det nu, när studenten betalar, blir en skyldighet att erbjuda en utbildning av hög kvalitet med högt ställda mål.

Den maximala avgift som tillåts i Storbritannien är 9 000 pund per läsår eller drygt 100 000 kronor per år. Sannolikt är en maximal avgift på brittisk nivå för hög. Dels skulle den knappast accepteras, dels finns risken att många studenter avskräcks från att alls studera. Däremot tror vi att en maximal avgift på halva den brittiska nivån, alltså 25 000 kronor per termin skulle kunna accepteras. (Maxbeloppet bör sedan årligen justeras upp med inkomstbasbeloppets utveckling.) Det är viktigt att betona att detta inte är en rekommendation utan en möjlighet. Många lärosäten kommer även fortsättningsvis att låta en del av de utbildningar de erbjuder vara gratis. I några fall – sannolikt gäller detta de mest resurskrävande och samtidigt attraktiva utbildningarna – kommer avgifter på eller nära det lagstadgade taket att tas ut.

42 Det kan diskuteras om staten ska bjuda även på detta. Möjligen kan man anse att det räcker med att staten, som idag, betalar för skola fram till gymnasiets slutexamen plus universitetsutbildning, medan den elev som inte lyckats tillgodgöra sig de nödvändiga kunskaperna för att vinna inträde på ett lärosäte får hantera det problemet med egna medel. Denna fråga ligger emellertid utanför ämnet för den här skriften. En olycklig effekt av att införa studiemedelsberättigade men propedeutiska basår på högskolorna (exempelvis tekniskt basår på KTH) är att det minskar trycket på gymnasienivån att säkerställa att de mest studiebegåvade och motiverade eleverna är väl förberedda för att påbörja en krävande högskoleutbildning efter avslutade gymnasiestudier.

Om jämförbarhet

Vi har konstaterat att det inte går att jämföra betygen från olika institutioner och lärosäten. De har olika betygssystem, men även om de hade haft samma betygssystem skulle det inte ha hjälpt, eftersom det vare sig finns några gemensamma betygs-kriterier eller ens någon informell samsyn om vad olika betygssteg ska innebära.

Den första frågan är om detta tillstånd är önskvärt eller om det vore bättre med enhetlighet och jämförbarhet (förutsatt att man lyckades utveckla ett bra bedömningssystem). Svaret är inte självklart. Det amerikanska universitetsväsendet har alltid klarat sig utan jämförbarhet mellan lärosätena. Studenternas examina värderas mer efter lärosätets renommé än efter erhållna betyg. Den andra extremen är gamla tiders svenska studentexamen, där eleven bedömdes efter betyg oavsett vid vilken skola han eller hon studerat.

En nationell studentexamen baserad på prov i ett antal ämnen tillämpas fortfarande i Finland. Det finns också ett globalt system, International Baccalaureate (IB), där man får betyg baserat på studentskrivningar i sex ämnen. IB finns i 147 länder och kursmaterialet och examinationerna är exakt desamma i alla länder. I Sverige finns hösten 2014 30 gymnasier som erbjuder IB-programmet, vilket betyder att redan mer än tusen svenska gymnasister varje år examineras från ett sådant system.⁴³

Vi menar att det vore önskvärt med jämförbara betyg (fortfarande under förutsättning att ett hyggligt system kan utvecklas). För det första ger det ökad användarvänlighet. Det blir lättare både för arbetsgivare och för studenterna själva att bedöma olika individer om de mäts efter samma skala på samma sätt, än om bedömningen av ett visst betygs värde ska grundas på det i hög grad subjektiva anseende som tillskrivs det lärosäte som utfärdat examen.

43 Betyg från IB är de enda svenska gymnasiebetyg som tillmäts självständigt värde vid ansökan till Oxford och Cambridge.

För det andra medför betygsjämförbarhet fördelar för lärosätena själva. Med ett bra betygssystem kan de konkurrera på rättvisa villkor och slipper snedvrída sin verksamhet för att komma så väl ut som möjligt i existerande bedömningar som de tvingas att förhålla sig till. Detta är ett växande problem i takt med att de bedömningskriterier som tillämpas mer eller mindre godtyckligt av olika kommersiella rangordningsföretag inte kan ignoreras. (Se mer om detta nedan.)

Alternativet till en nationell betygskala, där kraven för att uppnå ett visst betyg är desamma oavsett på vilken högskola man studerar, är att betygen i princip är relativa betyg vid respektive lärosäte. Detta skulle till exempel kunna innebära att en student som fått ett C vid KTH egentligen kan mer än den som fått ett A vid motsvarande kurs på Blekinge Tekniska Högskola.

Just så fungerar det i det decentraliserade amerikanska systemet. Ett A vid Arkansas State University betyder något helt annat än ett A vid Princeton University. Fokus förskjuts då i hög grad på var man studerat, inte vad man fått för betyg. Alla betyg betingas på hur det universitet man har examen från rankas.

En annan stor nackdel med detta system är att den student som får ett medelmåttigt betyg på en skola där kraven är mycket höga och studenterna extremt begåvade, felaktigt tror att han eller hon inte är särskilt duktig. Ett slående exempel är MIT där i princip alla som antas till och klarar av en grundexamen i teknisk fysik är exceptionellt duktiga i ett nationellt eller globalt perspektiv. Ändå uppfattar de studenter som hamnar på den nedre halvan i klassen det inte så. Det är mer regel än undantag att de då söker sig bort från naturvetenskap och teknik och i stället går vidare till masterstudier i finansiell ekonomi eller management. Detta trots att de hör till de absolut bästa fysikstudenterna i landet i sin årgång.⁴⁴

Den amerikanska ordningen har heller inte uppstått genom ett aktivt val av de amerikanska universiteten, utan för att det inte funnits någon samordnande vilja. Vare sig den amerikanska staten eller någon gemensam or-

ganisation har utvecklat gemensamma kriterier för att skapa jämförbarhet. Att saker och ting bara blivit på ett visst sätt är ingen garanti för att de är önskvärda. Det amerikanska systemet med 3 500 konkurrerande universitet och högskolor, där de flesta är privata och i princip alla tar ut avgifter, har också vuxit fram på ett helt annat sätt än det svenska högskoleväsendet. (Detsamma gäller i de flesta europeiska länder.) Svenska universitetslärare och forskare är statstjänstemän och universitetssystemet är – autonomireformen till trots – fortfarande starkt centraliserat. Regeringen beviljar universiteten deras rättigheter, och i praktiken beslutar regeringen också om antagningsregler och universitetens storlek (genom budgetanslag).⁴⁵ Givet att Sverige har ett statligt, centraliserat universitetssystem kan det förefalla märkligt att ett visst betyg inte behöver betyda samma sak på olika enheter inom ”koncernen”.

Den svåra frågan är emellertid hur man ska åstadkomma ett bra bedömningssystem. Det spontana svaret skulle troligen vara att Universitetskanslersämbetet helt enkelt fastställer en betygskala med vidhängande bedömningskriterier. Men den metoden har avsevärda nackdelar. Coe och Sahlgren (2014) räknar upp sju problem (som visserligen i huvudsak verkar gälla centrala prov på gymnasienivå, men rimligen har bäring även för centralt fastställda betygssystem på universitetsnivå):

1. Om staten bestämmer hur studenterna ska bedömas kan universitetslärarnas egna incitament att utveckla verksamheten försvagas.
2. Undervisningen koncentreras på att klara studenter som ligger på gränsen till godkänt.
3. Lärarna hjälper studenterna för mycket, ibland på gränsen till fusk.

45 För en mer detaljerad jämförelse av incitamenten i de amerikanska och europeiska universitetssystemen hänvisas till Henrekson och Rosenberg (2000).

4. Det kan bli starkt demotiverande att känna sig tvingad att locka studenter att uppfylla specifika krav i stället för att koncentrera sig på "rätt" saker. Om lärare utvärderas utifrån studenternas resultat kan bra lärare avskräckas från att söka sig till skolor och kurser med svaga studenter, trots att de kanske skulle kunna göra allra mest nytta där.
5. Lärare kan bli så stressade att de inte fungerar väl.
6. Lärare kan lockas att fuska med betygen för att såväl de själva som deras institution ska komma väl ut.
7. Skolor eller lärare kan uppmuntras att konkurrera med varandra i stället för att samarbeta och stödja varandra så att båda parter blir bättre.

I vilket fall som helst menar vi att det vore olämpligt att det utfärdades centrala direktiv i betygsfrågan. Själva betygskalen, till exempel Bolognasystemets A–F, måste beslutas centralt, men inte vad de olika stegen ska ha för innebörd.

Hur ska det då gå till att etablera en gemensam betygskala? Vi menar att detta är en uppgift för de närmast berörda, alltså den akademiska professionen inom de olika ämnena. Om någon kan göra saken på ett omdömesgillt och rättvist sätt är det denna grupp.

Med det system för extern betygsättning vi föreslår kommer betygskriterierna gradvis att växa fram i samarbete och förhandling mellan olika ämnesföreträdare som deltar i betygsättningen.

Men för att denna process verkligen ska ta fart behövs troligen ett yttre tryck av något slag. Universitetslärarna måste få incitament att göra den ansträngning som det trots allt innebär att utveckla betygskriterier och att anpassa sig efter dem. Varför ska professionen göra sig denna möda?

Vi menar att den offentliga rangordning av institutionerna som vi föreslår är medlet att skapa ett sådant tryck. Om betygsättningen påverkar den enskilda institutionens placering i en nationell rangordningslista blir betygs-

sättningen plötsligt så mycket viktigare än tidigare och något att ta på största allvar.

Staten bör därför inhämta de betyg som universitetslärarna satt enligt sina egna kriterier och offentliggöra dem. Detta är egentligen inte märkvärdigare än att kommuner offentligt rangordnar sina egna skolor och redovisar resultatet på internet, vilket redan sker.

Någon skulle kunna hävda att detta inte borde vara statens ansvar, utan kunde överlämnas till privata initiativ och kommersiella krafter. Vi menar emellertid att det rangordningssystem som vi föreslår är överlägset och bör ges särskild status. De existerande kommersiella rangordningssystemen må vara berättigade, men de säkerställer inte att professionens egna bedömningsgrunder blir vägledande för rangordningen av de olika institutionerna. Tvärtom leder de, som det visat sig, ofta till snedvridning av verksamheten vid lärosätena när dessa påverkas av externa rangordningslistor.⁴⁶

Ett exempel ges av *Financial Times* inflytelserika rankinglista över europeiska handelshögskolor. Ett viktigt kriterium för att hamna högt i listan är studenternas lön tre år efter examen. Det innebär att det är lättare att få hög ranking om studenterna går till finanssektorn med sin branta lönekurva än att de börjar på ett multinationellt industriföretag där löneutvecklingen till en början är långsammare. Lärarnas forskningsmeriter tillmäts också stor vikt. Men det är endast ett mycket begränsat antal meriterande tidskrifter som räknas. Inom nationalekonomi räknas exempelvis bara publiceringar i sex tidskrifter, trots att det idag ingår över 300 nationalekonomiska tidskrifter i *Social Sciences Citations Index (Thomson Reuters Web of Science)* och där långt mer än hundra av dessa är av mycket hög kvalitet. Förutom att det snäva urvalet av tidskrifter innebär att de flesta handelshögskolor inte kommer att ha en enda professor i nationalekonomi som publicerat sig i någon av dessa tidskrifter, innebär det snäva urvalet en stark styrning mot det universella och bort från det nationella och specifika. Med andra ord: alla lockas att försöka bli som Harvard Business School.

46 Nybom (2013a).

Att tro att det går att undvika ranking är fruktlöst. Om inte professionen och lärosätena själva tar initiativet till att ta fram relevant och kvalitetssäkrad information som kan användas vid jämförelser, gör andra organisationer och aktörer det. Redan 1999 gjorde tidskriften *Moderna Tider* den första uppmärksammade (och av de rankade starkt kritiserade) rankingen av svenska universitet och högskolor.

Utifrån internationella erfarenheter kan man konstatera att rangordningssystem inte bara finns, utan att de, till följd av stor efterfrågan från studenter och andra intressenter, även växer och frodas. Rangordningar inom EU, i synnerhet efter Bolognaprocessens genomförande, kommer att fortsätta utvecklas och bli både mer omfattande och sofistikerade. Svenska lärosäten kommer då att bli granskade och rangordnade i ett europeiskt perspektiv.

Mot denna bakgrund kan vi inte se annat än att den enda vettiga strategin för svenska lärosäten är att bli proaktiva, att själva ta fram jämförbara prestationsmått och verka för införandet av ett system som gör betygen jämförbara. Om de inte gör detta, kommer de ändå att rangordnas av andra på basis av godtyckliga parametrar och illa mätta indikatorer. I nästa steg kommer högskolorna i så fall att se sig tvungna att anpassa sin verksamhet till hur dessa rangordningar görs. Redan gjorda erfarenheter visar tyvärr att sådana anpassningar kan komma att göras, trots att de ansvariga har insikt om att det egentligen är skadligt för verksamheten.

En sådan destruktiv utveckling motverkas om det införs ett rangordningssystem av den typ vi förordar. Även om vi i grunden vill införa det av andra skäl är en väsentlig positiv bieffekt att det minskar risken för skadeverkningar av de kommersiella rangordningar som ändå kommer att finnas.

Vi hävdar inte att det system för rangordning som vi föreslår kommer att fungera perfekt och vara helt rättvisande redan dag ett. Däremot menar vi bestämt att rätt utformat har systemet förutsättningar att successivt utvecklas och bli allt bättre. Framför allt har det, om viljan finns hos de berörda, alla förutsättningar att redan från början bli bättre än de kommersiella alternativen.

Kvalitetskontroll

Vi menar således, enligt egen uppfattning på goda grunder, att studenter vid svenska lärosäten brister i kunskap, inte bara när de kommer från gymnasiet, utan även när de lämnar de högre lärosätena. Ett stort problem är att det, faktiskt i båda fallen, saknas tillförlitliga system för att mäta kunskaperna.

Att fastställa en persons kunskapsnivå är detsamma som att sätta betyg. Sverige har av tradition upprätthållit en alldeles speciell och internationellt sett ovanlig ordning. Hos oss har det, såväl i lägre som högre utbildning, varit elevens lärare som ensam satt elevens betyg. Detta är anmärkningsvärt eftersom elevens kompetenser bestäms inte bara av eleven själv, utan även av lärarens insatser, vilket innebär att läraren i det svenska systemet utvärderar sig själv. I vilken annan situation som helst skulle betygsättaren då ha ansetts för jävig. Till detta kommer bristen på rättssäkerhet för den som betygsätts.

Det underliga är emellertid inte att man i Sverige inte har sett saken på det sättet; det underliga är att systemet trots allt fungerat så bra. Det verkar inte som om lärarna låtit sig böjas för trycket. Vid närmare eftertanke är detta synnerligen anmärkningsvärt. Vid antagningen till svenska lärosäten har gymnasiebetygen av tradition ansetts tillfyllest. Det kommer från den gamla studentexamen. Vid antagningen av elever kunde svenska lärosäten helt enkelt lita på att ett AB eller Ba i ett studentbetyg enligt den gamla stilen betydde samma sak vare sig betyget utfärdats i Haparanda eller Ystad.

För att garantera likvärdigheten fanns också i den gamla studentexamen dock även ett slags externt kontrollsystem i form av utomstående censorer som deltog vid förhören vid avgångsexamen. Även detta var ett viktigt medel för att förhindra att det uppstod skillnader i betygsättningen mellan gymnasieskolor.

I de flesta länder har det inte gått till på det sättet, utan universiteten, som inte ansett sig kunna lita på elevernas skolbetyg, har inrättat olika slags inträdes-tester, där de mest kända kanske är det amerikanska SAT-testet (*Scholastic Aptitude Test*).⁴⁷

Vi vet inte riktigt hur det kom sig att det svenska systemet faktiskt fungerade. (Fram till för 150 år sedan fanns nog en misstro från universitetens sida, eftersom det krävdes att studentexamen då avlades på universiteten efter särskilda prov.) Men uppenbart är att det hade något att göra med värderingar och beteenden bland svenska gymnasielärare. På något vis hade de en respekt för sitt ämne och sin kunskap och på något vis lyckades de hålla ordning på varandra. De hade en starkt utvecklad stolthet och yrkesheder som gjorde dem osedvanligt väl skickade att försvara höga kunskapskrav och rättvisande utvärderingar av elevernas insatser. Det fanns en av alla godtagen och hävdad etik som möjliggjorde detta. Dessutom fanns ett enhetligt nationellt skolsystem med centralt satta riktlinjer, gemensamt betygssystem och – i gymnasiet – gemensamma antagningskrav och examensprov. (Dessutom fanns ju det ovan redovisade externa kontrollsystemet utan vilket ingen vet vad kåren på egen hand hade lyckats med.)

Situationen var densamma bland universitets- och högskolelärarna. Professionen hade makten över lärosätena. I den maktutövningen ingick en stark drift att hålla kunskapen i helgd och att inte vanära professionen genom att slarva vid betygsättningen (självklart ska man inte romantisera; det är klart att sjabbel och lättsinne kunde förekomma).

Numera är denna ordning om inte helt övergiven så i varje fall allvarligt anfrävt. Det går varken att lita på gymnasiebetygen eller på kvaliteten på examina vid de högre lärosätena. I båda fallen ligger en stor del av förklaringen i respektive professioners försvagning.

⁴⁷ Detta test genomgår de flesta amerikanska ungdomar som vill bli antagna till högre utbildning och består av tre delar (matematik, läsförståelse och uppsatsskrivning). Provet ägs och utformas av den privata organisationen College Board.

Även om det finns all anledning att verka för att den professionella autonomi och statusen förstärks sker en sådan omvandling inte i en handvändning. Sverige och svenska lärosäten måste inse fakta: om studenternas egna lärare, inte minst tubbade därtill genom HÅP-systemet, upphört att göra tillräckligt seriösa och tillförlitliga bedömningar av studenters kunskaper måste någon annan sätta betygen.

Hur det går till idag

Det tog nästan 20 år, räknat från HÅP-systemets införande i samband med de reformer som genomfördes av den moderate utbildningsministern Per Unckel vid 1990-talets början, för svenska utbildningspolitiker att inse att kvalitet måste kontrolleras när lärarnas incitament ändras så radikalt.⁴⁸ År 2010 föreslog regeringen ett nytt nationellt kvalitetssäkringssystem.⁴⁹

Systemet bör bestå av kvalitetsutvärderingar av utbildning på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå samt prövningar av examenstillstånd. Högskoleverket [numera Universitetskanslersämbetet; vår anmärkning] bör ansvara för att dessa utvärderingar och prövningar genomförs.

Vidare föreslår regeringen i propositionen att resurser för utbildning på grundnivå och avancerad nivå ska, förutom på grundval av antal helårsstudenter och helårsprestationer, fördelas på grundval av utvärderingar av utbildningens resultat.

Utbildningar som leder till examina på grundnivå och avancerad nivå bör utvärderas av Högskoleverket i fyraårscykler och främst avse bedömning av utbildningens resultat. Bedömningarna bör göras av

48 När det gäller skolan har politikerna fortfarande inte insett detta. Skolpengssystemet skapar incitament som påminner om HÅP-systemet. En av oss, Engellau, skrev böcker om hur ett skolpengssystem borde organiseras (och införde det dessutom tillsammans med politikerna i Sveriges första skolpengskommun, Vaxholm). I *Medborgarnas Offentliga Utredningar 1991:4 – Skolpeng hösten 92* skrev han: "Det är angeläget att [statliga utvärderings]system kommer igång. En metod är att staten gör flygande inspektioner, centralprov etc. och årligen rapporterar till medborgarna i en skrift som medborgarna och kommunerna kan köpa. Vi anser att staten snarast bör inrätta ett sådant prövningsförfarande [...] Den enskilda kommunen bör också införa någon sorts utvärderingssystem, exempelvis att ansluta sig till något internationellt system för kunskapsprövning så att eleverna och skolorna kan jämföra sig inte bara inom kommunen, utan också med elever och skolor i resten av världen." Sex år senare lanserade OECD PISA-systemet, vilket är samma andas barn.

49 Prop 2009/10:139, *Fokus på kunskap – kvaliteten i den högre utbildningen*.

externa, oberoende sakkunniga. Resultatbedömningen bör göras utifrån granskning av studenternas självständiga arbeten och universitetens och högskolornas självvärderingar av utbildningens resultat i kombination med att sakkunniga gör platsbesök vid lärosätena. Vidare bör resultaten från enkäter till tidigare studenter ingå i bedömningen. Utvärderingen bör resultera i ett samlat omdöme om utbildningen på en tregradig skala.

De universitet och högskolor med utbildningar som vid en kvalitetsutvärdering ges det högsta omdömet bör enligt regeringens bedömning komma i fråga för en kvalitetsbaserad resurstilldelning.

Det har nu gjorts ett antal utvärderingar enligt denna modell. Våra erfarenheter av dessa utvärderingar är nedslående.⁵⁰ Det grundläggande problemet med utvärderingarna är att de utvärderar fel aktör, nämligen institutionerna snarare än studenterna. Om en student vid utvärderingarna anses brista i kunskap får det inga konsekvenser för studenten; han eller hon får behålla det betyg som vid utvärderingen ansetts för högt. I stället är det institutionen som prickas och eventuellt hotas av nedläggning.

Naturligtvis kan det finnas anledning att lägga ned institutioner som brister i kvalitet. Men om hela systemet är riggat för att göra det möjligt för studenter att ta examen med minsta möjliga engagemang är det ingen hjälp för lärosätena att staten, vid kvalitetskontroll, inte låter en student med otillräckliga kunskaper få ta konsekvenserna av sina brister. Om studenten i stället hade blivit underkänd i samband med överprövningen, hade maktförhållandena i åtminstone någon mån förändrats till professionens fördel.

När man sedan undersöker hur det rent konkret kan gå till vid en utvärdering får man ytterligare betänkligheter. År 2013 blev Meteorologiska institutionen vid Stockholms universitet utvärderad. Utvärderingen skedde med utgångspunkt i uppsatser som studenterna skrivit. Av ett tjugotal inskickade uppsatser på kandidatnivån valde bedömningsgruppen ut elva stycken.

⁵⁰ Utvärderingssystemet är under utveckling och förändring. De förändringar som tycks stå på dagordningen är emellertid inte av den karaktären att de ändrar våra bedömningar.

Bedömningsgruppen bestod av tolv personer varav två studenter och tio välmeriterade akademiker, dock ingen med kompetens inom meteorologi. Av de elva bedömda uppsatserna befanns två vara bristande i samtliga fyra avseenden vari bedömningen skedde. En av de två briststudenterna ansågs av institutionen själv vara en av de bästa. Även i övrigt saknades överensstämmelse mellan bedömningsgruppens och institutionens uppfattningar.

En av Universitetskanslersämbetets bedömningsgrunder är följande: ”För kandidatexamen ska studenten visa förmåga att inom huvudområdet för utbildningen göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter.” På den punkten fick fem av de elva uppsatserna underkänt. Institutionen förmodade att det kunde ha berott på att uppsatserna ansetts sakna vederbörliga referenser till klimathot och andra liknande faktorer som en i ämnet obehövad person kunde tänkas anse relevanta. Framtida uppsatser på den berörda institutionen kommer därför pliktskyldigast att innefatta kommentarer av den typen, vare sig de har med saken att göra eller inte.

Ett annat klagomål från bedömningsgruppen var att det brast i studenternas språkbehandling. Vid Meteorologiska institutionen har det därför lagts in extraresurser på att drilla studenterna i svenska språket. Vidare kommer lärarna att redigera uppsatserna för att minska risken för underkännanden. Det leder till ökat arbete för lärarna och möjligtvis även till att det blir lärarnas språkliga kompetens som bedöms, inte studenternas.

Vår uppfattning är sammanfattningsvis att dagens bedömningssystem inte håller måttet.

Bristfälliga tankar bakom nytt statligt kvalitetssäkringssystem

Trots att staten införde ett nytt nationellt kvalitetssäkringssystem så sent som 2010, är man redan mitt uppe i att utreda omfattande förändringar av systemet. Det positiva med detta är att det speglar den allmänna insikten om många universitetsutbildningars otillräckliga kvalitet. De förändringar som tycks stå på dagordningen är emellertid inte av den karaktären att de ändrar våra bedömningar. Sveriges universitets- och högskoleförbund, som samlar

landets universitetsledare, lade i slutet av 2013 fram ett förslag som gick ut på att lägga ansvaret för utvärderingen helt i lärosätenas händer, det vill säga ytterligare stärka den lokala byråkratins inflytande över kvalitetsgranskningen på professionens bekostnad (SUHF 2013).

Universitetskansler Harriet Wallberg, tidigare rektor för Karolinska Institutet, har haft regeringens uppdrag att föreslå hur kvalitetssäkringssystemet för högre utbildning ska organiseras. Wallberg överlämnade sitt förslag till regeringen 1 december 2014, men då uppdraget genomförts som en intern utredning på Utbildningsdepartementet är hennes utredning inte offentlig utan frågan kommer att fortsätta beredas på departementet.

En del har ändå framkommit från Wallbergs utredning.⁵¹ Hon föreslår att en del av kvalitetspengen ska omfördelas till lärosätenas eget kvalitetsarbete och att UKÄ:s roll i första hand ska vara att granska lärosätenas kvalitetsarbete och hur organisationen för detta har byggts upp. En nyhet i förslaget är att jämförbarheten mellan utbildningar delvis försvinner. I en intervju i *Universitetsläraren* (Samuelsson 2014b) kommenterar Harriet Wallberg detta på följande sätt: ”Det bekymrade mig initialt, eftersom jag trodde att det var viktigt för studenterna, men i de kontakter jag haft framgår att det inte är någon hög prioritet.”

SUHF:s förslag och det som hittills framkommit från Wallbergs utredning går med andra ord stick i stäv med en grundtanke i vår skrift, nämligen att uppnå transparens och riksläkning i kvalitetshänseende. Som de två lundateologerna Tobias Hägerland och Alexander Maurits (2014a) skriver i nära anslutning härtill:

Om varje lärosäte övertar ansvaret för utvärderingarna kommer det nämligen inte att finnas en gemensam nationell kvalitetsnorm. Blivande studenter kommer således inte att få några tydliga indikationer på om det är bättre att läsa en utbildning på ett lärosäte än ett annat.

51 Se t.ex. Harriet Wallbergs presentation vid UKÄ:s konferens *System för kvalitetssäkring av högre utbildning* 24 september 2014 (Wallberg 2014a).

Den inledande artikeln följs av ett replikskifte mellan Harriet Wallberg (2014b) och författarna. I sin slutreplik noterar Hägerland och Maurits (2014b):

Högskoleverket granskade 2008–2012 just förmågan till intern kvalitetsssäkring och de egna systemen för kvalitetskontroll. Per Warfvinge, vice rektor vid Lunds Tekniska Högskola, har jämfört de bedömningar som då gjordes av 23 lärosäten. [...] med utfallet av UKÄ:s nyligen avslutade utvärdering av utbildningarnas resultat. Warfvinges jämförelse visar att det helt saknas korrelation mellan utfallen av de två granskningsmodellerna. [...]

Vi menar att ett kvalitetssystem som bygger på principen om ämneskollegial granskning (*peer review*) över lärosätesgränser måste anses som mer tillförlitligt.

Vi instämmer i kritiken och vill hävda att det vore djupt olyckligt att låta varje enskilt lärosäte inrätta egna system, så att man får vare sig jämförbarhet mellan liknande utbildningar vid olika lärosäten eller drivkrafter för alla att förbättra sig.

Modellen kräver att varje högskola bygger upp nya interna administrativa system för kvalitetskontroll. Risken är att detta (förutom merarbete) främst leder till att universitetsbyråkraterna och pedagogerna stärker sitt grepp om den utbildning som bedrivs på ämnesinstitutionerna.

Inför omläggningen av utvärderingssystemet har Harriet Wallberg betonat att denna ska göras i samråd med lärosäten, studentrepresentanter och arbetslivsrepresentanter. Formuleringarna är välbekanta och verkar oskyldiga. Vem kan ha något emot samråd? Emellertid kan formuleringen dölja en fortsättning på dagens politik, just det som skulle ändras. Det talas exempelvis om "lärosäte" och inte om universitetslärare eller professorer. Det är oklart vem eller vilka som kommer att representera "lärosätet". Kanske en administratör? Legitimiteten hos studentrepresentanterna är högst varierande, men eftersom studenter i allmänhet inte lägger tid på studentfacklig verksamhet innebär studentrepresentanter inte någon garanti vare sig för representativitet eller för ansvarstagande mot den långsiktiga kvaliteten i studieprogrammen. Detsamma gäller arbetslivsrepresentanter.

Är det "demokratiskt" att låta andra än universitetslärare styra universiteten, eller visar det att man fördrar en viss godtycklighet och en frånvaro av kunskap om universitetsstudier framför att lägga organisationen i händerna på universitetslärarna? Man skulle kunna fundera över vad orden egentligen betyder i sammanhanget. Som representant är en student någon som oftast är yngre än en universitetslärare men framför allt mindre kunnig i det specifika ämnet. En arbetslivsrepresentant kan ha samma ålder som en universitetslärare men definieras av att hon eller han valt att inte vara universitetslärare. Både studenter och arbetslivsrepresentanter måste sägas vara definierade i motsättning till universitetslärarna. Det är svårt att undgå slutsatsen att formuleringarna vittnar om en grundsyn som är väsensskild från den av profession och kollegialitet styrda verksamhet som vi förespråkar. Det är särskilt anmärkningsvärt att inte ens professorerna uttryckligen nämns, när det gäller den tänkta kvalitetsöversynen av universitetsutbildningar.

Hur det borde gå till – extern, inomprofessionell betygsättning

En grundbult i vårt resonemang är att professionen bör få större inflytande över förhållandena vid lärosätena. De utvärderingar som genomförs bör, till skillnad från idag, göras av professionen enligt dess inomvetenskapliga synsätt och värderingar. De bedömningar som gjorts av Högskoleverket och sedermera Universitetskanslersämbetet (UKÄ) är knappast inomprofessionella. I värsta fall omfattar de även trendiga idéer som har bäring inom politiken, men inte bör påverka den vetenskapliga analysen och bedömningen.

Vår slutsats är alltså att utvärderingar av studenternas kunskaper – i själva verket hela betygsättningen – varken bör göras av lärare från studentens eget lärosäte eller av centrala myndigheter. I stället bör betygen sättas av lärare från ett annat universitet eller en annan högskola. En meteorologistudent vid Stockholms universitet ska således examineras av en lärare i meteorologi vid exempelvis Uppsala universitet.

Det fina med denna ordning är att den faktiskt finns och kan studeras på nära håll, nämligen i Norge och Danmark, där den utgör standard vid studenters betygsättning.

Examinationssystemet vid norska lärosäten bygger, till skillnad från det svenska systemet, på tanken att ämnesläraren kan vara jävig eller i varje fall påverkas av kunskapsmässigt ovidkommande hänsyn vid betygsättningen och att examinationen därför bör genomföras av, eller åtminstone ske i samråd med, en opartisk lärare.

Examinationer – vilket betyder tentamina på norska – genomförs av en så kallad censor från annat lärosäte. En genomsnittsstudent genomgår cirka tre examinationer per termin, vilket motsvarar 18 examinationer för en färdig kandidatexamen. Förhållandena tycks variera en aning mellan lärosätena, men åtminstone vid slutexamen på kandidatnivån ska en extern censor sätta betyg.

Vid skriftliga examinationer får studenterna identifiera sina svar med nummer, ej med namn. Svaren skickas till censorer som betygsätter. Den egna läraren är inte inblandad.

Vid muntliga examinationer genomför ämnesläraren förhöret. Censor deltar som lyssnare och är den som sätter betyget utan hörande av ämnesläraren. Det kan förekomma att censor hämtas från den egna institutionen.

I samband med masterexamen kan betyg sättas av en kommitté som består av en extern censor och en intern, som dock inte får vara studentens egen lärare. Den egna läraren får framföra synpunkter, men måste lämna rummet när censorerna fastställer betyget.

Ett liknande system bör införas i Sverige.⁵² Detta bör så snart det är praktiskt möjligt beslutas av myndigheterna. Dock bör alla praktiska lösningar överlåtas åt lärosätena. Det räcker med att myndigheterna beslutar att betyg ska sättas av lärare från annat lärosäte. Lärosätena får i uppdrag att själva säkerställa att sådan extern betygsättning förverkligas.

Med denna ordning kan HÅP-systemet behållas.⁵³ Detta kan förefalla

52 En positiv bieffekt av en sådan förändring vore att systemet då skulle signalera till studenter att examen och universitetsstudier inte är vilken verksamhet som helst, utan något viktigt som förtjänar att tas på största allvar. Signalen är avsevärt svagare i dagens system där man bara får ett visst betyg i student-e-posten av den lärare man haft på kursen.

53 Ett alternativ till ersättning enligt HÅP-systemet, som vi diskuterat, vore att ge lärosätena ersättning efter antalet inskrivna studenter. Detta skulle dock kräva att studenterna verkligen menade att de avsåg att studera, vilket skulle kunna säkerställas genom att de tvingades betala en anmälningsavgift, som inte var försumbar, för varje kurs.

vara en enkel och rättfram lösning. Vi vill dock framhålla två möjliga komplikationer.

Den första komplikationen är att risken för korruption inte är eliminerad. Man kan tänka sig att en lärare på Stockholms universitet ber sin kollega vid Uppsala universitet att komma och examinera och att den södergående kollegan ser genom fingrarna med elevernas kunskaper för att inte chikanera sin vän i Stockholm. Vi bedömer risken som relativt liten. Detta är en fråga om professionens etik. Vi tror att etiken är tillräckligt hög för att problemet ska vara hanterligt och kunna motverkas. Dock bör risken uppmärksammas. Antagligen bör den externa examinatoren inte år efter år komma från samma lärosäte.

Till saken hör att lärosätena genom den rangordning som föreslås nedan utsätts för ömsesidig konkurrens. Det innebär att en lärare från ett lärosäte knappast har någon anledning att ge studenter från ett annat lärosäte alltför höga betyg, eftersom det skulle gynna studentens lärosäte snarare än det där examinatoren arbetar.

Den andra komplikationen är större och mer besvärande. Dels saknas en gemensam betygskala, dels saknas enhetliga uppfattningar om vad ett betyg skulle betyda även om det hade funnits en gemensam betygskala.

Idag bestämmer varje lärosäte självt vilken skala man ska välja, till exempel en tvågradig skala med betygen godkänd och icke godkänd; den sexgradiga Bolognaskalan från A till F eller någon helt egen skala uttryckt med bokstäver eller siffror.⁵⁴ Dessutom har en student alltid rätt att få betyg enligt Bologna-systemet, även om institutionen normalt inte tillämpar detta – med ty åtföljande problem för läraren vid kalibreringen av de två inblandade skalorna.

Myndigheterna bör bestämma att en enda skala ska användas generellt, förslagsvis Bolognaskalan.

Nästa uppgift blir att fastställa vad de olika bokstäverna i skalan ska motsvara i form av faktiska kunskaper. Detta är ingen enkel uppgift. Vi menar att denna fråga på lite sikt kommer att lösas sig själv genom det system för extern

kvalitetskontroll som vi föreslår. Betygen kommer successivt att få samma innebörd på alla institutioner i riket. Om ekonomiprofessor Anders ska tentera ekonomiprofessor Göstas elever och Gösta ska tentera ekonomiprofessor Patriks går det knappt att föreställa sig att professorerna skulle anpassa sina bedömningar efter lokala förhållanden på ett enskilt lärosäte. De kommer att bedöma andra professorers elever så som de skulle ha bedömt sina egna. De kommer att stämma av och jämkna ihop sina uppfattningar med kollegerna. Efter en tid kommer alla elever att bli enhetligt bedömda. Därmed går de olika institutionernas resultat att jämföra på ett hyggligt rättvist sätt.

I praktiken leder systemet alltså till att olika akademiska lärare, studentens egen handledare plus utomstående, diskuterar, förhandlar och gradvis kommer till gemensamma uppfattningar, kanske inte om den aktuella studenten, men om vad det ena och det andra betyget faktiskt ska betyda. Systemet leder helt enkelt till att det bildas en gemensam och enhetlig betygskala. Detta är av fundamental betydelse. Inrättandet av betygsättning genom extern bedömning från annat lärosäte leder alltså som en bieffekt till att det gradvis utvecklas en nationell betygskala.

Rangordning av lärosäten och institutioner

Alla studenter kan förväntas vilja ha en examen eftersom det är en allmän föreställning att många arbetsgivare föredrar anställda med akademisk examen. Men det är obekant i vad mån en arbetsgivare bryr sig om den jobb-sökandes betyg när det väl står klart att han eller hon faktiskt har en examen.

Man behöver inte tala med särskilt många potentiella arbetsgivare förrän man upptäcker att praxis varierar kraftigt. En del av de företag som studenterna finner särskilt attraktiva besvärar sig inte ens med att titta på betygen innan den sökande klarat ett antal personliga tester som arbetsgivaren använder sig av. Och när betygen granskas är det bara för att fastställa om det har utfärdats av ett lärosäte som arbetsgivaren kan acceptera och möjligen också för att kontrollera om det finns något uppseendeväckande i vitsorden för de olika kurserna.

Uppenbarligen är ett betydelsefullt kriterium ryktet hos det lärosäte som utfärdat examen. Att ha en examen från Handelshögskolan, KTH, Karolinska, Chalmers, Lund, Uppsala, Göteborg och Stockholm värderas högt. Vad detta rykte egentligen grundar sig på, annat än gamla traditioner, vet man egentligen inte så mycket om. Ej heller har man en aning om i vilken utsträckning dessa lärosätens goda renommé är befogat. Och framför allt vet man inget om hur det står till med den enskilda institutionen. Är till exempel en examen i nordiska språk från Umeå sämre än motsvarande examen från Lund?

I praktiken innebär detta att det inte finns någon konkurrens mellan lärosätena. Institutionen för företagsekonomi vid Karlstads universitet eller Handelshögskolan vid Örebro universitet har inget för att ta upp konkurrensen med Handelshögskolan i Stockholm, för även om de examinerade överlägsna studenter skulle det inte märkas. Det finns ingen upparbetad och tillgänglig metod varigenom en sådan sanning skulle för det första uppdagas och för det andra kommuniceras på ett lättillgängligt sätt.

Därför är risken att den just föreslagna externa kvalitetskontrollen skulle bli ett slag i luften utan ytterligare åtgärder. Vem skulle upptäcka att de betyg som delas ut faktiskt har en ny och mer relevant innebörd?

Vi tror att det behövs ett större mått av konkurrens mellan lärosätena. Fri tävlan är en oundgänglig komponent i en process som syftar till att åstadkomma goda resultat. Tävlan och konkurrens betyder inte djungelns lag eller en ständig strid på kniven. Konkurrens är, på ett sätt som inte lätt kan förklaras, fullt förenligt med ett stort mått av samarbete, det behöver vi bara studera elitidrott eller musik för att upptäcka. På liknande sätt är vi vana vid att se ett stort mått av professionellt samarbete mellan ledande amerikanska universitet, som i övrigt konkurrerar med varandra i en mängd avseenden: om de mest lovande studenterna, om de mest framgångsrika lärarna och forskarna och om anslag från forskningsfinansierare och privata donatorer. Någon motsvarande kvalitetsfrämjande konkurrens föreligger endast i obetydlig utsträckning i förhållandet mellan svenska lärosäten. Det borde fin-

nas. Men hur kan det åstadkommas? En effektiv modell vore ökad transparens i form av offentligt presenterade jämförelser.

Det finns ett antal system för att rangordna – ranka – akademiska lärosäten. Två av dem – *Times Higher Education Thomson Reuters* och *top-universities.com* – har redan omnämnts. ”Fler och fler typer av rankingar av universitet och högskolor börjar dyka upp, från nya aktörer”, skriver Svenskt Näringsliv och fortsätter:⁵⁵

Många studenter uppger rankingar som en viktig informationskälla inför studieval. En nyligen publicerad studie från marknadsföringsföretaget The Knowledge Partnership visade till exempel att forskarstudenter ser rankingar som den främsta källan till information om lärosätens rykten internationellt – tre fjärdedelar av de tillfrågade studenterna angav att det var viktigt att universitet var på topp 200 i världen för att de skulle vilja söka dit.

Tre nya rankingar är därför av intresse att titta lite närmare på. *US News & World Report* har sedan 1983 rankat amerikanska universitet. [...] Nytt för i år [2014] är att *US News* tagit sig an att ranka universitet globalt. [...] En ny ranking, med andra parametrar, är *Social Mobility Index*. [...] Ännu en ny spelare på rankingplanen är karriärsajten LinkedIn.

Problemet med dessa rangordningssystem är att man inte alltid vet vad de mäter och hur tillförlitliga de är.⁵⁶ Dessutom är de alldeles för grova för att ge god vägledning. Det kan ju vara så att det inom ett lärosäte finns både bra och dåliga institutioner. Ett allmänt snittbetyg för lärosätet – om vi nu antar att ett sådant gick att få fram – ger i så fall ingen bra information till den student som vill ha hjälp att välja lärosäte eller den arbetsgivare som vill utvärdera en examen.

⁵⁵ Krassén (2014).

⁵⁶ Det innebär inte att de skulle sakna relevans. Svenskt Näringsliv ger exempel (Krassén 2014): "[LinkedIn] som i början av oktober [2014] lanserade en ranking av amerikanska universitet utifrån vad deras alumner som är användare på LinkedIn har gått vidare till för jobb. LinkedIn har matchat ihop vad användare inom olika fält har angett som bästa arbetsplatser med var användarna har studerat, och på så sätt hittat vilka lärosäten som leder till bäst jobb i snitt inom åtta yrkeskategorier." Jämför även Nyborn (2013a).

När den ovan föreslagna nya ordningen för betygsättning är på plats får Sverige unika möjligheter att sätta ett stabilt och tillförlitligt rangordnings-system. Myndigheterna, som får ansvaret för denna redovisning av de olika institutionernas resultat, har genom det nya betygsättningsystemet kvalitetssäkrat och jämförbar information om de betyg varje institution utdelat under en viss period. Om varje betygsteget i den sexgradiga skalan åsätts ett värde, går det att räkna ut det genomsnittliga betyget per student vid institutionen. Med hjälp av dessa uppgifter kan alla Sveriges akademiska institutioner betygsättas och rangordnas.

En förutsättning för att systemet ska fungera väl är att myndigheterna engagerar sig för att offentliggöra resultatet av rangordningen.

Eftersom studenterna rimligtvis kan förväntas söka sig till fullgoda utbildningar – inte minst för att arbetsgivare vill ha medarbetare från bra lärosäten – kan man anta att detta system skulle ge lärosätena och institutionerna starka incitament till att anstränga sig för att höja utbildningens kvalitet och därmed sin position i rangordningen.

Institutioner som får svaga resultat kommer att få svårt med tillströmningen av studenter och därmed troligen hamna i ekonomiska svårigheter. Systemet kan leda till en hälsosam utfasning av de svagaste institutionerna och troligen en motsvarande tillväxt av de bästa institutionerna. Myndigheterna får också ett nytt verktyg för sin kvalitetskontroll.

Syftet är alltså att offentliggöra tillförlitlig information om kvaliteten på lärosätenas verksamhet. Ingenting sådant finns idag om man inte räknar studenternas rätt, enligt högskoleförordningen 1 kap 14 §, att själva ge kurserna betyg och lärosätenas skyldighet att offentliggöra studenternas synpunkter. Med det system som här föreslås är det alltså inte bara studenterna som får göra bedömningar av lärosätena, utan också lärosätena som får göra offentliga bedömningar av studenterna (inte individuellt, utan per institution).

Återupprättad professionell kollegialitet

På samma sätt som det inte går att förutse hur framgångsrikt ett fotbollslag är bara genom att summera kvaliteten på de enskilda spelarna, kan inte kvaliteten på en utbildning som ges vid ett universitet avgöras bara genom att summera de inblandade lärarnas formella meriter. En institution för högre utbildning kan i sig liknas vid en levande organism. En viktig fråga är hur svåra prövningar och hur allvarliga felbehandlingar en sådan organism kan utsättas för innan den tappar förmågan att läka och återskapa sig själv om levnadsvillkoren förändras till det bättre.

Professionella kårer är i denna mening levande organismer. De påverkas av den behandling de utsätts för. Till exempel är det tydligt att den svenska kåren av skollärare under snart ett halvsekel utsatts för en politik som i enlighet med missriktade men för många övertygande människosyner, värdegrunder och pedagogiska teorier berövat lärarkåren en avsevärd del av dess status och självrespekt (och lön).⁵⁷ Huruvida lärarkårens försvagade moral och självrespekt kan återställas är oklart; för övrigt har det inte tagits några initiativ i den riktningen, vare sig av politiker eller av lärarkåren själv.

Även den akademiska professionen har utsatts för påfrestningar från politikens och myndigheternas sida. Vi har pekat på ett antal missgrepp. Om man antar att misstagen inleddes så sent som med Unckel-reformerna vid 1990-talets början och att en normal akademisk karriär från studentexamen till pension pågår i 50 år, kan man dra slutsatsen att mer än hälften av lärarna vid de akademiska lärosätena inte upplevt någon annan ordning än den nu gällande. De har alltså ingen erfarenhet av hur det tidigare fungerade. Man kan bara hoppas att de professionella arbetsformer, den kåranda och yrkesetik som reformerna, avsiktligt eller oavsiktligt, medverkat till att underminera ändå lyckats överleva i så hög grad inom professionen att de kan återskapas.

57 Se exempelvis Wennström (2014).

Thorsten Nybom (2013b) talar om ”en delvis demoraliserad sektor som brister i självförtroende och ledarskap”. Den akademiska professionen har helt enkelt trängts tillbaka och behöver återupprättas, det vill säga uppgradera sig själv. Nybom fortsätter:

Ett av de mer fatala och beklagliga inslagen i utvecklingen under de senaste decennierna har varit den passivitet och den oförmåga till gemensamt agerande som präglat lärosätena och andra akademiskt dominerade organ. I stället för att utifrån sin samlade kompetens och erfarenhet själva ta initiativ och ansvar i centrala frågor som rör kvalitetskriterier, kvalitetssäkring och akademisk styrning har universitet och högskolor i stort sett framstått som enbart reaktiva.

Det vore fel att tro att en stark och självmedveten profession skulle vara till nackdel för politikerna och staten. I själva verket är det tvärtom. En profession som sköter sig själv och gör ett bra jobb är vad staten önskar sig – eller borde önska sig. En hel del av de ingrepp som staten gjort till professionens skada har berott just på att staten ansett professionen för svag. Thorsten Nybom ger exempel:

En gammal institutionell sanning [är] att starka och självmedvetna institutioner kan ta emot pengar snart sagt från djävulen själv utan att förlora sin själ. Svaga institutioner däremot är inte bara tvungna att ta emot pengar från vem som helst och på vilka villkor som helst, de tenderar även att systematiskt ”förskingra” de medel de eventuellt lyckas få, eftersom den institutionella infrastrukturen inte är tillräckligt robust. Detta medför att den ömsesidiga misstro som idag präglar förhållandet mellan universiteten och deras politiskt-ekonomiska huvudmän gradvis fördjupas, vilket i sin tur leder till den alltmer omfattande och kostnadskrävande evalueringsapparaten som etablerats och fortsätter att expandera.

Det ledarskap som behövs måste komma från professionen själv. Ett lovande tecken är att ett antal universitetslärare nyligen bildat det så kallade Professionsförbundet som, enligt förbundets hemsida,⁵⁸ ”är en politiskt obunden organisation med syftet att tillvarata universitetslärares och forskares professionella intressen. Målet med vår verksamhet är att bevara och förstärka professionalism vid svenska universitet och högskolor”.

Sveriges advokater är en av de få professionella eliter som inte tappat prestige och självkänsla under de senaste decennierna. Till en del kan det bero på att advokat kåren, till skillnad från exempelvis skollärarna, läkarna och universitetslärarna, inte varit utsatt för detaljstyrning från statens sida. Det kan också bero på att advokat kåren strävat efter att hålla ordning i sina egna led genom att själv, genom Advokatsamfundet, välja och vid behov utesluta medlemmar. Ett professionsförbund borde se som en uppgift att sätta en lägsta standard för professionen, för sina medlemmar, och bli ett forum för kritik och självkritik inom kåren. Det skulle med säkerhet öka kårens legitimitet i allmänhetens ögon.

Professionella eliter med anspråk på anseende och ordning har etiska regler för de egna medlemmarna. Till exempel finns Advokatsamfundets ”vägledande regler för god advokatsed” och FAR:s ”yrkesetiska regler” för revisorer. Ett professionsförbund bör utarbeta etiska regler, inte minst för att ha en väletablerad grund för inskridanden mot felande medlemmar.

Ett professionsförbund bör vidare organisera sig för att kunna hantera ämnesvisa frågor. Det finns omkring 200 ämnen vid svenska akademiska lärosäten. Enligt vårt förslag bör professionens medlemmar inom varje ämne internt diskutera kursinnehåll och betygsättning. Förbundet kan därför uppmana lärare inom olika ämnen – till exempel litteraturvetenskap, portugisiska och maskinteknik – att komma samman och diskutera frågorna. (Sveriges universitets- och högskoleförbund beslutade i oktober 2013 något åt det hållet, fast betydligt vagare, när förbundet tillsatte en arbetsgrupp

58 <http://professionsforbundet.se/>.

”med uppgift att sprida erfarenheter av olika betygssystem mellan lärosätena och även titta på vad som händer i Europa kring betygsfrågan”.⁵⁹ Det bevisar att icke-statliga sammanslutningar, även inom universitetsväsendet, faktiskt kan göra något på eget bevåg.)

Ytterligare en viktig fråga, som rätteligen borde hanteras av professionen själv, gäller tjänstetillsättningar. Det är angeläget att lärare skaffar erfarenheter från fler än ett lärosäte genom att under sin karriär verka vid olika universitet och högskolor. Dagens svenska system motarbetar sådan rörlighet; det förekommer att lärare tillbringar hela sitt yrkesliv på en enda institution. Ett professionsförbund bör verka för en ny praxis på detta område. Åtminstone bör professionen besluta att en nybliven doktors första fasta tjänst inte ska vara vid det egna lärosätet.

Sist men inte minst: om en students kunskaper befinns otillräckliga kan inte staten, som den nu gör, lägga skulden på universitetslärarna utan där den hör hemma, det vill säga hos den försumlige studenten. Frågan om vem som ska bestämma i relationen mellan professionerna och studenterna är viktigare än man kanske tror. Ett vanligt klagomål inom universitetsvärlden är att lärare har en tendens att tycka att forskning är finare än undervisning. Att lärare vill fly till forskningen för att slippa undervisa är kanske inte så förvånande, givet det regelverk som möjliggör för studenter att anstränga sig mindre än vad som egentligen krävs för att verkligen tillgodogöra sig den kurs som ges.

Attraktiviteten i att undervisa ökar knappast heller av vetenskapen om att höga krav och strikt betygsättning riskerar att ge läraren ofördelaktiga studentutvärderingar. Det naturliga och önskvärda är annars att toppforskarna tävlar om att undervisa grundstudenter för att lära känna dem och kunna locka de mest lovande och motiverade till sin forskning.

59 http://www.suhf.se/MediaBinaryLoader.axd?MediaArchive_FileID=b1996c44-a88a-45ea-9d85-3725d3b8100a&FileName=Betygsgruppen+uppdrag+och+sammans%C3%A4tning+2014-15_dnr+14-009.pdf (nedladdad 30 november 2014).

En viktig bov i dramat är den postmoderna kunskapssyn som säger att (tidskrävande) faktainläring står i vägen för verklig förståelse och kreativitet. Såväl den fallande kunskapsnivån som forskning om hjärnans funktion ger starka belägg för att denna syn saknar stöd. Synen har dock över tid fått starka och mäktiga företrädare på centrala positioner i utbildningsväsendet. De kommer knappast att frivilligt ge upp sitt inflytande. Det krävs helt enkelt att ledande ämnesföreträdare står upp för att akademisk excellens förutsätter både gedigna faktakunskaper och att man behärskar den aktuella disciplinens metodologiska verktyglåda. Varje institution och dess lärare måste våga stå för att detta inte är möjligt utan betydande insatser i form av tid och koncentrerat engagemang.

Vad staten bör göra (i sammanfattning)

Under de senaste decennierna har staten – definierad som riksdag, departement och centrala ämbetsverk – satt in ett batteri av kraftfulla åtgärder i syfte att styra svenska universitet och högskolor mot höjd kvalitet och ökad produktion. Det har inte gått så bra. Om vi håller oss till grundutbildningen har det visserligen blivit ökad uppmätt produktion, men sannolikt till priset av kraftiga kvalitetsförsämringar; hur mycket sämre det blivit vet man inte. Staten har inte besvärat sig med att undersöka saken annat än styckevis och med tveksamma metoder. Staten har heller inte flaggat för att nu verkligen vilja utveckla och applicera utvärderingsmetoder som verkligen mäter rätt saker.

Vi vädjar till staten att visa mer eftertänksamhet och ödmjukhet. I stället för att tvinga igenom ogenomtänkta organisatoriska experiment som ger oanade, och tyvärr ofta oönskade, konsekvenser för de berörda verksamheterna bör staten noggrant och på förhand fundera över hur olika åtgärder kan tänkas påverka de berörda parterna – universitetslärarnas och studenternas – agerande.

Men redan innan staten överväger organisationsexperiment, måste den tänka igenom vad den egentligen vill. Det är ohållbart, för att inte säga oansvarigt, att fortsätta odla drömmar om att Sverige genom att tvinga allt

fler ungdomar till högre studier på något magiskt sätt ska få fart på nya högteknologiska företag som ska skapa full sysselsättning, ge fler Nobelpris och hålla Sverige i en bekväm internationell tätposition trots att kineser och indier flåsar oss i nacken.

I stället gäller det, menar vi, att ta teserna om kunskapssamhället på allvar. Det handlar inte om att sänka kvalitetskraven så att fler kan ta examen, utan om att alla ska prestera på toppen av sin förmåga så att fler kan ta examen utan att de mest studiebegåvade och i grunden motiverade förleds att göra avkall på sina insatser. Att växla från elituniversitet till massuniversitet, vilket är vad Sverige och många andra länder gjort under den period vi diskuterar, får inte leda till att toppskiktet offras. Vad det handlar om är att ha både elit- och massutbildning. Lite hårdraget kan man påstå att svensk universitetspolitik i sitt engagemang för massutbildningen har åsidosatt behovet av elitstudenter som går riktigt krävande program, program som kan mäta sig med nivån vid världens mest framstående lärosäten.

Thorsten Nybom (2013b) skriver så här om risken att Sverige mäter sig ut ur den grupp länder som har internationellt framstående lärosäten:

[Om det fortsätter på det här viset] kommer det legitima och önskvärda massutbildningsuppdraget även fortsatt och i allt högre grad hamna i en alltmer destruktiv konflikt med det stenhårt meritokratiska kultur- och karriärsystem som måste präglade internationellt excellenta forsknings- och utbildningsinstitutioner.

Här är ytterligare ett par saker som staten måste beakta:

- *Incitamentens betydelse.* Det finns oändligt med anekdoter om hur man i Sovjetunionen fastnade i dåliga lösningar eftersom man inte trodde att människor anpassar sig efter incitament (till exempel direktören för säkerhetsnålsfabriken som redan i mars förklarar att årsmålen för produktionen, uttryckt i antal ton säkerhetsnålar, är uppnådda och visar upp en enda jättelik säkerhetsnål som väger flera ton). På liknande sätt förefaller

staten ha resonerat när den införde HÅP-systemet, som har givit lärosätena incitament att sänka kraven och studenterna en möjlighet att för sin egen bekvämlighet driva på i samma riktning.

- *Att professionen är lärosätenas enda riktiga tillgång.* Kunskap finns i böcker och tidskrifter och andra dokument. Även sådan svår fångad och ogripbar kunskap som ligger i vetenskapliga förhållningssätt och gedigna intellektuella vanor finns beskrivna i litteraturen. Men utan universitetslärarnas hjälp kan en student inte tillgodogöra sig, knappt ens närma sig, denna skatt. Universitetslärarna är som bergsguider, utan vars hjälp en oerfaren bestigare aldrig bör ge sig ut på svåra fjällstrapatser.⁶⁰ Staten ska inte tro att den kan styra professionen. Den ska i stället anpassa incitamenten så att professionen så framgångsrikt som möjligt gör just det som den är bra på.
- Sverige kommer inte ur sin utbildningskris förrän lärarutbildare och utbildningsmyndigheter gör upp med den syn på kunskap som säger att *faktainläring står i vägen för verklig förståelse* och i stället tar till sig den välbelagda kunskap som nu finns om hur vår hjärna fungerar. Alla krav på att universitetslärare ska ha genomgått dagens pedagogiska kurser bör tas bort, eftersom det saknas bevis för att dessa kurser förbättrar kvaliteten i undervisningen. Att lärare vid ansökan om tjänst som merit redovisar framgångsrikt genomförd undervisning är en annan sak.

Här är, sammanfattningsvis, de viktigaste åtgärderna staten bör vidta:

- *Återställa professionens status.* Hur detta kan gå till har tidigare beskrivits. I grunden handlar det om att ge professionen makt över lärosätena. Att lärosätenas kontrollerande styrelsemajoritet enligt dagens regler ska

⁶⁰ De allt annat än imponerande resultaten av MOOCs (*Massive Open Online Courses*), trots att de sannolikt så här till en början attraherar extremt motiverade studenter, bär syn för saken (Bromwich 2014).

tillsättas på förslag av en nomineringsgrupp bestående av en regeringsutsedd person, landshövdingen samt en student är ett slag i ansiktet på professionen. Den regeln är en signal från staten om att den håller studenternas önskemål högre än universitetslärarnas. Det är fel. Staten måste betrakta professionen som sin viktigaste tillgång och som sitt verktyg för studenternas förkovran, inte studenterna som verktyg för att disciplinera professionen.

- *Övervaka professionen.* Det handlar inte om att staten ska ge professionen makten över lärosätena och sedan dra sig tillbaka och strunta i vad som sker. Verksamheten måste utvärderas, den faktiska kunskapsproduktionen måste mätas. Att mäta produktionen i termer av helårsprestationer (HÅP) är egentligen ingen dum idé om man inte, som nu skett, låter elevens lärare sätta betygen, vilket ger vederbörande starka incitament att sänka betygskraven i syfte att öka genomströmningen och därmed lärosätets intäkter. Elevernas faktiska kunskapsinhämtning måste mätas på ett mer seriöst sätt. Det behövs extern betygsättning. Studenternas kursbetyg ska inte sättas av studenternas egna lärare eller ens av deras eget lärosäte, utan av universitetslärare från motsvarande institution vid annat lärosäte.
- För att det ska vara möjligt att åstadkomma den externa betygsättningen på något meningsfullt sätt krävs *en enhetlig betygskala för alla ämnen och lärosäten*. Idag råder en ordning som gör det omöjligt att jämföra den ena utbildningen med den andra. Staten bör införa en enhetlig skala, förslagsvis Bolognaskalan, som går från A till F, där F betyder underkänt.
- *Etablera konkurrens mellan lärosätena genom att rangordna dem.* Detta är den del av utbildningsreformen som ger förändringen kraft och driv. Det handlar inte om konkurrens om pengar och vinst, utan om sådant som akademiska lärosäten världen över värnar om, nämligen prestige och renommé. Lärare och forskare tävlar om att vinna anställning på prestige-

universitet och studenter om att vinna inträde där. Idag finns på det hela taget ingen konkurrens mellan lärosätena i Sverige (men väl i en del andra länder och särskilt i USA, det land som har särklassigt flest av de allra mest framstående universiteten). Förklaringen är till stor del att det inte finns någon relevant gemensam skala enligt vilken de kan bedömas och jämföras.

När det betygssystem som ovan skisserats finns på plats har en fungerande och godtagbar gemensam skala etablerats och lärosätena kan rangordnas. I vilken utsträckning lärosätena skulle reagera på dessa stimuli kan vi inte med säkerhet veta. I den mån de intresserar sig för att bli ”excellenta forsknings- och utbildningsinstitutioner”, vilket de åtminstone vid högtidliga tillfällen påstår sig vilja, är chanserna goda att det blir önskvärda resultat.

- *Tillåta studieavgifter även för svenska lärosäten.* Ett lärosäte som så önskar bör, av skäl som presenterats ovan, ha rätt att ta ut en viss studieavgift av eleverna. För detta måste det skapas utrymme i lag. Staten bör tillåta att studielån används för ändamålet på samma sätt som sker i vissa fall när svenska studenter studerar vid avgiftsbelagda utländska lärosäten. Precis som i Storbritannien kan staten i lag bestämma den maximala terminsavgiften som ett lärosäte har rätt att ta ut.
- *Tillåta andra avgifter.* Ett lärosäte bör exempelvis kunna avgiftsbelägga omtentor, förslagsvis från och med andra omtentan.
- *Vara lyhörd när det gäller nya, rimliga önskemål från ett eller flera lärosäten.* När genuin autonomi väl etablerats bland lärosätena kan man inte på förhand veta vilka nya vägar de vill pröva. Staten bör vara öppen för att tillmötesgå rimliga önskemål.

- *Värna om lärosätenas kvalitet.* Rangordningssystemet ger tillförlitlig information om de olika utbildningarnas kvalitet. Staten bör inte dra sig för att lägga ned universitet som inte håller måttet. I själva verket kan staten därigenom skapa ett viktigt incitament för kvalitetsutveckling bland lärosätena; i tillägg till den morot som ligger i möjligheterna att vinna anseende om lärosätet blir bättre, kommer en piska i form av ett hot om nedläggning för de lärosäten som släpar efter alltför kraftigt och länge. Staten bör också uppmuntra utländska, välrenommerade lärosäten att etablera sig i Sverige.

Kapitel 3

Vad reformen troligen skulle leda till

Universitetens och högskolornas grundutbildning handlar om att bibringa studenter kunskaper, ju högre kvaliteten, desto bättre. Den universitetsreform som föreslagits här utgår från tanken att staten för det första har bestämt sig för att kvaliteten på utbildningen ska höjas jämfört med idag samt, för det andra, förklarar att huvudansvaret för detta åligger professionen. Staten, för sin del, kommer att vidta en rad nya stödjande och kontrollerande åtgärder.

Utbildningsprocessen utspelas i ett kraftfält mellan studenter och lärare, där de avgörande spelreglerna fastställts av staten. Spelreglerna behöver, som vi påpekat, reformeras. Detta motiverar de universitetsreformer vi förespråkar.

De nuvarande spelreglerna har fått två olyckliga konsekvenser, vilka i princip omöjliggjort strävan efter kvalitet i utbildningen: professionen har givits incitament att inflatera betygen – det vill säga kräva mindre än tidigare för ett visst betyg – för att få ökad genomströmning av studenter; studenterna har i sin tur utnyttjat – en del skulle säga missbrukat – detta för att minska sin arbetsbörda. Dessutom har den förväntade arbetsbördan per student satts efter förmågan och motivationen hos en student i nedre delen av fördelningen, vilket gjort att många idag vittnar om att en arbetsinsats på tio timmar per vecka kan räcka för att klara vad som definieras som heltidsstudier. Detta innebär att Sverige slarvat bort den extra kompetens som hade kunnat byggas upp om de mer motiverade och studiebegåvade ansträngt sig fullt ut.

Den drivande kraften i vår reform, den faktor som sätter igång förändringsprocessen, är konkurrensen mellan lärosätena. De andra skulle nog var för sig medföra förbättringar, men det är konkurrensen som skapar motivationen

för lärosätena och studenterna att så väl som möjligt tillvarata de nya möjligheter som skapas genom reformen.

Att lärosätena konkurrerar betyder inte att de ägnar sig åt gängse kommersiell marknadskonkurrens. Lärosätena konkurrerar inte i första hand om pengar, utan konkurrensen handlar om status, anseende och intellektuell attraktionskraft. Anseende – intellektuellt eller kulturellt kapital – har av tradition varit den avgörande valuta i vilken framstående forskare och universitetslärare önskat få betalt; det har således i hög grad handlat om att sträva mot ersättning i form av ”ideell” snarare än monetär inkomst, även om lönenivån relativt andra grupper i samhället inte kan bli hur oförmånlig som helst.

Framstående representanter för professionen har aldrig blivit beundrade för sina inkomster och sin förmögenhet, utan för sina utomordentliga intellektuella bedrifter. Strävan efter erkännande, inte ekonomisk belöning, har varit deras drivkraft. (Se på den främsta vetenskapliga utmärkelsen av alla, Nobelpriset. Även om en betydande prissumma är inblandad betyder pengarna ingenting i jämförelse med äran.) Det handlar alltså om meritokratisk, inte ekonomisk, konkurrens.

Ett tillförlitligt rangordningssystem enligt den här föreslagna modellen etablerar konkurrens om anseende mellan lärosätena. När lärosätena idag ska jämföra sig finns inga hårda fakta; det är som ett sprintlopp utan klocka, bana och gemensam målgång. Visst finns någon allmän föreställning, i professionens, studenternas och omvärldens tankevärld, om att vissa lärosäten är ”bättre” och ”finare” än andra, men vari sådana kvalitetsövertag består är oklart. Effekten blir att vissa universitet och högskolor ”tronar på minnen från fornstora dar”, medan andra, nyare högskolor har svårt att slå sig fram.

Denna effekt blir i verkligheten ännu större, ty den jämförelse och därmed konkurrens som vi föreslagit gäller på institutionsnivå, inte på lärosätetsnivå. En duktig institution på ett i övrigt mediokert lärosäte kan därigenom utmärka sig, vilket skapar flexibilitet i systemet. Om till exempel Institutionen för data och systemvetenskap vid Mittuniversitetet får ett genombrott och blir mycket framgångsrik kommer den institutionen till stor del att tävla på egna meriter och behöver inte tyngas av den övriga högskolans eventuellt svaga resultat.

Emellertid är det inte bara framgångens morot som kan stimulera lärosätena till stordåd, utan också den möjliga utslagningens piska. Ett lärosäte, som år efter år rankas lägst och inte visar förmåga att utvecklas, ska inte kunna räkna med att staten även fortsättningsvis ska finansiera en, jämfört med konkurrenterna, undermålig verksamhet.

På det viset kommer konkurrensen att leda till en gradvis höjning av undervisningens genomsnittliga standard vid Sveriges universitet och högskolor.

Lärosätena kommer att vara angelägna om att dra till sig och engagera de mest ambitiösa och studiemotiverade studenterna.⁶¹ När rangordningen är tydlig och klar kommer även studenterna att fästa ökat avseende vid de olika institutionernas kvalitet.

Här är viktigt att inte glömma bort att ett rangordningssystem inte bara innebär att någon kommer att vara bäst utan också alltid innebär att någon kommer att rankas som sämst. Så kommer att vara fallet även om skillnaden mellan den bästa och den sämsta institutionen inom ett visst område är infinitesimal. Det är inte omöjligt – och det är också vår förhoppning – att det system vi förespråkar kraftigt höjer nivån på samtliga universitet och högskolor. I så fall är det inte alls säkert att systemet behöver leda till att någon slås ut utan bara till att samtliga blir avsevärt bättre och de som är sämst efter det att reformerna genomförts är tillräckligt bra och har tillräckligt högt söktryck för att fortsätta. Detta måste i sista ändan avgöras av en statlig utvärderingsmyndighet.

Systemet kommer sannolikt, vilket kan vara en politisk stötesten, att leda till ökad differentiering bland lärosätena. Utan att staten utnämner några särskilda lärosäten eller institutioner till spetsavdelningar – vilket den för övrigt aldrig borde eller skulle kunna göra eftersom den inte vet var den största potentiella kompetensen står att finna – kommer systemet genom sina egna drivkrafter att föda fram spetsavdelningar. Vissa institutioner

61 Som ovan påpekats tillåter högskoleförordningen 7 kap 13 § att lärosätena släpper in en tredjedel av eleverna på grunder som lärosätet själv bestämmer. Den andelen kan behöva ökas. Vi har egentligen svårt att se varför ett lärosäte inte skulle kunna bestämma sig för att helt själv bestämma sina antagningskriterier, med det förhållandet att dessa måste vara rimligt transparenta och rättssäkra.

kommer att locka särskilt engagerade elever som anstränger sig enligt sin fulla förmåga, medan andra kommer att få nöja sig med mindre talangfulla studenter, som visserligen också anstränger sig efter full förmåga, utan att nå lika framstående men relativt sett lika imponerande resultat. Syftet med universitetsreformen är att värna och utnyttja hela kompetensen inte bara hos en genomsnittlig student, utan också hos toppstudenterna. Sverige ska åtnjuta massutbildningens fördelar utan att för den skull gå miste om nyttan av särskilt krävande utbildningar.

Universitetsreformen skapar incitament för att alla inblandade, såväl studenterna som professionen, anstränger sig efter förmåga och slipper få sina verksamheter tillkrånglade av från ovan påtvingade regler och verksamhetsföreskrifter som har tillkommit som ett resultat av att den faktiskt existerande incitamentsstrukturen inte manar någon inblandad till att göra sitt yppersta.

Som grädde på moset skulle reformen troligen återskapa den beundransvärda ordning som tidigare gällde i Sverige, innan de universitetslärare som lyckades erhålla tillräckliga forskningsanslag började fly undan studenterna och in i forskningen. Denna förnämliga ordning gäller alltså vid de bästa universiteten i exempelvis USA, nämligen att även de mest erkända och privilegierade vetenskapsmännen självklart deltar i utbildningen även på grundnivå.

I Sverige hänger forskning och grundutbildning numera knappast ihop. Att ha med studenter att göra höjer inte en lärares anseende i kollegernas ögon. Grundutbildningen har i hög grad överlämnats till yngre lärare och till akademiker som valt bort forskarkarriären, ibland på grund av ett genuint intresse för lärarjobbet, men ibland också till följd av att deras försök att få stöd för sina forskningsidéer inte burit frukt. Denna ordning är inte bra. Studenterna undanhålls kontakt med den pågående vetenskapliga utvecklingen och det skapar en ovärdig uppdelning – i forskare och lärare – inom professionen.⁶²

⁶² Kanske borde staten föreskriva att alla forskare undervisade åtminstone en 7,5-poängskurs (fem veckors heltidsstudier) varje läsår oavsett hur stora forskningsanslag som erhöjts.

Förhoppningsvis kommer universitetsreformen även att leda till att lärosätena blir mer attraktiva som arbetsplatser för begåvade potentiella forskare och lärare. Lärosätena har aldrig någonsin kunnat locka med höga löner. Vad de ställt i utsikt för en begåvad ung människa har i stället varit ett intellektuellt stimulerande liv med många internationella kontakter där vederbörande i kraft av sin begåvning har kunnat stiga i graderna, vinna anseende, erkännande och intellektuellt inflytande utom och inom professionen samt så småningom erhålla ärofulla och för nationen betydelsefulla positioner inom akademier, stiftelser och i andra sammanhang.

Den ordningen är idag undergrävd och hotad. Universitet och högskolor är inte det första alternativet för sådana unga människor. Det finns en ny värld av forskningsinstitut och tankesmedjor utanför de akademiska lärosätena där man får bättre betalt och inte behöver besvara sig med ibland pockande studenter.

Om universitet och högskolor ska ha en chans att återta sin spetsfunktion och bidra till kunskapssamhället på det sätt som politikerna förväntar sig så behövs en universitetsreform.

Två särskilda yttranden av Anders Björnsson

I. Betygens sjunkande värde

Betyg är bland mycket annat en rättssäkerhetsfaktor. En arbetsgivare kan inte vägra att utfärda ett arbetsbetyg åt en medarbetare som har lämnat honom. Men detta betyg får inte vara kränkande, även om avskedet skedde i vredesmod – från någondera eller bägge. Det ska inte heller överdriva vederbörandes förtjänster, för då undrar andra arbetsgivare varför den anställda inte övertalades att vara kvar på sin före detta arbetsplats.

Det handlar alltså om rättvisa, men också om jämförbarhet. Två, tre, fyra eller flera sökande till en tjänst ska ha någorlunda likadana bedömningsgrunder. Den som anställer ska inte behöva råka ut för en obehaglig överraskning på grund av att betygen inte visade sig vara jämförbara. Vi vet att verkligheten inte alltid håller sig till det uppställda idealet, men utan detta som korrektiv skulle de faktiska misstagen vara ännu fler. Vi skulle famla i mörkret.

Det är den ena sidan av saken. Rättssäkerheten ger fördelar åt alla som ett system utan säkerställd bedömning, utan betyg, inte kan ge. Det betygslösa samhället – och den betygslösa skolan – skapar gräddfiler, smygvägar och nepotism; ja kanske också någon form av maffiavälde. Kontakternas marknads. Släkternas betydelse. Klanvälde. Detta är feodalism och medeltid. Det är motsatsen till meritokrati.

Vi vill faktiskt inte leva i Iago-samhället!⁶³

Den här skriften, *Universitetsreform!* – *Så kan vi rädda och lyfta den högre utbildningen*, pläderar för meriternas betydelse. Den gör det i Max Webers anda. Kunskapen är inte en vara vilken som helst; den är faktiskt en allmän nytthet, den måste vara tillgänglig för alla, den kan inte vara klostrets,

kyrkans eller korporationens exklusiva egendom. Men för att vara optimalt nyttigt måste den ha tillkommit i en selektionsprocess. Det moderna, forskningsbaserade universitetet är – eller bör, enligt sina intentioner, vara – en sådan, aldrig avbruten process. Man kan kalla den forskning eller kunskapsproduktion. Man kan också kalla den lärande. Även den duktigaste, också nobelpristagaren, lär sig hela tiden – och kanske mer än andra.

Utslagning? Ja, man sorterar bort det som inte håller, det som är mindre bra. Det är inte blott för att välja ut det yppersta, det är också för att höja och sporra genomsnittet. Höga betygsmedelvärden kommer alla till godo. Det gäller i arbetslivet, i skolans värld och i samhället som helhet. Dessutom måste både den anställde och den som anställer kunna göra en vettig kalkyl. Meritokratisk konkurrens är, sist och slutligen, en avgjord fördel för människor som från början kommer från socialt, ekonomiskt eller intellektuellt underprivilegierade miljöer. Den blir deras hävstång. De har ringa förståelse för den motsatta ståndpunkten såsom den formulerades i Löfvenregeringens första budgetproposition, att alla ska ha en chans att ligga i täten och ingen ska behöva komma efter.⁶⁴

Betyg är den strävsammes belöning. Men insikten om betygens progressiva funktion, till exempel genom att de bidrar till den sociala mobiliteten, ”klassresorna”, förlorades någon gång under efterkrigstiden – egentligen i samma ögonblick som även de underprivilegierade fick allmän tillgång till en fullgod grundläggande skolutbildning. Betyg kom att stå i vägen när skolresultaten inte längre skulle behöva mätas, vägas och jämföras med varandra; när pluggskolan skulle bli en pratskola. Och ändå blev de kvar – likt en restprodukt – såsom urvalsinstrument till högre studier.

Men samtidigt som skolbetygen gradvis förlorade sitt diagnos- och prognosvärde, började de värderas på ett annat – och socialt galet – sätt. De blev måttet inte på elevernas prestationer och lärarnas duktighet utan på den enskilda skolans attraktionskraft, det vill säga förmåga att locka till sig elever.

64 ”Inget barn ska halka efter och alla barn ska ges möjlighet att springa före” (Proposition 2014/15:1, sid. 47).

Kravnivåerna sjönk, fastän i ojämn takt. Individuell och nationell jämförbarhet omöjliggjordes.

Där är vi nu. Elever som söker högskoleutbildningar tävlar med trubbiga medel. De institutioner som antar eleverna vet inte vad de får. Antagningarna har fått tombolakaraktär. Det går inte att kalkylera utfallet. Detta är det konkreta resultatet av den vildvuxna betygsinflation som har brett ut sig inom det allmänna skolväsendet. Vi vet inte vad vi har, då vet vi inte heller vad vi kan begära.

Betyg som sorterings- och urvalsinstrument är med andra ord korrumpierade och även korrumpierande. (Det är de också som grund för utvärdering; men det är en annan fråga.) De går inte att lita på. Alla sökande får inte en rättmätig chans. Rättvisan är satt ur spel. Meritvärderingen har kollapsat.⁶⁵

Detta bör leda till en omedelbar förändring. Högskolor i hela Sveriges land har anledning att *införa ett undantagstillstånd*. Skolbetyg kan för närvarande inte utgöra urvalskriterium för antagning till akademisk utbildning. Man bör förvisso se till att grund- och gymnasieskolorna får ett betygssystem som är robust – i tid och rum. Men ett sådant etableras och implementeras inte i en handvändning. Under tiden bör högskolorna, var för sig och över riket, införa inträdesprov som återställer normalitet och jämförbarhet.

Prov har nackdelen att ett enda testtillfälle faller hela utslaget. Betyg – om de är okorrumpierade – mäter flera prestationer. Men den som har fallit igenom vid en antagning måste få göra om det vid ett senare tillfälle. Innan skolbetygen återfår en obestridd ställning som rättssäkerhetsgaranti och kvalitetskontroll, borde de under inga omständigheter få fortsätta att användas för att rangordna sökande. Man måste kunna vara förvissad om att en lärarstudent kan alfabetet. Det är en omöjlighet idag.

Intagningsprov skulle enligt det här resonemanget fungera under en övergångsperiod, eventuellt i kombination med särskilt utformade lämplighetstest.⁶⁶ De skulle på sitt sätt uttrycka att vi har hamnat i en besvärande

65 Betygssammelsuriet i högskolan, som behandlas i denna skrift, reflekterar betygskaoset i ungdomsskolan som är värre och har rått under en längre tid där.

66 Intressant nog har man på vissa lärarutbildningar (Högskolan i Jönköping och Linnéuniversitetet) insett lägets allvar och avser att införa antagningsprov från och med hösten 2015 (TT 2014).

krissituation inom kunskapssektorn. Utanför denna kommer det att vara fritt fram för svågerpolitik och systematiserat mygel, om inte tillträde till högre utbildning stramas åt – varför ska elever alls söka sig dit om de smidigare kan få åtråvärda sysselsättningar genom förbindelser?

Intagningsprov säkerställer att all universitetsutbildning börjar från en minsta godtagbar nivå. Så är det inte idag. Alltför mycket undervisning på högskolan går åt till att lyfta alla till den nivån. Betygen behöver alltså sättas åt sidan för att någon gång i framtiden komma tillbaka som urvalsinstrument. Det sagda illustrerar på ett tragiskt sätt hur djupt den praktiserade pedagogiken i landet har fallit och hur föga respekt den har för handfasta, mätbara ämneskunskaper.

II. Obligatoriet och makten

”Studentmakten” på universitet och högskolor är ingen verklig makt. Det är en rätt för den enskilde studenten att trilskas med sin lärare, och den ”rätten” har mycket riktigt, som det står i huvudtexten, ”undergräv[t] den akademiska professionens auktoritet”. Men det går inte att se den som ett arv av studentrevolten 1968. Många av de som gjorde uppror då blev kvar på universitetet som lärare och har hämmats i sin yrkesutövning av att deras auktoritet har naggats i kanten. Några av dem har säkert tänkt tanken på gamla dar att det är rätt att göra uppror – mot ett system som förhindrar dem att göra sitt bästa.

Grunden för ett studentinflytande låg i att alla var organiserade i kårer. Dit var anslutningen obligatorisk som en följd av valet att bedriva högre studier. Det rörde sig om samma slags obligatorium som att du inte kan äga en bostadsrättslägenhet utan att vara medlem i bostadsrättsföreningen som äger fastigheten där du har din bostad. Det ena följer av det andra. I en bostadsrättsförening måste alla vara med och ikläda sig samma skyldigheter för att få del av de förmåner som denna speciella upplåtelseform ger.

Med det så kallade kårobligatoriet, betalat med en ekonomisk struntsumma, följde ett antal sociala förmåner. Det kunde handla om bostäder, kurativ verksamhet eller idrott. I nationer och fakultetsföreningar bedrevs social

samvaro, där fördes politiska debatter, på självförvaltningens grund. Den som skrevs in vid ett universitet tvingades vara med; men det var inget tvång att läsa på högskolan. Det är heller inget tvång att bo i en bostadsrättslägenhet. Det finns andra upplåtelseformer: man kan bo i villa, på en bondgård, i en hyreslägenhet, som inneboende, kanske också på hotell.

Däri ligger valfriheten. Det som vill utöva advokatyrrket måste vara ledamot av Sveriges Advokatsamfund. Men alla jurister behöver inte vara advokater.

Sextiotalsvänstern var motståndare till studentkårerna. Motståndet övertog sedan av den liberala åttiotalshögern. Obligatoriet utmålades som ett övergrepp mot den enskilde – ungefär som fackföreningarnas kollektivanslutning av medlemmar till det socialdemokratiska partiet. När dåvarande utbildningsministern Lars Leijonborg signerade en regeringsproposition om kårobligatoriets avskaffande, trumpetade han samtidigt ut att detta var en viktig ”frihetsreform”. Men det var en ”frihetsreform” av samma slag som den strax därpå följande autonomireformen. Den stärkte högskoleledningarnas ställning och fråntog studenterna som grupp inflytande.

Hädanefter skulle medlemskap i en studentkår (och i en studentnation) vara frivilligt. Men hur skulle en sådan studentkår på frivillighetens grund se ut? Den som ville bilda och bli erkänd som studentkår fick ansöka hos högskolestyrelsen om att få sådan status. Man måste skicka in stadgar och annat material som prövades av styrelsen. Det var helt enkelt fråga om en upphandling. Den som fick ställning som studentkår fick detta på entreprenad. I vissa fall föreskrev högskolan att det efter tre år skulle avgöras om kåren fyllt sina funktioner; om inte skulle en ny upphandling ske.

Studenternas självförvaltning förvandlades alltså till uppdrag på rektors och högskolestyrelsens nåder. De som valde att stå utanför en sådan ”certifierad” studentkår gjorde det möjligen på mycket goda grunder. Konkreta resultat har varit nedläggning av fakultetstidningar och förvandlingen av nationsbyggnader till konferensanläggningar. Frihetsreformen fick alltså till följd att den offentliga makten stärkte sitt grepp om studenternas angelägenheter och berövade dem deras kollektiva autonomi.

Ur det här perspektivet har *både* lärare *och* studenter blivit förlorare. När en läraropinion vid Uppsala universitet våren 2014 protesterade mot rektors maktutövning, slöt studentkårens representanter i konsistoriet (universitetsstyrelsen) upp på rektors sida och blev avgörande för utgången av en förtroendeomröstning. De hade placerats i en gisslansituation! Men studenter bör inte gå universitetsledningen tillhanda. De bör kunna tala med en röst gentemot statsmakten, liksom universitetslärarna. Deras intressen sammanfaller i allt väsentligt.

Alla universitetslärare har varit studenter.

Särskilt yttrande av Inger Enkvist

Kompletterande synpunkter från humanioras horisont

Jag ställer mig bakom förslagen men vill betona att från min utgångspunkt, ett humanistiskt ämne med få lärare och en relativt liten ämnesmiljö, skulle tyngdpunkten i förslagen kunna förskjutas något. Förslaget nämner grundskolan och gymnasieskolan men tar egentligen inte upp att ingen universitetsutbildningsreform kan bli framgångsrik utan att det läggs en stabil grund på lägre stadier. I humanistiska ämnen behövs mycket god läsfärdighet och god allmänbildning, och inträdesprov är förmodligen viktigare än extern kontroll vid examen. Humanioraämnen läses också ofta terminsvis, och det är inte klart om extern kontroll fungerar lika bra på terminskurser, så kallade fristående kurser, som på längre utbildningar. I humaniora kan kurser också helt legitimt handla om mycket olika saker, vilket gör att det inte är omedelbart viktigt att utarbeta gemensamma kriterier.

Förslaget uppehåller sig vid hur byråkrati och ekonomistyrning har fått allt större utrymme när det gäller ledning både av universitetet som helhet och av de olika institutionerna. Detta förhållande är om möjligt ännu mer nedbrytande i ett litet ämne än i ett stort, därför att universitetslärare som företräder små ämnen har speciellt svårt att hävda sig mot byråkraterna. Lärarna som grupp borde gå samman mot byråkraterna, och det är inte minst märkligt att professorerna inte varit mer beslutsamma i sitt försvar av verksamhetens innehåll.

Flera dokumenttyper kan utpekas som symboler för de förändringar som skett:

1. formalistiska kursplaner, vars nackdelar beskrivits;
2. personalplaner som försöker detaljreglera lärarnas åligganden på ett närmast förolämpande sätt;
3. kurskataloger som ska lämnas in ett år i förväg;
4. högtravande policydokument som har mycket lite med vardagsarbetet att göra;
5. rättighetskataloger för studenterna som inte åtföljs av skyldighetskataloger.

Förslaget talar upprepade gånger om att universiteten ska konkurrera och om rangordning. I mindre ämnen skulle inte alla välkomna idén. Om ämnesföreträdaren verkligen fick fria händer att bygga upp institutionen, vore det en annan sak. För att förbättra kvaliteten behövs i första hand inträdesprov, en delvis annan lärarekrytering samt fler lektioner, oavsett hur de finansieras.

Referenser

- Ahlbäck, Anders (2014), Från homosocial herrklubb till nyliberalt massuniversitet. Om nostalgisering av friheten och gemenskapen vid akademien. *Finsk Tidskrift*, nr 6.
- American President Ronald Reagan's National Commission on Excellence in Education 1983 (1983), *A Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform*. Washington D.C.
- Anell, Lars och Sven Stafström (2014), Konkurrens mellan lärosäten ger högre forskningskvalitet. *Dagens Nyheter*, 20 december.
- Arevik, Niklas och Mats Thorén (2014), Pisa: Svenska elever dåliga på problemlösning. *Lärarnas tidning*, april.
- Arrius, Göran, Håkan Regné och Linda Simonsen (2014), Högre utbildningskvalitet måste gå före fler platser. *Dagens Nyheter*, 30 december.
- Bak, Krzysztof (2013), Svenska studenter har alla svar – men inga frågor. *Dagens Nyheter*, 11 mars.
- Benner, Mats (2014), Efterlyses: intellektuellt ledarskap av universiteten. *Finsk Tidskrift*, nr 6.
- Björnsson, Anders (2013), Frihetsförluster och frihetsfantomer. *Ny Tid*, nr 13–14.
- Bohlin, Henrik (2012), Högskolan ska inte devalveras till yrkesskola. *Svenska Dagbladet*, 11 april.
- Bromwich, David (2014), The Hi-Tech Mess of Higher Education. *New York Review of Books*, 14 augusti.
- Christodoulou, Daisy (2014), *Seven Myths about Education*. New York: Routledge.
- Coe, Robert och Gabriel Heller Sahlgren (2014), Incentives and Ignorance in Qualifications, Assessment, and Accountability. I Gabriel Heller Sahlgren, red., *Tests Worth Teaching to: Incentivising Quality in Qualifications and Accountability*. London: Centre for Market Reform of Education.
- Den Nya Valfärden (1991), *Medborgarnas Offentliga Utredningar 1991:4 – Skolpeng hösten 92*. Stockholm: Den Nya Valfärden.
- Engwall, Lars (2014), The Recruitment of University Top Leaders: Politics, Communities and Markets in Interaction. *Scandinavian Journal of Management*, vol. 30, nr 3.
- Finansdepartementet (2014), *Budgetpropositionen för 2015 – Förslag till statens budget för 2015, finansplan och skattefrågor*. Proposition 2014/15:1. Stockholm: Finansdepartementet.

- Gladwell, Malcolm (2013), *If I'd Gone to the University of Maryland, I'd Still Be in Science*. Kapitel 3 i *David and Goliath: Underdogs, Misfits, and the Art of Battling Giants*. New York: Little Brown.
- Gustavsson, Sverker (2014), *Akademisk, politisk och ekonomisk liberalism*. Uppsala: Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala Handlingar.
- Gårdmark, Sigvard och David Wright (1970), *Teaching English Proficiency at University Level, with Special Reference to Students with Low Initial Scores*. MUP-rapport nr 9, Engelska institutionen, Göteborgs universitet.
- Haglund, Lars (2007), Debatt. *Universitetsläraren*, nr 10/11.
- Hallén, Lars och Ingemund Hägg (2014), *Akademikers frihet pressas*. *Axess*, nr 7.
- Head, Simon (2011), *The Grim Threat to British Universities*. *New York Review of Books*, 13 januari.
- Henrekson, Magnus och Nathan Rosenberg (2000), *Akademiskt entreprenörskap – universitet och näringsliv i samverkan*. Stockholm: SNS förlag.
- Hägerland, Tobias och Alexander Maurits (2014a), *Låt inte universitet betygsätta sig själva*. *Svenska Dagbladet*, 1 december.
- Hägerland, Tobias och Alexander Maurits (2014b), *Kvalitet bör säkras på nationell nivå*. *Svenska Dagbladet*, 7 december.
- Högskoleverket (2007), *Studentspegeln 2007*. Rapport 2007:20 R. Stockholm: Högskoleverket.
- Högskoleverket (2011), *Eurostudent – om svenska studenter i en europeisk undersökning, hösten 2009*. 2010:20 R. Stockholm: Högskoleverket.
- Högskoleverket (2012), *Högskoleverkets system för kvalitetsutvärdering 2011–2014*. Rapport 2012:15 R. Stockholm: Högskoleverket.
- Ingvar, Martin (2014), *Nio läxor till skolan. IVA-aktuellt*, mars.
- Juul, Jesper och Helle Jensen (2009), *Relationskompetens – i pedagogernas värld*. Stockholm: Liber.
- Krassén, Patrick (2014), *Nya aktörer lanserar rankingar*. *Svenskt Näringsliv*, 3 november, http://www.svensktnaringsliv.se/fragor/kvalitet_i_h_gskolan/
- Luthersson, Peter (2014), *Värna det fria kunskapssökandets integritet*. *Axess*, nr 4, 45–50.
- Mill, John Stuart (1867), *Essays on Equality, Law and Education*. London: Longmans, Green, Reader & Dyer.

- Murray, Charles (2008), *Real Education*. New York: Three Rivers Press.
- Nybom, Thorsten (2013a), Universities in the World of Ranking: From Rejection to Response. Higher Education and the Media: Some Reflections. I Lars Engwall och Peter Scott, red., *Trust in Universities and other Higher Education Institutions*. London: Portland Press.
- Nybom, Thorsten (2013b), Systemsvikt och politisering. Några kritiska funderingar över de senaste decenniernas svenska forsknings- och universitetspolitik. I Kurt Almqvist och Lotta Gröning, red., *Krävs en elitsatsning på utbildning för att klara världskonkurrens?* Stockholm: Axess förlag.
- Ravitch, Diane (2014), The Myth of Chinese Super Schools. *New York Review of Books*, 20 november.
- Regeringskansliet (2009), *Bortom krisen – Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin*. Slutrapport från Globaliseringsrådets kansli, Ds 2009:21. Stockholm: Regeringskansliet.
- Samuelsson, MarieLouise (2014a), Kompispolitikens maskineri rullar igång. *Expressen*, 19 december.
- Samuelsson, MarieLouise (2014b), Lärosätena ska ansvara för egen kvalitetsssäkring. *Universitetsläraren*, nr 12.
- Santesson, Peter (2014), För de postmoderna tänkarna är allting bara lögn och förtryck. Perspektiv. *Dagens Samhälle*, 21 november.
- Skolverket (2014), Pisa 2012 – Digital problemlösningsförmåga hos 15-åringar i ett internationellt perspektiv. Rapport 406. Stockholm: Skolverket.
- Sundberg, Elin (2013), Autonomireformen – vad hände med det kollegiala styret?. C-uppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Sveriges universitets- och högskoleförbund (2013), Slutrapport från SUHF:s expertgrupp för kvalitetsfrågor 2012–2013. Stockholm: SUHF.
- Tjeder, David (2013), Hög ribban för heltidsstudier. *Universitetsläraren*, nr 10.
- TT (2014), Nya lärarstudenter lämplighetstestas. *Svenska Dagbladet*, 29 december.
- Universitetskanslersämbetet (2013), *Underlag för kvalitetsbaserad resurstilldelning*. Stockholm.
- Utbildningsdepartementet (2009), *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*. Proposition 2009/10:149. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

- Utbildningsdepartementet (2014), *Ledningsfunktioner i högskolan*. Kommittédirektiv, Dir. 2014:70. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Vetenskapsrådet (2014), *Forskningskvalitetsutvärdering i Sverige – FOKUS*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wallberg, Harriet (2014a), Utredning av systemet för kvalitetssäkring av högre utbildning. Presentation vid Universitetskanslersämbetets konferens *System för kvalitetssäkring av högre utbildning* den 24 september 2014. <http://www.uka.se/download/18.10f1e1cb148600bc9efd7/1412170440524/Utredningen-av-framtida-kvalitetssakrings-system.pdf> (nedladdad 9 januari 2015).
- Wallberg, Harriet (2014b), Mitt förslag leder till ökad kvalitet. *Svenska Dagbladet*, 6 december.
- Wennström, Johan (2014), *Lärare utan frihet – När vänstern och högern kidnappade lärarprofessionen*. Stockholm: Samhällsförlaget.
- Zetterberg, Hans L. (2013), *The Many-Splendored Society: 4 – The Pursuit of Knowledge*. Charleston, South Carolina: CreateSpace.
- Öquist, Gunnar och Mats Benner (2012), *Fostering Breakthrough Research: A Comparative Study*. Akademirapport. Stockholm: Kungliga Vetenskapsakademien.

Författarpresentationer

Anders Björnsson är publicist och historiker. Producent vid Sveriges Radios vetenskapsredaktion 1982–1994; vetenskaplig medarbetare i *Svenska Dagbladet* 1994–2001; chefredaktör för *Dagens Forskning* 2001–2003 och för den internationella kvartalstidskriften *Baltic Worlds* 2008–2013.

Anders Björnsson har vid sidan av sitt publicistiska arbete forskat i företags-, organisations- och personhistoriska ämnen. Under ett par perioder har han varit gästprofessor vid Förvaltningshögskolan och utsågs 2011 till filosofie hedersdoktor vid Göteborgs universitet.

Patrik Engellau är styrelseordförande i tanke- och handlingssmedjan Den Nya Valfärden. Han har startat och drivit ett antal företag och skrivit ett fyrtiotal böcker i olika ämnen, till exempel om Sveriges historia genom 750 år, om Gud, om framtiden och om sin egen oro. Tidigare var han statstjänsteman, bland annat chef för svenska ambassaden i Guinea-Bissau. Han har studerat vid fem universitet.

Inger Enkvist är professor i spanska vid Lunds universitet. Hon har skrivit ett fyrtiotal böcker om spanskspråkig litteratur och kultur och om utbildningsfrågor i Sverige och andra länder. Flera av hennes böcker handlar om universitetsutbildning i språk, om lärarrollen och om hur man lär elever och studenter att arbeta intellektuellt.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och vd för Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Åren 2001 till 2009 var han innehavare av Jacob Wallenbergs forskningsprofessur vid Handelshögskolan i Stockholm.

Han disputerade vid Handelshögskolan i Göteborg 1990 på avhandlingen *An Economic Analysis of Swedish Government Expenditure*. Sedan slutet av 1990-talet har den egna forskningen i hög grad varit inriktad mot entreprenörskapets ekonomi. Förutom sina akademiska meriter har han erfarenhet

från internationell banking (1981–83) och en omfattande erfarenhet som rådgivare, styrelseledamot och föredragshållare såväl i näringslivet som i den offentliga sektorn.

Jonas Nycander är professor vid Meteorologiska institutionen vid Stockholms universitet. Han disputerade vid Uppsala universitet 1988 på en avhandling inom teoretisk plasmafysik. Sedan mitten av 1990-talet har hans forskning främst handlat om oceanografi, och på senare år även om klimatsystemet i övrigt. Han är under vårterminen 2015 gästprofessor vid Geophysical Fluid Dynamics Laboratory och Princeton University i New Jersey, USA.

Gösta Walin är professor emeritus i oceanografi vid Göteborgs universitet. Han arbetade som assistent hos professor Bert Bolin vid Meteorologiska institutionen på Stockholms universitet åren 1964 till 1972 med teoretiska problem inom geofysisk strömningsmekanik; ett vetenskapligt område med relevans för såväl meteorologi som oceanografi. Efter erhållen doktorsgrad i teoretisk fysik kom han till den oceanografiska institutionen i Göteborg; en liten institution på gränsen till förintelse. Han fick en fast professur vid institutionen 1980 och upprätthöll denna tjänst fram till sin pensionering 2005.

Vid sidan om arbeten inom geofysisk hydromekanik, det vill säga teori rörande strömning och processer i havet, har han varit starkt engagerad i såväl energipolitik som klimatvetenskap och därtill hörande politik.

Register

A

Advokater	48
Advokatsamfundet	75
Akademisk status	13
Akademisk frihet	47
Akademiska professionen	48, 73
Akademiskt ledarskap	43
Allmänbildning	94
Allmänna skolväsendet	90
Alvesson, Mats	6
Andersson, Fredrik	8
Anslagsutlysningar	47
Antagningsregler	55
Arbetslivsrepresentanter	65
Arrius, Göran	17
Autonomireformen	11, 39, 45, 49

B

Benner, Mats	18, 43
Betygsinflation	31–32, 83, 90
Betygskala	56
Betygssystem	81
Betygsättning	11, 30–32, 56, 72
Bildt, Carl	48
Bilprovningen	30
Björnsson, Anders	8, 29, 88
Blekinge Tekniska Högskola	54
Bohlin, Henrik	17
Bolognaprocessen	58
Bolognaskalan	68, 80
Bolognasystemet	12, 56
Bush, George H. W.	14
Byråkrati	10

C

Censor	67
Clinton, Bill	14

D

Domare	48
--------	----

E

Ekonomistyrning	94
Elituniversitet	78
Engellau, Patrik	7–8, 61
Engwall, Lars	25
Enkvist, Inger	94
Examen	42
Examensbetyg	12
Expressen	30
Extern betygsättning	66, 80

F

Faktainläring	24
Financial Times	57
Finansiell ekonomi	54
Forskarsamfundet	36
Forskning	29
Forskningsanslag	86
Forskningsbaserad kunskap	25
Forskningsfinansiärer	70
Forskningsinstitut	87
Forskningskvalitet	19
Forskningsmeriter	57
Friskolereform	40
Färdighet och förmåga	34

G

Gemensam betygskala	68
Genomströmning	80
Genusperspektiv	40
Globaliseringsrådet	23
Grundläggande skolutbildning	89
Gustav II Adolf	36
Gustavsson, Sverker	6, 28
Gymnasiebetyg	59
Gymnasielärare	60

H

Handelshögskolan	70
Hafström, Jonas	48

Haglund, Lars	21
Hallén, Lars	27, 37
Heltidsstudier	83
Henrekson, Magnus	8
Humaniora	50, 94
Humboldtuniversitetet	47
HÅP-systemet	9, 31, 33, 39, 61, 67, 79
Hägerland, Tobias	64
Hägg, Ingemund	27, 37
Högskoleförordningen	11, 45, 50, 72
Högskoleprovet	50
Högskoleverket	18, 21, 40, 61, 66
Högteknologiska företaget	78

I

Iago-samhället	88
Incitamentens betydelse	78
Incitamentsstruktur	86
Innovationer	35
Institutet för Näringslivsforskning	8
Intellektuell attraktionskraft	84
International Baccalaureate (IB)	53
Internet	24
Inträdesprov	49, 51, 90, 94, 95

J

Jensen, Helle	15
Juul, Jesper	15
Jämförbarhet mellan utbildningar	53–56

K

Karolinska Institutet	18
Klanvälde	88
Kollegialt inflytande	27
Kollektivanslutning	92
Konkurrens mellan lärosäten	42, 70, 80
KTH	20, 54
Kunskap och förståelse	34
Kunskapsproduktion	89
Kunskapssamhälle	42, 78

Kunskapssektorn	91
Kunskapsryn	23–24
Kunskapsöverföring	41
Kurskrav	11
Kursplaner	95
Kursutvärdering	31
Kvalitetsgranskning	42
Kvalitetskontroll	32, 40, 59, 62, 65, 72, 90
Kvalitetskriterier	74
Kvalitetspeng	64
Kvalitetsutveckling	82
Kvalitetsutvärdering	61
Kårobligatoriet	91

L

Larsson, Allan	48
Leijonborg, Lars	92
LinkedIn	71
Lord Actons princip	36
Lydnadskultur	15, 31
Lämplighetstest	90
Lärarkåren	73
Lärarrekytering	95
Lärarytbildningar	90
Läsförståelse	60

M

Management	54
Marknadskonkurrens	84
Massive Open Online Courses (MOOCs)	24, 79
Massuniversitet	78
Matematik	60
Maurits, Alexander	64
Meritokratisk konkurrens	84, 89
Meritvärdering	90
Moderna Tider	58
Murray, Charles	32

N

Nationell betygskala	69
Nationellt kvalitetssäkringssystem	61, 63
Nationellt skolsystem	60
Naturvetenskap	50
Nepotism	88
New Public Management	9, 10, 26, 37
Nobelpris	78, 84
Nordiska språk	70
Nyblom, Thorsten	38, 46, 74, 78
Näringslivet	35

O

Obama, Barack	14
Offentligfinansierad verksamhet	36
Ordföräd	24

P

Personalplan	95
PISA-undersökning	14, 16
Policydokument	95
Politikerstyrd verksamhet	36
Postmodern kunskapssyn	23, 77
Postmodernistiska paradigmet	15
<i>Primus inter pares</i>	44, 48
Principal	26
Privata donatorer	70
Produktionsfaktor	23
Produktivkraft	23
Professionell kollegialitet	73
Professionell autonomi	61
Professionella kårer	73
Professionens inflytande	46
Professionens kompetens	44
Professionens status	79
Professionsförbundet	75
Professionsstyrda lärosäten	49
Propedeutiskt basår	50

R

Rangordning	68
Rangordningssystem	13, 49, 57, 82
Reagan, Ronald	14

Regeringsrepresentant	49
Rektor	48
Riksdagen	77
Rättighetskataloger	95
Rättssäkerhet	59, 88

S

San José State University	24
Scholastic Aptitude Test	60
Selektionsprocess	89
Social mobilitet	89
Social Mobility Index	71
<i>Social Sciences Citations Index</i>	57
Stanford University	24
Stiftelsen Den Nya Välfärden	8
Stiftelsen Leo Huss Walin	8
Stiftelsen Millennium	8
Strannegård, Erik	22
Studentexamen	53, 60
Studentinflytande	91
Studentkår	92
Studentrepresentanter	65
Studieavgifter	51, 81
Studieval	52
Svenskt Näringsliv	71
Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF)	8, 63, 75

T

Tankesmedjor	87
Teknisk fysik	54
Terminsavgifter	52
<i>Thomson Reuters Web of Science</i>	57
Tid på studier	20–22
<i>Times Higher Education Thomson Reuters</i>	20, 36, 71
Tjeder, David	22, 33
Tjänsteställningar	76
topuniversities.com	20, 71

U

Unckel, Per	61
Universitetens styrelse	46
Universitetskansler	36

Universitetskanslersämbetet (UKÄ)	18–19, 31, 36, 61, 63, 66
Universitetsläraren	64
Universitetslärarna	9
Universitets- och högskolerådet	31, 36
Uppsatskrivning	60
<i>US News & World Report</i>	71
Utbildningsdepartementet	12, 36, 64
Utbildningsexplosionen	26
Utvärderingsmyndighet	85

V

Vetenskapligt förhållningssätt	79
Vetenskapsrådet	19
Värderingsförmåga och förhållningssätt	34

W

Walin, Gösta	7
Wallberg, Harriet	8, 64–65
Wallström, Margot	48
Warfvinge, Per	65
Weber, Max	88

Y

Yrkesetik	73
-----------	----

Z

Zetterberg, Hans L.	29, 47
---------------------	--------

Ö

Öquist, Gunnar	18, 43
----------------	--------

Magnus Henrekson,
professor i national-
ekonomi och vd för
IFN

Anders Björnsson,
publicist och
historiker

Jonas Nycander,
professor vid Stock-
holms universitet

Patrik Engellau,
styrelseordförande
i tankesmedjan
Den Nya Välfärden

Gösta Walin,
professor emeritus
vid Göteborgs
universitet

Inger Enkvist,
professor vid Lunds
universitet

Universitetsreform!

Övergången från ett universitet där en mindre del av varje årskull studerade, till dagens massuniversitet som tar emot över hälften av varje årskull har medfört att kvaliteten på många utbildningar är låg. Studenterna lägger i en del fall inte mer än tio timmar i veckan för att klara av vad som definieras som heltidsstudier. För att säkra ekonomin har lärare och institutioner tvingats sänka sina krav. Resultatet har blivit att allt för många examineras med svaga kunskaper.

De sex författarna till denna angelägna bok beskriver utveckling och orsaker till den allt sämre kvaliteten och pekar bland annat på hur synen på studiedisciplin och kunskap förändrats de senaste decennierna. I boken presenteras flera konkreta och genomförbara reformförslag. En nödvändig bok för alla som engagerar sig för en högre utbildningskvalitet.

De sex författarna är Anders Björnsson, publicist och historiker, Patrik Engellau, styrelseordförande Den Nya Valfärden, Inger Enkvist, professor, Magnus Henrekson, professor och vd IFN, Jonas Nycander, professor och Gösta Walin, professor emeritus.

Samhällsförlaget